

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Koldingbogen 2005

Kolding

KOLDINGBOGEN 2005

Koldingbogen 2005 udgives af Kulturudvalget i Kolding med støtte fra følgende sponsorer:

Arbejdernes Landsbank

BG Fonden Kolding

Burcharths Farve- & Lakfabrik A/S

Danske Bank

Fiberline Composites A/S

Handelsbanken

Jyske Bank

Lynggaard & Hansen I/S

Neckelmann & Hansen A/S

Nordisk Solar Compagni A/S

Sydbank

Sydjysk Kloak- & Industriservice

For 35. gang udkommer Koldingbogen med beretninger om de store begivenheder i byens historie og de små dagligdags hændelser.

Koldingbogen er i sig selv en del af den lokale kulturarv. Den rummer mere eller mindre kendt viden for nogle, helt ny viden for andre, men er for alle en fælles platform for fremtiden. En beskrivelse af begivenheder og mennesker, der har formet byen til det, den er i dag.

Det er med rette hævdet, at når vi afskaffer en hændelse, en "ting vi plejer", så afskaffer man ofte samtidig – og uden at lægge mærke til det førend det er for sent – en del af vores fælles grundlag.

Også derfor er det vigtigt, at vi med ord og billeder kan holde fast i fælles viden om den lokale fortid.

Jeg vil takke alle de mange, der har skrevet bogens artikler til glæde for alle andre koldingensere. Også tak til de mange sponsorer, der sørger for, at bogen kan sælges så billigt.

God fornøjelse!

Dan Nielsen
Kulturudvalgsformand

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Bjert frugtplantage – en personlig beretning</i> Gunhild Due	5
<i>En film "inspireret" af Rindal</i> Paul Frederiksen	13
<i>Mine 22 år på Saxildhus</i> Gerda Sørensen	18
<i>I. P. Jensen ved Sønderbro</i> Eddie Troelsgaard	27
<i>Da typograferne byggede hus i Kolding</i> Gunnar Storm Thomsen	55
<i>Motionsholdet af 17. september 1912</i> Knud Sørensen	63
<i>50 år med biografer</i> Jens E. Kris	67
<i>Kludekræmmerlærling hos Carl Petersen 1948-52</i> Raymond Olsen	77
<i>Bramdrupdam Vandværk I/S – og vand med mere</i> Helga Steffensen	83
<i>Danmarks første kvindelige kemigraf</i> Birgith Rigenstrup Gimm	92
<i>Andreas og Jacobine – livsvilkår 1880-1950</i> Per Andersen	99

<i>Den første kommunale børnehave i Kolding</i> Torben Larsen	111
<i>Radikal Ungdom i Kolding i 1960erne</i> Lars Bang Jeppesen	115
<i>Bevisets stilling: Rottekrudt eller naturlig død?</i> Aage Andersen	120
<i>Krigen – 60 år efter</i> Villy Rasch	123
<i>Historien bag FILM6000 i Filmens Hus</i> Hanne Hansen og Carl Riisgaard	149
<i>Skatteforvaltningen i Kolding – et tilbageblik</i> A. D. Sørensen	155
<i>Carl Jensen alias Børge Søderberg</i> Niels Henrik Jensen	163
<i>Bogens forfattere</i>	172

KOLDINGBOGEN 2005

35. årgang

Udgivet af Kulturudvalget i Kolding

Redigeret af stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou

Sats og tryk: Jørn Thomsen Offset A/S, Kolding

ISSN 091-877

*Forsidebilledet: Glade koldingensere modtog for 60 år siden de engelske soldater,
der kom til byen den 7. maj 1945.*

BJERT FRUGTPLANTAGE - EN PERSONLIG BERETNING

AF GUNHILD DUE

I Ritt Bjerregaards bog "Mine æbler" er der et historisk afsnit, hvor der bl.a. fortælles om skolelæreren Claus Peter Mathiesen, der levede fra 1841 til 1924. Han samlede 1200 danske æblesorter og 600 pæresorter, som han tegnede og beskrev i et tre-bindsværk, der udkom 1913-24. I 2004 siger kokken Claus Meyer til Jyllands Posten, at der på verdensplan er 7.500 æblesorter og i Danmark mellem 400-500 sorter, altså mindre end halvdelen af, hvad der var omkring år 1900. Meyer mener, der skulle være ca. 42 sorter i handelen, og at danske æbler er i verdensklasse.

At det danske klima er godt for æbledyrking og især giver æblerne smag er vist almindeligt anerkendt. Allerede i Christian V's Danske Lov fra 1683 pålægger kongen bønderne at plante podede æbletræer. Det var de ikke meget for ud fra en mistanke om, at de så skulle betale skat af træerne. Helt op til 1917 skal der have været delt frugttræer ud til "småfolk".

Jeg har ikke kunnet finde ud af, om Bjert Frugtplantage startede med sådanne træer. Det ville ellers passe godt ind i historien om starten på Dall'ernes frugtplantage i Bjert. Den plantage, som skulle vokse til at blive Koldingegnens største frugtplantage – ifølge Dansk Havetidende 1936.

Rasmus Dall, der var født i 1873, blev ud-

dannet som skomager. Han ønskede i 1899 at bygge hus i Bjert med en lille skoforretning på nuværende Vesterløkke 18, som endnu har sit forretningsvindue. Han måtte imidlertid købe en større byggegrund, end han egentlig ønskede, for at få lov til at købe. Læge Henningsen foreslog ham så at plante frugttræer på sin store grund. Måske har lægen tænkt på C-vitaminer til de mange børn, man fik dengang, og måske også kendt til det med de gratis træer, man kunne få.

Og så gik udviklingen stærkt. Allerede i 1906 købte Rasmus Dall 10 tdr. land mere, og i 1909 afviklede han skomageriet og blev fuldtids frugtavl. Han forpagtede yderligere 10 tdr. land, og samtidig byggede han "Havebo", som nu beboes af fjerde generation.

Det er svært at forstå, hvordan Rasmus Dall ved siden af det hårde arbejde har kunnet skaffe sig den fornødne viden om frugtavl og gartneri. Han dyrkede ikke alene æbler, pærer og blommer, men også hindbær, kartofler, rabarber og jordbær. Rasmus Dall inspirerede i øvrigt også andre til at gå i gang, hvilket betød, at store områder langs åen blev plantet til.

Rasmus Dall byggede huse til familien i kanten af sin jord eksempelvis det, som vi kender som Ejnar Dalls Manufakturforretning. Det blev oprindeligt bygget til Rasmus

Rasmus Dall.

Dalls bror, der måtte opgive en skrædderforretning andetsteds grundet datidens svøbe, tuberkulosen.

Rasmus Dall var en hjælpsom mand. Hans yngste datter, Emma Dall, fortæller eksempelvis om engang, han havde leveret hindbærplanter til Hadsund, hvor man imidlertid ikke kunne få dem til at gro. Så kørte Rasmus Dall op med nye planter, plantede dem selv, og så groede de.

Rasmus Dall døde i 1926, da var der 32 tdr. land under dyrkning. Sønnen Ole Dall født 1900 overtog, og han var blevet uddannet. Han havde stået i lære hos Kromann

ved Snoghøj, været på Vilvorde Havebrugshøjskole og i Canada.

Ti år senere i 1936 besøgte Jens A. Petersen fra Dansk Havetidende frugtplantagen og var tydeligt imponeret. Han beskrev det smukke skue ud over dalen og opregnede Dalls træer: 2000 æbletræer plus 1000 nyplantede, 200 pæretræer, 400 blommetræer og 250 frugtbuske. Ole Dall forventede det år at høste 150.000 kg træfrugt og 15.000 kg bærfrugt.

Der beskæftigedes fem medhjælpere om vinteren og otte om sommeren plus naturligvis plukkere i sæsonen. Hovedsorterne var i 1936 Boiken, Belle de Boskop, Rød Cox Orange, Graham Royal m.fl. Når man i dag følger Kirkestien, kan man gennem nøddehækken skimte nogle få meget gamle træer. Det er Grahamsæbletræer, som sandsynligvis stammer fra starten på det hele: De er altså omkring 100 år gamle.

De røde Cox Orange dukkede op hos Rasmus Dall og blev fremavlet. Senere blev de dyrket hos en anden avler, der kaldte dem Kortegårds Cox.

Rasmus Dall fandt frem til hindbærsorten Faistrup. Hans dyrkning af den fik betydning for avlere over hele landet.

Avlen solgtes på Torvet og senere på Gartnernes Salgshal i Kolding og til forskellige konservesfabrikker. Hindbærrene leveredes i store tønder. Der blev dog også plukket flødebær. I 1936 solgtes der for 1000 kr. rabarber, et stort beløb dengang. Og så var der kartoflerne. Det var en vidtspændende virksomhed.

Grunden til den store avl skyldtes ikke kun den gode lerjord og rigeligt med gødning. Det vigtigste var sprøjtningen, der sik-

rede perfekt frugt. Her gjaldt det rettidig omhu, bl.a. havde Dall'erne fundet ud af at vande jorden under pæretræerne med karbolineum for at undgå angreb af pæregalmug.

På dette tidspunkt kendte man ikke sprøjtingens virkninger på natur og mennesker, eventuel viden herom var ikke tilgængelig for brugerne. Det kom langt senere. I 1947-48 arbejdede min mand på en af plantagerne, hvor han bl.a. sprøjtede med bladan uden beskyttelse. Jeg husker, hvor dårlig tilpas, han var, når han kom hjem fra det arbejde.

Dall'erne drev plantagen med energi og opfindsomhed. Eksempelvis stod der syd for kirken en gammel, forsømt bygning, som skulle fjernes. Det var Bjerts første skole, bygget i 1766 og brugt som skole til 1876. Dette hus brækkede Rasmus Dall ned og byggede det op igen ved "Havebo" i 1920. Her kan det endnu ses med vinduer, døre og bjælker fra 1766. Det var dengang, man byggede af ordentligt træ i modsætning til i dag, hvor man skal være glad, hvis et vindue holder i 20 år.

Under krigen 1940-45 var der gyldne tider for frugtplantagerne. Alt kunne sælges til

Hindbærplukning ca. 1920.

Havebo med æbleplantagen foran.

gode priser. Jeg ved, at man også udnyttede nedfaldsfrugten. På mejeriet kogte energiske kvinder marmelade af den, og marmeladen blev så delt ud til folk i landsbyen. Jeg har desværre ikke kunnet finde ud af, hvem der stod for det job. Muligvis Kvindernes Beredskab eller lotter. Rasmus Dall den yngre har fortalt, at det skete over hele landet.

Plantagen havde betydning for landsbyen på mange måder. Før krigen, under og efter den gav plantagen arbejde til kvinder, som ellers ikke havde mulighed for indkomst. Sæsonen strakte sig over sommeren, først med bærfrugt siden med træfrugt til ud på efteråret. Det var et kærkommet tilskud til

de hjem, hvor mændene var periodisk arbejdsløse, eller hvor indtægterne i det hele taget var små.

Senere fik kvinderne andre muligheder f.eks. som husmoderafløsere, eller de fik arbejde på det nye alderdomshjem. Så blev det de store børn og de unge, der overtog plukkeriet i plantagen. På den måde følte mange en tilknytning til den. Dertil kom plantagens åbenhed: Kirkestien, der gik midt i plantagen, og markvejene, der gav alle mulighed for at færdes mellem træerne og bl.a. nyde blomstringen. Det var og er Dall'ernes fortjeneste, at plantagen aldrig blev spærret af, men blev en integreret del af landsbyen.

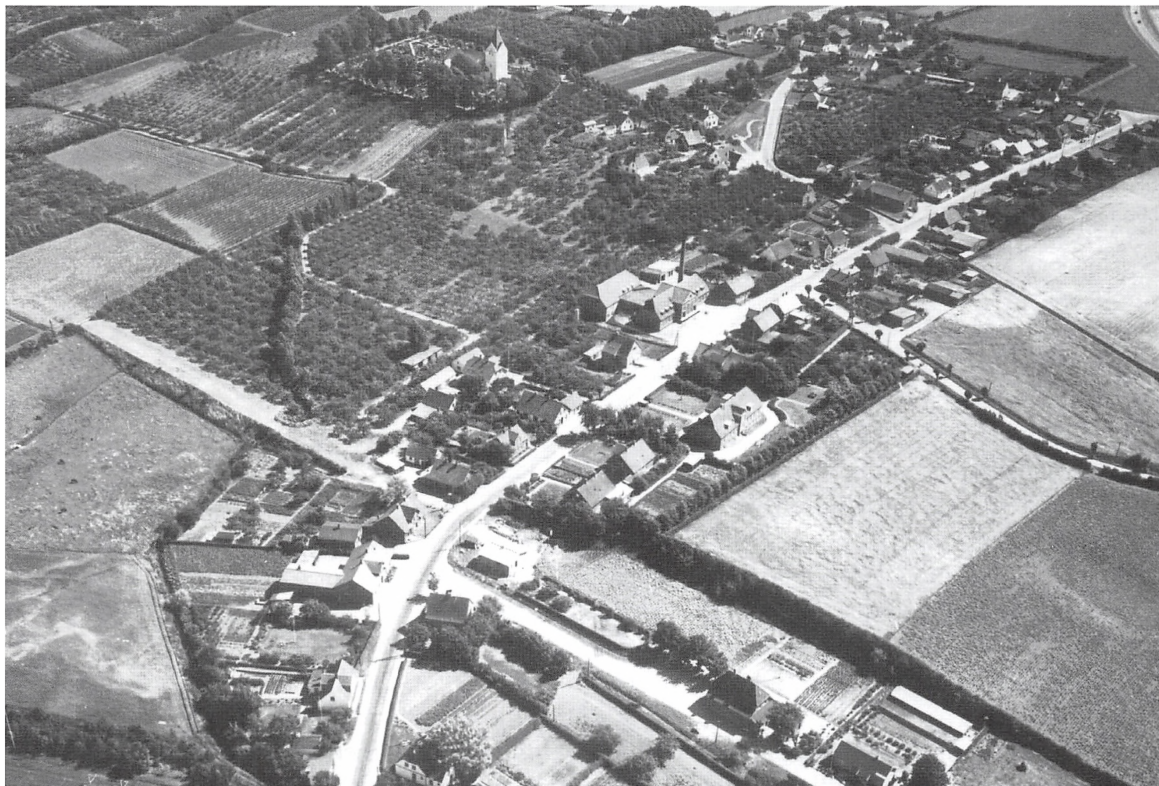
Plantagens værdi forstod det til enhver tid siddende sogneråd åbenbart ikke, måske fordi flertallet bestod af proprietærer, mænd, der var vant til at regne i hundrede tals tdr. land – jord, som helst ikke skulle røres, når landsbyen skulle vokse.

Det første angreb på plantagen kom i begyndelsen af 1950'erne, hvor sognerådet ville bygge en skrå vej gennem den del af plantagen, der lå syd for Kirkevejen op mod kroen og tømmer Falk, og som hovedsageligt bestod af blommetræer. På et luftfoto fra 1955 kan man se den nye vej og en lille mindeplads,

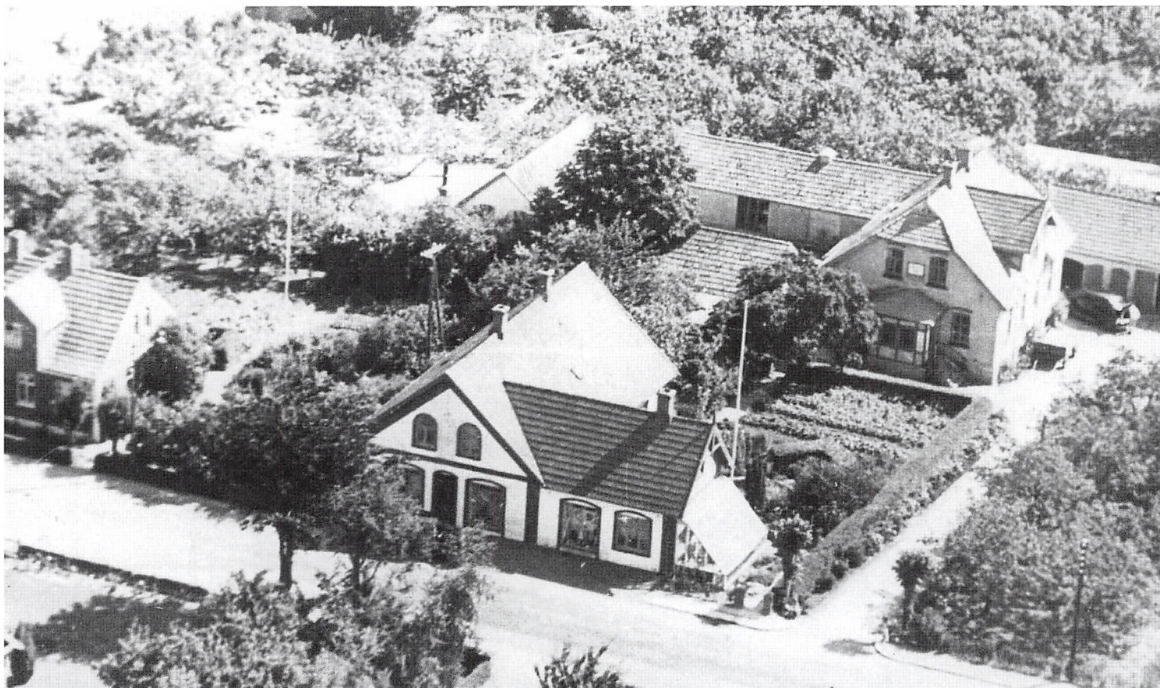
nuværende Havevej. Senere kom der huse, og de sidste træer røg. Altsammen til Ole Dalls store sorg.

Ole Dall overlod sønnen Rasmus Dall plantagen i 1959. Det var blevet vanskeligere at drive stedet. Priserne på frugt fulgte ikke længere med priserne på driften, så hele familien måtte arbejde hårdt. Ikke mindst hustruerne bar deres andel af plantagens drift. Der var perioder med stort folkehold, og der var det direkte plukkearbejde, sortering, pakning, regnskaber og lignende.

I slutningen af 1960'erne kom så sognerå-

Luftfoto fra 1955 af Sylvest Jensen. Plantagen med den nye vej fra Kirkevejen op til kroen, mens der endnu var træer syd for Kirkevej. Foto: Det Kgl. Bibliotek.

I forgrunden Ejnar Dalls hus med indgangen til Havebo. Til venstre ses taget fra den gamle skole.

dets andet angreb på plantagen. Jorden på den del af plantagen, der var forpagtet, købte sognerådet op for at bygge veje og udstykke. For at få adgang dertil, måtte man først udvide den smalle del af Sønderbyvej. Det naturlige ville have været at føre en ny vej ned bag husene på Sønderbyvej, der hvor Østerløkke ligger i dag, men det ville jo berøre den dyrebare markjord. I stedet ville man udvide Sønderbyvej helt ind til husene samt føre vejen skråt gennem tre haver. Den ene var min have.

Efter forgæves at have forsøgt at få os til at aflevere vores områder frivilligt, måtte man skride til ekspropriation. Det tog tid, og det begyndte at haste, for datoen for kommune-

sammenlægningen med Kolding 1. april 1970 nærmede sig. I baghovedet på sognerådet sad der måske en mistanke om, at uvildige øjne ikke kunne se det fornuftige i planen. Den 11. marts 1970 blev der afholdt ekspropriationsmøde, hvor to husejere blev sat over for tre proprietærer, altså eksproprierede man. Man fik travlt med at skaffe maskiner m.v. for at få arbejdet med vejene påbegyndt inden 1. april.

Så skete der, hvad jeg til enhver tid vil kalde et mirakel. Der kom en snestorm, som lukkede det ganske land, så man kom ikke i gang, inden overleveringen til Kolding Kommune. Dermed blev frugtplantagen reddet og fik udsættelse i næsten 30 år.

Med medlemsskabet af EF, senere EU, i 1972 blev det sværere at drive frugtplantage i Danmark. Det var ikke kun den øgede konkurrence med æbler fra Sydeuropa og prisfald, men også de mange restriktioner omkring nyplantning o.l. Der kom også støtte til nedlæggelse af frugtplantager. På landsplan ryddedes 800 hektar på kort tid. I Bjert forsvandt plantagerne på sydsiden af åen.

Rasmus Dall holdt ud. Han påtog sig ekstra job med tilsyn af andre plantager i Stenderup og på Trapholt, hvor han fandt på at invitere til selvpluk, noget som Gartnerens Salgsforening absolut ikke syntes om. De truede med at boykotte ham.

Ikke alle ideer var lige gode. Eksempelvis at bruge affald fra hybenproduktion som gødning. Desværre bevarede kernerne uventet deres spirekraft, hvorfor vi stadigvæk kan se de vilde roser sno sig i træerne – smukke, men plagsomme både for træer og mennesker.

I 1985 blev bofællesskabet Abildgården bygget, en trediedel af deres grund kantede sig ind i plantagen. Få år senere blev der bygget børnehave, og jorden fra mejeriet til åen blev solgt til byggeri. Der er dog ikke bygget endnu. Kolding Kommune ejede nu det meste af plantagen, og enhver kunne se, hvor det bar hen.

I 1995 overtog fjerde generation Risto Dall plantagen og flyttede på Havebo. Han lagde resolut driften om til økologisk dyrkning, ikke mere sprøjtning. Den unge familie måtte beholde deres lønarbejde og med hjælp fra de ældre drive plantagen i fritiden. Den manglende sprøjtning betød mindre høst, men også et andet miljø. Flora og fauna trivedes, og naturen fik et åndehul.

Rasmus Dall den yngre med kurve til æblerne.

I håb om at bevare dette, nedsatte Bjert Beboerforening et udvalg, der skulle se på, hvordan man bedst bevarede ikke alene plantagen, men også landsbyens andre grønne områder imod det pres, der kom om byggegrunde. Udvalget gjorde et stort arbejde, fik fat i diverse eksperter og påviste, hvor der kunne bygges med mindst skade for områdets miljø.

Til skuffelse for de, der havde udført arbejdet med den grundige betænkning, gjorde den ikke det store indtryk på Byrådet. Kom-

munen ejede jorden og trængte til penge. I 2003 begyndte byggeriet af 28 boliger i plantagen. Samtidig blev åen i dalen lagt tilbage i sit oprindelige leje. Dermed forsvandt også træerne nærmest åen. Der er dog bevaret et lille område med æbletræer, som er tilskødet den nye bebyggelse med den klausul, at landsbyens beboere stadig har ret til at færdes der, som de altid har gjort.

De såkaldte herlighedsværdier er under hastig nedbrydning. Der er nu planer om at bygge yderligere 19 villaer i ådalen. Men endnu kan gamle Bjert-boere gå ad Kirkestien, skæve ind til de gamle træer ved Havebo, der nu bærer sit navn med rette og glæde sig over, at Risto Dall har plantet nye æbletræer på en lille trekant ved åen i trofasthed mod de 100-årige familietraditioner. Til den anden side kan man se resterne af plantagen og med Blicher sige: "Ak, hvor forandret".

KILDER:

Ritt Bjerregaard: *Mine æbler*, 2003.

V. Uldall Juhl: *Sønder Bjært Sogn*, 1968.

J. A. Petersen i *Dansk Havetidende*, 1936.

Sdr. Bjert Beboerforening: *Helhedsplan for Agtrup*, 1998.

Plantagens nuværende ejer Risto Dall ved æbletræerne august 2005. Foto Georg Unna.

EN FILM "INSPIRERET" AF RINDAL

AF PAUL FREDERIKSEN

ÅRET ER 1966

Vi var journalister, redaktionssekretærer og typografer samlet i den daværende Jydske Tidendes kantine efter endt arbejdstid – måske det halve af natten – for at feste lidt, men først og fremmest for at diskutere denne lagerforvalter Rindal, som ikke ville støtte kunsten. Enige var vi ikke, men vi var et par stykker, der lige ville reagere mod dette meningstyranni. Det gjorde vi på følgende måde:

HISTORIEN

Den 29. januar 2005 var det 40 år siden, Statens Kunstfond uddelte de første penge. Det satte en protestlavine igang anført af lagerforvalter Peter Rindal i Kolding. Om dette står der i Den Store Danske Encyklopædi, Danmarks Nationalleksikon fra 2000: *Rindalisme efter den danske lagerforvalter Peter Rindal f. 1923. Holdning, der går imod statsbevillinger til kunstnere. Rindal, der ikke tidligere havde ytret sig offentligt, tog i 1965 skarpt afstand fra moderne kunst og Statens Kunstfond, der var blevet oprettet året før. Den efterfølgende "rindalisme-debat" drejede sig om, hvorvidt der skulle bruges skatte kroner på støtte til kunstnere, der ikke kunne sælge deres ting, og om den københavnske "kunstklige" skulle pådutte det øvrige land sin kunstmag gennem udplacering*

af statsstøttede værker, der lokalt var uønskede og opfattedes som uforståelige eller ligefrem fup og fidus.

RINDALISME OG DET MODSATTE – FILMENS TEMA

Som vores protest besluttede vi os til at lave en film om folks manglende forstand på moderne kunst. Vi kaldte den "Lunefuld finale", fordi vi syntes, at kunst skulle være ude på marginalerne – ellers var det jo ingen kunst!

Jydske Tidende ved journalist Seier skrev:

En film, som tager sit udspring i Rindalismen og det modsatte, hvis man da kan sige det sådan, er i øjeblikket under optagelse i Kolding. Det er den kendte smalfilmamatør Ejnar Pipenbring, som producerer filmen, der beskæftiger sig med folks manglende forstand på kunst og et til tider deraf følgende snobberi, specielt for moderne kunst. Der optræder en lang række personer i filmen, der endnu ikke har fået navn, og det er en af de medvirkende Paul Frederiksen, som har fået ideen til den.

For at illustrere "Rindalismen" benyttede vi i filmen en kunstmaler, hvis rolle udførtes af overassistent Sv. E. Christensen, kendt fra KU-revyen. I filmen har han fået bestilling på et maleri, men først samme dag, som det skal afleveres, går det op for ham, at han hellere må komme igang med arbejdet. Han starter på opgaven, men måden, hvorpå den

udføres, illustrerer sammen med afsløringen af værket, på hvilken måde snobberiet for moderne kunst kan finde sted.

Af øvrige medvirkende kan bl.a. nævnes Søren Kjær fra Teatergarderoben Absalon, biografdirektør Jens Erik Kris, undertegnede og et større antal venner, kolleger og bekendte, som selvfølgelig optrådte uden honorar, men vi brændte alle for ideen. Men altså: Filmisk skulle Rindalismen have en på hatten! På cellulidstrimlen skulle slaget stå.

DET RIGTIGE MILJØ

På jagt efter lokaliteter til optagelserne var flere steder i byen inde i billedet. Der skulle være miljø, mennesker – ikke for mange, men liv skulle der selvfølgelig være. Det måtte meget gerne være lidt malerisk og pittoresk, nu det bl.a. handlede om en kunstmaler – måske med lidt handlende, måske et værtshus, den slags. Vi kiggede på Låsbygade-/Langelinie kvarteret. Vi kiggede på havnen, men valget faldt altså på det daværende Konsul Graus Gade kvarter, som nu er væk til sorg for nogen, måske til glæde for andre.

Gaden gik fra Hans Ludvigs Vej ned ad bakke mod Zahmsgade og videre til Borgergade og Blæsbjerggade. Øverst var der forbindelse til Vennegade og Villagade. Jeg husker bl.a. en træbro, der førte over en kløft, over nogle baghaver og ind til samme gader. Husene i gaderne var generelt små. De fleste i et par etager og mange med små kviste på. De var kulørte og vel ikke alle lige velholdte, men her var det miljø, vi søgte til filmen. Her var voksne og børn – ikke for mange, men alligevel nok til at skabe den stemning, vi gerne ville have frem. De var så dejlig nys-

Maleren, Sv.E. Christensen på vej hjem fra indkøb.

gerrige efter at se og høre om det, vi gik og lavede. Her var ikke særlig megen gadetrafik, så den generede os ikke.

Så gik vi i gang. Kostumerne, som ikke var særlig mange, leverede Søren Kjær fra sin garderobe Absalon, og de effekter, som skulle bruges, kom samme sted fra. Jeg kan lige så godt med det samme indrømme, at det så absolut var en "lavbudgetfilm". Nå, det hele drejede sig vel om seks-syv kjolesæt med tilhørende høje hatte, en alpehue og en sweater, en gammel kuffert og en meget brugt cykel. En del store cigarer gik af en eller an-

den årsag også ind i konceptet, men dem måtte vi nu selv betale, det samme med det øl, der gik til.

Vi arbejdede og boltrede os i fem-seks formiddage for at få billeder i kassen. På ca. 40 års afstand var vejret den sommer altid fint. Det var sommer med høj sol. Det var en herlig og anderledes bydel at være i. Folk var hjælpsomme og tilpas opmærksomme på, hvad vi dog gik og lavede. De troede måske, det var optagelser til TV, men det var det ikke. Vi fik lov til at filme i deres baghaver, og vi havde mange pudsige episoder med de mennesker, som boede i dette spændende miljø. Jeg husker navnlig en ganske bestemt episode. Vi var i gang med en optagelse foran en meget grøn garage i Vennegade/Villagade-kvarteret, da kunstmaleren Thomas Jørgensen og hans søde kone Agnes dukkede op bag et plankeværk ind til deres have, og selvfølgelig begyndte Thomas straks at give os gode råd. Han havde en vis erfaring fra Sans Souci, hvor han ofte i sine kulisser skabte den atmosfære, som vi netop ønskede os i filmen.

HANDLINGEN

Hovedpersonen, maleren, tullede rundt i kvarteret og snakkede med folk, handlede lidt ind hos købmanden, nød det gode vejr, men begav sig så hjemad med sine poser til sin bolig og sit atelier. På vejen møder han en kjoleklædt mand på vej hjem fra nattesæde. Han er på cykel med en gammel kuffert bagpå. Han vælter, kufferten springer op, og mærkelige ting vælter ud – pyjamas, baller, bøtter osv. De to kommer i snak og hygger sig vel i grunden. Festmanden, som bli-

ver en gennemgående figur i filmen, skal vel nærmest ses som et billede på galskaben i kunsten. Maleren spekulerer lidt på det maleri, han skal aflevere, men kommer ikke rigtig i gang. Det går jo nok.

Andre lokaliteter i filmen var de daværende beton-brobuer over åen ved den gamle saftstation. Det var strengt at løbe op og ned ad dem, men hvad gør man ikke for "kunsten". Så var det alligevel morsommere at opføre en "hyttefadsballet" i kjole og hvidt ud for Th. Petersens Åleeksport i Trindholmsgade. Skørt, men vist nok virksomt. Der var

Maleren møder "festmanden". Der skåles.

Børnene i kvarteret fulgte interesseret med i filmoptagelserne.

også en tur på cykel ud ad en badebro i Rebæk for selvfølgelig at lande i fjordens snavse vand med cykel og det hele. Hvad alle disse "gags" skulle gøre godt for, kan man måske spørge sig selv om i dag, men det skulle altså være sådan, og sjovt var det.

Langt om længe havde vi dog så meget i "kassen", at vi kunne begynde at ane filmen om maleren, der skulle aflevere et bestillingsarbejde den dag, hvor han kommer i tanker om, at det altså er nu, det handler om. Han går trøstigt i gang ved staffeliet og er næsten færdig, da han falder ind i staffeliet,

vælter det hele og sætter sig oven i det færdige, våde maleri. Lidt forskrækket kigger han på makværket, der nu tager sig lidt anderledes ud, end han havde forestillet sig. Han bliver alligevel enig med sig selv om at aflevere det, som det er. Han har jo heller ikke så mange andre muligheder på grund af tidsfristen.

Nu kommer vi så til selve afleveringsfasen, ferniseringen, talerne osv. Ferniseringen blev henlagt til Kolding Seminariums festsal. Mindre kunne ikke gøre det, og det gik da også godt. Vi havde indforskrevet et ame-

rikansk dollargrin med chauffør. Vi skriver trods alt 1966. Den ankom sammen med en Ford – eller var det en Chevrolet – fra 1930-erne med receptionsgæsterne. Alle steg ud i kjole og hvidt. Kun en enkelt elegant dame deltog. Var det mon kønsdiskriminering? Vi var vel omkring en snes mennesker alt i alt, og velkomstdrinken vi fik, var hjemmebryg af værste klasse. Det var jo lige i de år, hvor man lavede alt selv uden megen kritisk sans. Borgmesteren (Søren Kjær) holdt talen for maleren og maleriet og afslørede så værket. Alle måbede, men jublede så og roste i høje toner det, som åbenbarede på staffeliet.

Så var vi for så vidt færdige med optagelserne, men manglede klipningen og lydside. Det var for øvrigt ikke det mest uinteressante. Her kunne faktisk “redde” nogle ting, hvis der var smuttet noget undervejs. Der var jo kun dialog på borgmesterens tale, resten var musik, og til den ende valgte vi en fløjtekoncert af Bach og et mundharmonikanummer af Toot Thielemanns. Det kan lyde lidt bizart, men passende fordelt klædte de to numre de forskellige sekvenser og temposkift fortræffeligt.

Henad vejen blev vi da også misforstået, nogle påstod simpelthen, at vi gik Rindals ærinde, og på en måde forstod vi dem godt, men det var jo bestemt ikke meningen. Den var jo nemlig, at vi ville vække til debat og diskutere kunstens vilkår anno 1966 – et par år før ungdomsrevolutionen. Men meget ligger også i spillestilen og mimikken, og der var vi måske ikke gode nok til at få budskabet frem. Filmen viser nogle “honoratiore”, der falder for et makværk af værste skuffe, men derfor behøver det jo ikke at være den moderne kunst, der er noget i vejen med –

Receptionsgæsterne ankommer.

det kunne jo være beskuerne! Det var den debat, vi gerne ville have frem – og det fik vi!

Filmen fik titlen “LUNEFULD FINALE”, og premieren fandt sted i festsalen på Snerlevej. Den blev i den følgende tid vist rigtig mange steder i byen og vel også udenbys. Den blev godt modtaget og anmeldt i flere dagblade, fortrinsvis lokale forstås, og de fleste gav udtryk for, at det vel var en “happening”, som det hed dengang, en lidt løssluppen ting, der skulle få folk op af stolene for at diskutere Rindals kunstsyn – måske en “øjenåbner”!

OM FILMEN

Medie: 8 mm smalofilm

Filmens varighed: ca. 25 min.

Filmens nuværende stand: Ikke for god.

Muligheder: Konvertering til DVD.

MINE 22 ÅR PÅ SAXILDHUS

AF GERDA SØRENSEN

Når jeg af og til fortæller om mine 22 år på Saxildhus, er jeg ofte ude for, at man opfordrer mig til at nedskrive mine oplevelser til Koldingbogen.

15 år gammel blev jeg den 1. juli 1948 ansat på kontoret på Saxildhus, efter at jeg netop havde bestået den 1-årige handelseksamen på Handelsskolen på Haderslevvej.

Det var bogholder S. A. Christensen, som ansatte mig. Stifteren af Saxildhus, konditor Bertram Knudsen, udnævnte ham senere til kontorchef, kort tid før sin død i 1954.

Det var et meget interessant hus, jeg var blevet ansat i. Huset emmede af tradition. Historien om den unge konditorsvend Bertram Knudsen, som i 1905 kom på besøg i fødebyen og bemærkede, at der over for banegården var et byggeri i gang på herredsfoged Saxilds grund. Pludselig slog det ned i den unge konditorsvend, at her var pladsen for hans fremtidige virksomhed. Der var ikke langt fra tanke til handling, for allerede et par dage senere havde den unge Bertram Knudsen lejet lokalerne til indflytning det følgende efterår, og dermed var grunden lagt til den forretning, der fra en beskeden begyndelse skulle blive den største virksomhed af sin art i Danmark. Saxildhus blev åbnet den 3. november 1905 og fylder altså 100 år her i 2005.

På det tidspunkt, da jeg startede i 1948,

gik Bertram Knudsen med stok, fordi han havde problemer med balancen. Stokken var åbenbart ikke nok, så medarbejderne måtte også give ham en arm, når han var på sin daglige tur rundt i de mange afdelinger i huset. Når Bertram Knudsen viste sig i døren til kontoret, rejste jeg mig straks som yngste medarbejder, tilbød ham min arm og førte ham ind til kontorchefen. Når han var færdig med mødet med kontorchefen, stod jeg klar til at føre ham videre. Han kunne så med sin langsomme sprukne stemme sige: "De kan lige følge mig over til barberen, ovre på den anden side af gaden, og så kan De hente mig igen om en halv time". Så var det om at huske det. Når jeg så igen hentede ham ovre ved barberen, kunne han sige: "Så kan De lige følge mig ned til min yndlingsbænk ved Slotssøen og hente mig igen om en halv time". Derefter var det tid til frokost, og jeg efterlod ham ved hans stambord i restauranten.

Der er således mange medarbejdere på Saxildhus, som har givet chefen en arm fra afdeling til afdeling. Jeg kan ikke mindes, at jeg nogensinde har glemt at hente ham igen. Jeg nød disse ture, dels for afvekslingens skyld, men også fordi jeg så op til ham. Jeg var imponeret over det hus, som han havde skabt sammen med sin frue, Jenny Knudsen.

Fruen var en meget nydelig dame med

Bertram og Jenny Knudsen fotograferet i deres hjem i 1930'erne. Foto: Inger Knudsen.

brune øjne, som var interesseret i de ansattes ve og vel. Da jeg endnu var ret ny, mødte jeg hende på fortovet uden for Saxildhus, og jeg var forundret over, at hun kunne kende mig. Jeg har brune øjne, og pludselig sagde hun til mig: "Man siger jo, at man ikke kan stole på folk med brune øjne, men vi to, vi kan nemt blive enige om, at det slet ikke passer".

Ægteparret havde deres hjem i en lejlighed på 2. sal ud mod Banegårdspladsen. På mine ture rundt i huset opdagede jeg noget, jeg aldrig før havde set. Ægtefællerne havde hver sit soveværelse, og Fruens var som Aladdins hule. Det blev kaldt Fruens boudoir.

Parrets eneste søn, som havde fået en grundig uddannelse hjemme og i udlandet, var i 1933 blevet hentet hjem til en ledende stilling i virksomheden. Det var en stor sorg for parret, da han i 1935 omkom ved en bilulykke. Som et varigt minde om sønnen Stig

skænkede Bertram Knudsen og frue Kolding by et springvand med en amorin, der blev opstillet på Banegårdspladsen foran Saxildhus og afsløret på sønnens 35 års fødselsdag i maj 1943. Jeg kan huske, at min mor kom hjem og fortalte, at hun havde overværet begivenheden. Det var fem år før hendes egen datter blev ansat på Saxildhus.

Saxildhus var kendt for, at der altid var håndværkere, som var i gang med at lave noget nyt og spændende rundt i huset. Men kontoret var ikke noget at prale af. Måske tænkte Bertram Knudsen, at kontoret kun kostede penge og ikke gav indtægter som de øvrige steder i huset. F. eks. var min første kontorstol en gammel polstret spisebordsstol, hvor polstringen stak ud af hjørnerne. Bertram Knudsen havde i 1942 købt Hotel Royal, men først omkring 1950 overtog han det, og da fik vi så indrettet nogle dejlige kontorer i hotellets festsal i stueetagen ud mod gården.

Nu kom der igen håndværkere på Saxildhus, for hele hotellet blev renoveret. Lysberg-Hansen og Terp i København fik til opgave at indrette alle 47 værelser. F. eks. skulle gardinerne have tre lag stof med mellemfoer, således at gadestøj ikke kunne trænge op til gæsterne. Bertram Knudsen flyttede fra værelse til værelse for at sikre, at alt var, som han ønskede det. Kvalitet var noget han gik op i. I køkkenet og i bageriet var det "Smørret, der gør'et", og i konditoriet anvendte vi kun marcipan fra Odense Marcipanfabrik. Firmaet fremstillede marcipanmasse specielt til os, som blev benævnt SAX-masse, BK-masse og BKS for Bertram Knudsen & Søn.

Saxildhus kransekage var kendt i hele lan-

det. Vi leverede hver uge til Hotel Terminus i København, ja selv til USA sendte vi kransekage. Vore fyldte chokolader var og er aldrig lavet bedre. Heller ikke vore marcipan-ting til jul, som var så ægte i former og farver. Når man én gang har været vant til disse ting, så kan man aldrig rigtig nyde Anthon Berg og lignende som lige så godt.

Ligegyldigt hvor man var i landet, så vidste folk, hvad "Saxildhus" stod for.

Jeg vil gerne krydre min beretning med et par historier om Bertram Knudsen. En dag

mødte B.K. en bekendt på gaden nær Saxildhus. Under samtalen hilste B.K. på mange folk, som passerede, hvortil hans bekendt spurgte: "Kender du alle her i byen?" B.K. svarede: "Nej, men jeg hilser altid på mine bagerposer". En anden gang skete der det, at en kunde mente, at han havde fundet en kakerlak i et brød fra Saxildhus. Sagen endte i retten, og dommeren lagde kakerlakken på bordet foran B.K. B.K. tog den op og så på den, hvorpå han puttede den ind i munden, smagte på den og sagde til dommeren: "Det

Saxildhus set fra Banegården i 1960erne.

var ikke en kakerlak, det var en rosin". Jeg ved ikke om disse historier er sande, men jeg har hørt dem fortalt mange gange.

Saxildhus havde mange afdelinger. Udover det nye hotel med kontoret bagved receptionen, havde vi hovedforretningen, restauranten med cigarkiosken og bagved kaffekøkkenet. På 1. sal lå alle selskabslokalerne, og på 2. sal lå køkkenet og smørrebrødkøkkenet. På 3. sal, ud mod banegården, havde vi bageriet, konditoriet og chokoladeafdelingen. Efter B.K.'s død blev der også indrettet selskabslokaler på 2. sal. I kælderen var der toiletter og garderobe med betjening. I resten af kælderen var indrettet vinlager, og en lagerforvalter stod for det øvrige store lager. Herudover havde vi en filial i Helligkorsgade 11, hvor vi havde det samme sortiment, som vi solgte i hovedforretningen.

Vi havde også en varevogn til udbringning af varer til kunderne. Mange af Koldings borgere har oplevet at få leveret et rundstykke hver dag. Der var en udstrakt service. I 1948 var det mig, som udfærdigede månedsregningerne til kunderne. Jeg kunne ikke nøjes med at skrive ét stk. rundstykke i 31 dage, nej alt skulle specificeres ud for dato.

I sommersæsonen havde vi landets største fortovsrestaurant med plads til 200 gæster. Hver sommer blev der ansat 30 ekstra servitricer (mange var studiner), og så var vi oppe på 160 ansatte i sæsonen. Alle afdelingers omsætning havnede næste morgen på kontoret. Der var mange kasser, som skulle gøres op, og på kontoret havde vi en kassererske, som havde ansvaret for alle disse penge. Det var hovedsageligt i kontanter. Dankortet var jo endnu ikke opfundet.

Kontorassistent Lis Bødker og kasserer Gerda Sørensen ved Saxildhus' 50 års jubilæum i 1955.

Stillingen som kassererske blev ledig, da jeg havde været ansat i to år. 17 år gammel blev jeg så tilbudt denne stilling, men da jeg kom hjem til mine forældre og fortalte det, syntes de, at jeg var for ung til det store ansvar. Til min store fortrydelse måtte jeg sige til min chef, at jeg desværre ikke måtte tage imod tilbuddet. Et år efter blev denne stilling heldigvis ledig igen, og da jeg nu var fyldt 18 år, sagde jeg ja tak uden at spørge derhjemme. Stillingen som kassererske havde jeg i 17 år, indtil jeg blev udnævnt til kontorchef.

Jeg var havnet på den rette hylde. Jeg nød at have med tal at gøre, og belønningen var, når det hele stemte. Årets omsætning var på 5 mill. (i mindre sedler), og alle disse sedler glattede jeg hjørner ud på og lagde i pæne bundter, for det så banken helst. Alle leverandører hentede deres penge hver mandag. Hver uge udbetalte jeg løn i kontanter til bager- og konditorsvendene, og hver måned

udbetalte jeg løn i kontanter til alle de øvrige. I januar måtte jeg arbejde over, når jeg skulle indberette alle til skattevæsenet. Det var altid en stor tilfredsstillelse for mig, når alle disse ting stemte (uden hjælp af EDB).

Løngifterne på Saxildhus lå på knap 2 1/2 mill. Det var næsten 50 % af omsætningen, men her skal man tænke på, at næsten alle vore produkter blev fremstillet håndværksmæssigt samme dag, som de blev solgt.

I 1954 mistede B.K. sin Jenny. Hans nevø, som havde været i Kolding til begravelsen, tog sin onkel med til sit hjem i Nordsjælland, men tabet af hustruen var så stort, at han døde på Esbønderup Sygehus. Det var 14 dage efter fruens død.

Vi var alle på Saxildhus meget berørte af tabet af vor chef, og da kisten ankom til Kolding og kørte langsomt forbi Saxildhus, stod alle ansatte uden for fortovsrestauranten og bøjede vore hoveder i ærbødighed.

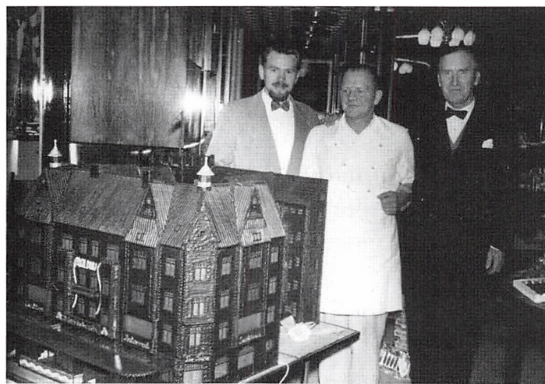
Ca. et år før sin død havde Bertram Knudsen omdannet Saxildhus til et aktieselskab. Han havde bestemt, at når han døde, skulle hans ven papirhandler Oscar Lumbye være formand efter ham. Samtidig havde B.K. oprettet en Understøttelsesfond for funktionærer m.v. i Saxildhus. Ud af Saxildhus's aktiekapital på 1 mill. havde B.K. bestemt, at understøttelsesfonden skulle have aktier for kr. 600.000. Med denne store arv kunne han regne med, at de ansatte ville gøre alt for, at hans livsværk skulle fortsætte efter hans død.

Endelig oprettede han en fond på kr. 100.000 til byens forskønnelse. Disse to fonde havde også Oscar Lumbye som formand. Imidlertid døde Oscar Lumbye et halvt år, før Bertram Knudsen døde, så B.K. måtte

vælge en anden. Valget faldt på en anden ven installatør Hans Overbeck.

Den 3. november 1955 fejrede vi husets 50 års jubilæum. Sammen med kontorchefen udbetalte jeg jubilæumsgratualer til alle ansatte (i kontanter). I hall'en på hotellet blev der afsløret et maleri af stifteren af Saxildhus, Bertram Knudsen. Dette maleri findes i dag på Koldinghus. I hovedforretningen var der udstillet en flot model af Saxildhus, fremstillet i chokolade af chefkonditor Hans Obling. Størrelsen var ca. 1 x 1 meter i grundrids. Som det sidste var der blevet udført en skulptur af en elev af professor Johs. Bjerg: Marts, også kaldet "Siddende Pige", som blev anbragt nede ved Slotssøen, der, hvor Bertram Knudsen havde sin yndlingsbænk. Denne skulptur er senere flyttet til Byparken og vil nu efter en restaurering blive opstillet på plejehjemmet Dreyershus.

Fonden til Byens Forskønnelse har skænket mange ting senere, men den gave, jeg husker bedst, er kunstneren Thomas Jørgen-

Chefkonditor Hans Obling (i midten) viser sin model af Saxildhus i chokolade ved Saxildhus' 50 års jubilæum i 1955.

Afsløringen af skulpturen Siddende Pige, også kaldet Marts, af Johannes Bjerg skænket til Kolding By af Saxildhus i anledning af firmaets 50 års jubilæum i 1955. Skulpturen stod i et anlæg på hjørnet af Ejlersvej og Fredericiagade.

sens keramikfrise på Kolding Købmandsskole lige inden for indgangen på Tvedvej. Jeg udfyldte selv den check på kr. 10.000, som Thomas Jørgensen fik for opgaven.

I midten af 1960erne begyndte det at gå ned ad bakke for Saxildhus. Nu blev det "in" at gå på cafeteria og i bjælkehytter. De flotte prismelysekrone på Saxildhus gav for meget lys. Nu ville man hellere gemme sig i små båse med stearinlys. Det var restauranten, og dermed køkkenet, som ikke kunne køre

rundt. Vi havde et stort menukort med 67 forskellige retter, og så havde vi dagens ret, som var meget billig. Pludselig var det næsten kun den, vi kunne sælge, men vi var jo nødt til at have alle de fine råvarer hver dag for at klare det store menukort, og det kunne ikke svare sig på sigt. Det var ikke nogen trøst, at det samme skete mange andre steder, f. eks. på Wivex i København.

Olaf Enevoldsen, som startede sin karriere som piccolo på Saxildhus, havde været di-

Kontorchef Gerda Sørensen på kontoret på Saxildhus i en kaffepause, 1967.

rektør siden B.K.'s død. Han blev nu fyret af bestyrelsen. Kontorchef S. A. Christensen betænkte sig ikke længe og opsigte selv sin stilling. Han var min nærmeste chef, og jeg er ham taknemmelig for alt, hvad han har lært mig. Han gjorde også meget ud af, at jeg skulle kende Saxildhus's historie og ikke mindst, hvad jeg skulle være på vagt over for. Ansvarret var stort, for at Bertram Knudsen livsværk kunne fortsætte.

Vi fik en ny direktør fra Randers, J. Hartmann, og han tilbød mig stillingen som kontorchef. Den nye direktør blev imidlertid fyret efter seks måneder, og så fik vi igen en ny direktør. Det var Kurt Obst fra Aabenraa,

som senest havde haft en stor bagerforretning i Nykøbing Falster. Jeg fik på mange måder et godt samarbejde med ham, og han lod mig komme med i nye beslutninger. Vi fandt på at lave kælderrestauranten "Saxen" under hotellet. Direktør Obst ville have, at gæsterne skulle gå ind på hotellet og derfra ned i kælderrestauranten. Jeg mente, at så kom der ingen gæster, for folk syntes, at det var alt for fornemt at gå gennem hotellet, og han lyttede til mig. Vi fik indgang ude fra gaden, som den er i dag.

Saxen fik en festlig indvielse den 31. maj 1969. Aftenen før havde vi haft travlt med at gøre alt klart. Jeg kan huske, at jeg støvsugede tæppet lige før midnat. Byens honoratiories var indbudt til en åbningsfrokost kl. 12. Udover direktør Obst var receptionschef Carlo Kissow og jeg de eneste ansatte, som deltog. Repræsentanten fra byrådet, viceborgmester, fabrikant Poul Sørensen holdt tale: "Ja, nu sidder vi jo ellers kønt i Saxen, men jeg synes vi sidder godt. Kælderrestauranten er meget imponerende, og initiativet har været en helt rigtig måde at forny sig på. Lad os slå fast, at Saxildhus har den samme betydning for Kolding som Koldinghus. Vi kan absolut ikke undvære nogen af dem", sagde han.

Samme dag kl. 16 åbnede vi for gæsterne, og der gik ikke lang tid, før det vrimlede ind med gæster. Det blev en succes uden lige, og vi var trætte og glade. Gæsterne kunne lide at komme der, og Saxen blev en god forretning.

Vi blev noget forundrede, da Hans Overbeck kort tid efter talte om, at virksomheden skulle sælges. Vi havde jo ikke glemt arven fra B.K. og meningen med den. Vi havde

Festlighed på Saxildhus i anledning af køkkenchef Chr. Blochs 25 års jubilæum 1. april 1970. Fra venstre inspektør Dall, kontorchef Gerda Sørensen, receptionschef Carlo Kissow, direktør Kurt Obst, køkkenchef Chr. Bloch og chefkonditor Hans Obling. Foto: Niels Lisberg.

ikke krævet lønforhøjelser i fem år, netop for at B.K.'s livsværk skulle stå som et minde om ham. Saxen var et godt eksempel på fornyelse, så hvorfor skulle vi give så hurtigt op?

Understøttelsesfonden havde en bestemmelse om, at alle, som havde været ansat over 10 år i virksomheden, skulle have et beløb til pension hvert år. På dette tidspunkt drejede det sig om 19 ansatte og vi kæmpede imod, også for at bevare vores arbejdsplads. Vi gik til en advokat i Haderslev, men desværre havde vores afdøde chef ikke været opmærksom på én ting i vedtægterne for Understøt-

telsesfonden. Der stod, at vi ingen rettigheder havde, hvis vi ikke mere var ansat på Saxildhus. Altså fik vi alle vores opsigelse på seks mdr., og derfor blev vi tvunget til at sælge vor aktiepost på kr. 600.000 for kr. 250.000. Et tilbud fra os om selv at købe aktierne fik vi afslag på. Til vor store overraskelse viste det sig, at det var Hans Overbeck, som købte aktierne. Kære Bertram Knudsen, vi gjorde, hvad vi kunne!

Efter 22 dejlige år på Saxildhus kom husets revisor, Aksel Høi-Hansen, og tilbød mig stillingen som bogholder hos fabrikant Bør-

ge Sørensen på Kolding Metalværk. Derfor kunne jeg give direktør Obst min opsigelse, to måneder før jeg skulle have været fratrukket. Det var på samme tid, at Føtex og Kvickly startede i Kolding, så mange af de opsagte fik ansættelse der, så de sagde også op før tid. Det var en ubehagelig situation for direktør Obst, som ikke havde ønsket disse opsigelser.

Kort tid efter blev Saxildhus solgt første gang, det skete i øvrigt i alt otte gange, før den nuværende ejer overtog det. Selvom det nu ikke er det samme Saxildhus, som da jeg var der, så glæder det mig meget, at Saxild-

hus Hotel består, og jeg ønsker tillykke med den flotte renovering. I øvrigt fik jeg 20 dejlige år hos fabrikant Børge Sørensen på Kolding Metalværk, før det blev solgt til en svensk koncern. Min tredje arbejdsplads har jeg fundet hos brilledynastiet Optikjær i City og Kolding Storcenter. Her har jeg foreløbig haft 12 dejlige år. Dog ikke på heltid, idet der nu skal være tid til både golf og bridge.

Mine tanker går ofte til mine 22 år på Saxildhus, og jeg er fuld af taknemmelighed for at have været en brik i det dejlige hus, og at jeg fik lejlighed til at lære Jenny og Bertram Knudsen at kende.

Ved Saxildhus' jubilæum den 3. november 1955 afslørede installatør H. Overbeck og direktør Holden Knudsen et maleri af Bertram Knudsen, malet af Karl Larsen. Det findes i dag på Museet på Koldinghus. Foto: P. Thastum.

I. P. JENSEN VED SØNDERBRO

AF EDDIE TROELSGAARD

I LÆRE SOM ISENKRÆMMER

Den 1. august 1967 begyndte jeg som lærling hos I. P. Jensen i Søndergade i Kolding. Det var ikke en pludselig indskydelse, for i skoleårene inden havde jeg været i erhvervspraktik både i værktøjsafdelingen hos Lumbye i Adelgade og hos I. P. Jensen.

I lærekontrakten stod, at jeg var antaget til oplæring i isenkram, værktøj, beslag, tekniske artikler og metaller. Lønningen var i de tre år henholdsvis 420, 495 og 570 kr. om måneden. Direktøren var Johan Sørensen, men i det daglige var det disponenterne Sørensen og Lorentzen, som var mine overordnede. Sørensen havde ansvar for værktøj og maskiner og Lorentzen alt inden for isenkram. Der var desuden to kommissær, en repræsentant, en chauffør, "damerne" i bogholderiet og fire lærlinge. Det var et spændende sted at begynde sit arbejdsliv, fordi der var så meget at sætte sig ind i med så omfattende et varelager. Og det var ikke som i de store byggemarkeder i dag, hvor en ansat, ofte ufaglært, betjener et bestemt område. Jeg var ikke ansat i én bestemt afdeling, men skulle lære det hele. Fra første dag blev en ny lærling, naturligvis med lidt hjælp fra de andre lærlinge eller kommissær, sat til at ekspedere kunderne, som både var private, håndværkere og firmaer. Men som ung mand med hovedet fyldt med The Beatles, tidens øvrige

musik og to fritidsinteresser som musiker og svæveflyver, tænkte jeg ikke meget over stedets historie, selv om der på facaden mod Søndergade stod årstallet 1828 og mod Brostræde 1836.

Forretningslokalet var stort efter datidens forhold og med tre lange diske ned gennem lokalet. Under diskene mange skuffer. Lokalet var fyldt med alskens varer, og langs bagvæggen var fra gulv til loft 561 nummerede skuffer med et eksemplar af skuffens indhold monteret udenpå med ståltråd eller skruet på. Skulle vi have fat i en af de øverste skuffer, var der brug for en stige. Mellem diske og bagvæg var reoler. Det var gammeldags kundeekspedition, hvor vi skrev en kvittering, også selv om kunden købte søm i løs vægt. Først sidst i min læretid ændredes præsentationen af varer, som vi kender det i dag med ophængning på stativer eller på væggen, og i 1969 blev forretningen udvidet med en større værktøjsafdeling. Indtil da blev der hentet skuffer fra bagvæggen. Skulle kunden f. eks. købe en skruetrækker, hentes to til fem skuffer, de blev sat på disken, og så kunne kunden foretage sit valg. Om morgenen skulle der sættes mange varer ud på fortovet, og når vi lukkede kl. 17.30, skulle de ind igen.

Oprindeligt var firmaet en af byens store købmandsgårde, der også handlede med kolonial, vin, spiritus og porcelæn ud over de

I. P. Jensen cirka 1970. Kunderne kunne køre lige til døren.

mange varer, som i tidens løb har været en del af sortimentet i en gammel købmandsgård, som lå ved byens sydlige udkant, og som ud over kunder fra byen havde kunder fra især oplandet mod syd og fra de otte sogne. Kolonial udgik af varelageret i 1915 og porcelæn i 1932. Den store kundegruppe har altid været byens håndværkere, bønderne og smedene på landet, med alt hvad disse havde behov for som f. eks jern, metaller, værktøj, kobindsler, plovskær, reservedele til plove, trådhegn, skovle, hestesko og bolte. Senere naturligvis også byens virksomheder.

I stort set hele firmaets levetid har der været handlet både en detail og en gros. En gros handelen har været den vigtigste, og i min læretid udgjorde en gros-omsætningen 85% af den samlede omsætning. Kunderne

var jern- og metalindustrien, til hvem der blev solgt svejseartikler, tekniske artikler, værktøj og værktøjsmaskiner. Smedene hørte også til en gros-kunderne, og hos dem handlede bønderne. Smeden fik 30, 40 eller 50% rabat på f. eks. bolte, så denne kunne vise landmanden en prisliste og fortælle, at han skam fik det til listepris. Rabatten var så smedens fortjeneste. Men det, firmaet i min læretid og årene herefter har været kendt for af den almindelige borger, er formodentlig forretningen med alt inden for isenkram og værktøj. Erhvervskunderne kom om formiddagen og først på eftermiddagen, og de private kunder især hen på eftermiddagen. Lørdag formiddag kunne forretningen være fyldt med kunder, der tålmodigt ventede på at blive ekspederet. Nogle ekspeditioner kunne

tage længere tid, for hvis kunden skulle have f. eks. hønsenet, gik vi med kunden hele vejen ud til det bageste lager på første sal og klippede af i den ønskede længde.

I kælderen under forretningen havde vi vandslanger, galvaniserede varer, plastvarer, visse malervarer som Goriol og mange forskellige slags lim. I lagerbygningen langs Brostræde indeholdt underetagen alt inden for svejseartikler og bolte. Metaller var helt nede i lokalerne bag porten i den gamle hestestald. På førstesalen mod Brostræde var låse, møbelbeslag, alle former for beslag fra PN i Nibe, f. eks. hængsler og beslag til døre og porte. Herefter kom den store afdeling med søm og skruer. Når vi fik disse hjem fra NKT, Nordisk Kabel og Tråd i Middelfart, parkerede lastbilen under en af dørene, der var i første sals højde mod Brostræde, hvorefter chaufføren kastede varerne op til en af os. Når det var de store størrelser søm, så var det en pakke af gangen, ved mindre størrelser var de pakket i et halve eller hele dusin. Vi brugte almindeligvis de gamle måle- og vægtenheder, danske og engelske tommer, dusin og gros. På første sal stod så to lærlinge til at tage imod. En kastede pakkerne fra døren og hen til den anden, som så vidt muligt skulle nå at lægge pakkerne i det rigtige rum, så vi ikke skulle bruge alt for meget tid på at sortere bagefter. Men under alle omstændigheder skulle alt lægges pænt på plads, når chaufføren var kørt. Efter sådan en dag hvor vi havde haft fat i flere tons søm og skruer, var der ingen problemer med at falde i søvn om aftenen.

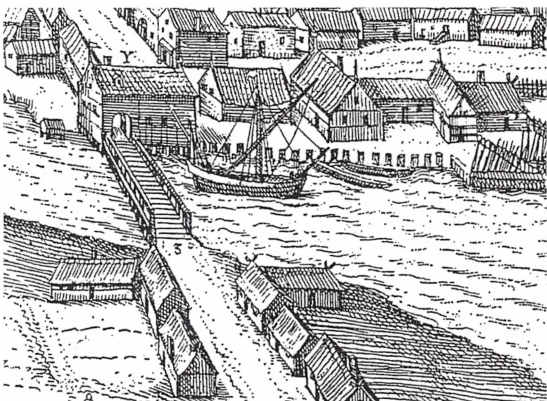
Efter søm- og skruelageret var det gamle hejseværk over porten, hvor lemmene på første- og andensalen i gulvet kunne åbnes,

og varer hejses op manuelt med det gamle hejseværk, som havde været i bygningen, siden denne blev bygget på et tidspunkt før 1836. Efter hejseværket var et stort lagerrum med mange slags trådvarer. Over forretningen mod Søndergade var udstillingen med bl.a. den tids moderne toiletskabe i plast. På loftet langs Brostræde var ting til landbruget f. eks. kobindsler. Desuden forskellige grovvarer og tusindvis af skovle, spader, river og andre redskaber. Længst ude oven over den gamle hestestald stod ligeledes tusindvis af skafter i træsorterne hickory og ask til skovle, spader, hamre m.m. Denne opremsning af varelageret er naturligvis ikke komplet, for skulle man have fat på ét eller andet specielt, så blev der sagt: "Det kan du sikkert får hos I. P."

Når lønningsdagen oprandt, blev vi enkeltvis kaldt ind til direktøren. Døren til hans kontor, som lå i bygningen ud mod åen, blev lukket, pengene blev udbetalt i kontanter, og vi talte om, hvordan det gik. Til direktøren sagde vi "De", og det samme gjorde han til os. Så efter endt samtale blev vi bedt om at sende den næste ind. Der er gået snart 40 år, så tiden var naturligvis en anden.

TIDEN FØR C. F. MÜLLER – INDTIL 1828

Matriklen, hvor de gamle I. P. Jensen-bygninger lå indtil nedrivningen i 1998, og hvor nu Bahne ligger, har nummer 340 og var indtil 1847 opdelt i tre husnumre. Byen var ikke stor, så hvert hus havde et nummer og vel at mærke et nummer, der ikke var knyttet til gaden. Omkring 1500 ejede rådmænd Erik Jude en gård på matriklen. "Gaarden lå på Søndergade, øst for denne og norden op til

Udsnit af Rantzaus kort fra 1587. Byen hørte stort set op ved Sønderport. Broen, som i 1808 blev erstattet af den nuværende stenbro, var helt op til 1886, da Langebro blev bygget som fodgængerbro, den eneste bro over åen.

Byens Havn". Gården blev overdraget til præsten Morten Jensen i Seest. I perioden 1761-1771 hed husnumrene 160, 212 og 213 og var beboet af Peder Hansen Helt, Rasmus Hansen og Anders Ostrup. Peder Hansen Helts hus blev ødelagt under Svenskekrigen i 1644. Fra 1771-1781 var husnumrene 202, 203 og 204 og beboet af Jep Jepsen Seest, Morten Bill(d)mann og Knud Holgersen. Grundene lå så 160, senere 202 var mod Søndergade og de andre langs det nuværende Brostræde, så alle havde adgang til åen. I 1781 fik husene så nye numre igen, som holdt indtil matriklen kom til at hedde nr. 340 senere med adressen Søndergade 9. Numrene fra 1781 blev 206, 207 og 208a og var beboet af Jep Jepsen, Rasmus Andersen, skipper samt Hans Hansen, som var natmanden eller rakkeren, bøddelens hjælper. Hans arbejde bestod i at køre rundt i byen om nat-

ten og tømme latrinspande. Han boede på 208a, som formodentlig ikke var grunden ud mod det travle strøg, der allerede i 1499 hed Søndergade. Bøddelen boede længere henne ad Brostræde, hvor gaden drejer op til Helligkorsgade. Huset blev bygget af byen i 1609 og først revet ned i 1901. Det var ikke et velset job at være bøddel, og huset skulle derfor gemmes lidt af vejen. I 1801 viser folketællingen at 206, 207 og 208a var beboet af købmand Jep Seest og Thomas Rasmussen ligeledes købmand. 208a er benævnt som Jep Seests gård. I 1818 bor Madam Seest på 206, Rasmus Eriksen, skipper og senere købmand på 207. 208a benævnes Madam Seest brakker, hvilket betyder barakker. På dette tidspunkt kaldtes købmændenes hustruer, ja selv apotekerens hustru for "Madam". Præstens kone, officerernes koner og Stadthauptmandens kone var byens eneste "Frue".

I 1827 skete der noget. Husene ejedes stadig af Madam Seest og købmand Rasmus Eriksen, men der blev foretaget en forsikringsmæssig vurdering af husene, en såkaldt brandtaksation. Madam Seests gård nr. 206 beskrives sådan: Et forhus på otte fag, to etager indrettet til stue, kammer og køkken og med to jernkakkellovne. Et sidehus i to etager til stald og lade. Et sidehus til nord i gården til bryggers og køkken. Desuden et tværhuis. Alt i egebindsværk fyldt ud med murtavler. Rasmus Eriksens gård på 207 bestod af et forhus til stald og køkken samt et sidehus til stald, lade og pakhuis samt et halvtag. Madam Seest brakker nr. 208a bestod af et forhus på 11 fag, en etage egebindingværk med port. Anvendt til stue og køkken samt vognport. Grunden til vurderingen af bygningerne var, at stedets kommende ejer C. F. Mül-

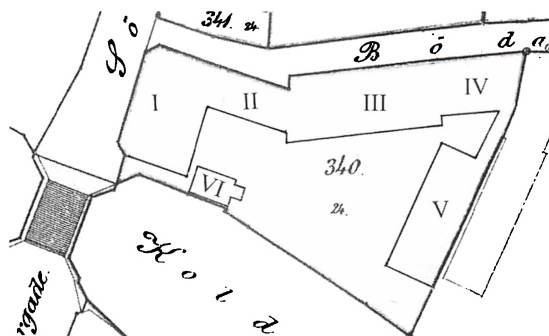
ler var ved at købe alle bygninger. I brandtaksationen fra 1836 ejede han alle tre grunde på matrikel 340. Herom senere.

Stedet var den oplagte placering for en købmandsgård, fordi det var eneste indgang til byen fra syd, indtil 1808 byport, toldgrænse til 1850 og byens havn. Desværre har det også været et udsat sted at bo, specielt når landet var i krig. Svenskekrigene i 1600-tallet og Treårskrigen 1848-50 gik hårdt ud over bygningerne i Søndergade.

Stedet var også et vigtigt toldsted. Danmarks vigtigste eksportvare ved middelalderens slutning var kvæg, især okser. Fra Jylland udførte man årligt mange tusinde okser til de folkerige nordtyske og hollandske byer. Hovedparten af disse passerede Sønderport. Alternativet var Ribe og delvist Skodborghus. Så sent som i 1820 fortoldedes 16.000 stk. kvæg ved Sønderbro. Denne trafik skulle indtil 1808 passere gennem portbygningen og over træbroen, efter 1808 over stenbroen, som stadig står der. Portbygningen og træbroen ses på Rantzaus kort fra 1586. Portbygningen blev nedrevet i 1808 og erstattet af en toldbygning syd for åen.

C. F. MÜLLER – 1828

Familien Müller var ca. 1742 indvandret til Danmark. Efternavnet de Moulin blev senere ændret til Müller. Caspar Frederik Müller blev født i Skodborghus i 1793 og var som ung styrmand på et skib hjemhørende i Flensborg. I 1828 forbindes hans navn med købmandshandelen ved Sønderbro. Han er på dette tidspunkt 35 år. Han købte de gamle bygninger i 1830 og drev forretning her. Det må han være god til, for af brandtaksationer-

Det første matrikelkort fra 1869. Første rigtige tegning af bygningskomplekset.

ne i 1836 ses, at han har nedrevet de fleste bygninger på 206 og 207 og erstattet dem med nye.

Bygningerne på nr. 206 bestod herefter af: Et forhus på 13 fag, nyt grundmuret i én etage med "en betydelig Kjælder indrettet til Beboelse". (I). Et sidehus mod Brostræde på ni fag, ligeledes nyt og grundmuret, i to etager med port indrettet til pakhus (II). Begge blev stående helt indtil 1998.

På 207 ud mod Brostræde, der før 1873 hed Bøddelstræde og også blev kaldt Skidenstræde, stod forhuset (III) og sidehuset uforandret. Forhuset var formodentlig bygningen med porten og hejseværket, der ligeledes blev stående indtil 1998. Denne bygning må sammen med den gamle hestestald på 208a, være de ældste dele af komplekset. Disponent Arne Kristensen, som kom i lære året efter mig har fortalt, at der ved nedrivningen af bygningerne i 1998 var rester af bindingsværk i den gamle hestestald. I 1847 bliver 208a indlemmet under 206 og 207 med købmand C. F. Müller som ejer.

Bygningen (IV) er i tidens løb blevet byg-

get om flere gange og var indtil midten af 1930erne den private hestestald til firmaets tre heste. Bygningen (V) var indtil 1888 en bindingsværksbygning på to etager til korn og nederst rejsestald til kundernes heste. Bygningen blev nedrevet og erstattet af en grundmuret bygning med tre stalde nederst, og kornlofter på 1. etage samt på loftet. Denne bygning blev ligeledes stående indtil 1998. Bygningen (VI) har formodentlig været vaskehus og måske latriner.

Ved folketællingen fra 1840 bestod husstanden, ud over købmanden selv, af hans kone Ane Regine, deres tre børn Michael Ernst, Lauge Ernst og Lorentz Carl samt syv ansatte: en husjomfru, en vinhandlersvend, en handelslærling, en tjenestekarl samt to tjenestepiger. Derudover har der været ansatte, der boede andet steds. På dette tids-

punkt gik det rigtig godt for firmaet, som sammen med de andre købmænd, I. S. Borch, etableret 1830, P. A. Wissings sønner og fra 1840 N. W. Bastrup drev kornhandel. Disse købmænd blev søgt af bønderne fra et stort opland fra Vejle til Haderslev. N. W. Bastrups købmandsgård var hjemmehørende i de gamle bygninger, der i dag bl.a. huser Kolding Mini-Motor i Låsbygade.

I 1769 fandtes 10 købmænd i byen. Efterretninger om kjøbstaden Kolding, skatteligningen fra 1845 viste, at byen på dette tidspunkt havde 33 købmænd, 10 brænderier, tre farvere, fem boghandlere og bogbindere, 31 værtshusholdere, 28 vognmænd samt andre mindre erhvervsdrivende som f.eks. bødkere og skræddere. Anlæggelsen af havnen i 1843 betød naturligvis meget for byens handel. N. W. Bastrups kundekreds kom næsten

Tabel 3.25: C. F. Müllers indførsel fordelt på udførselssteder og vigtige varer, 1843-45.

	København	Ham-borg Altona	Hertug-døm-merne	Eng-land	Rus-land	Sver-rig	Nor-ge	Årligt gens.
Tømmer, tylter	–	–	–	–	–	1566	463	676
Jern, pund	9630	19350	24400	5360	–	171900	–	76880
Hør, pund	784	–	–	–	13810	–	–	4865
Kaffe, pund	–	26693	–	–	–	–	–	8898
Te, pund	521	52	–	–	–	–	–	191
Salt, pund	7000	–	12600	–	–	–	–	6530
Sukker, pund	13255	384	11215	–	–	–	–	8285
Kul, tdr.	18	–	–	1159	–	–	–	392

Kilde: EA, C. F. Müller, fakturabog 1843-48 og kalkulationsbog 1843-49.

Skemaet fra "Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-1847" viser C. F. Müllers omfattende import af varer fra europæiske lande.

udelukkende fra egnen nordvest for Kolding, mens C. F. Müller og Wissings sønner ligeledes i Søndergade især havde deres kunder syd for byen. Dette peger på, at bønderne tog ind til de købmandsgårde, der lå nærmest den byport, de skulle igennem.

Ud over de i tabel 3.25 nævnte varer importerede C. F. Müller vin fra især Frankrig og rom fra De Vestindiske Øer, som via Flensborg blev sejlet til Kolding. Flensborg, som på dette tidspunkt var en del af Hertugdømmet Slesvig, har altid været kendt for handel med rom, og Hamborg for handel med kaffe. På Erhvervsarkivet i Århus findes firmaets regnskabsbøger for vinhandel 1836-

89. Müller havde tidligt eget eller egne skibe, også før 1851, hvor han fik bygget skonernten "Margrethe" hos Wests Skibsbyggeri ved Kolding. I "Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-1847" nævnes, at C. F. Müller i perioden 1842-45 importerede brændevin, cikorie, fisk, hør, jernvarer, kaffe, kandis, kul, melis, ris, salt, sukker, sæbe, te, tjære, tobak og tømmer.

Som det ses af tabel 3.44, stod landmændene for 60,6% af firmaets kunder fordelt på konti, håndværkerne på landet, formodentlig især smedene, for 11,3%, mens byens håndværkere og øvrige indbyggere kun stod for 28,2%. Hvis det havde været efter pro-

Tabel 3.44: Tre Kolding-købmænds kunder fordelt efter hjemsted og erhverv, 1845.

	C. F. Müller		N. W. Bastrup		A. Wissings Søner	
	antal konti	%	antal konti	%	antal konti	%
Kolding-håndværkere	35	22,4	17	2,0	17	4,2
Andre Kolding-indbyggere	135	5,8	118	13,7	79	19,4
Kolding indbyggere i alt	170	28,2	135	15,7	96	23,6
Landbrugere	366	60,6	684	79,2	292	72,0
Landhåndværkere	68	11,3	44	5,1	18	4,2
Landboere i alt	434	71,9	728	84,3	310	76,2
Konti i alt	604	100,1	863	100,0	406	99,8

Kilde: EA, C. F. Müller, hovedbog 1843-52, N. W. Bastrup, hovedbog 1840-46 og A. Wissings Søner, hovedbog 1839-51, alle for konti pr. 1. januar 1845.

Skemaet fra "Danske provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-1847" viser de tre store koldingkøbmænds konti.

Søndergades nordlige ende før 1867. C. F. Müller døde i 1858. Firmaet ses liggende på venstre side lige inden åen. Billedet viser gaden som den formodentlig også kunne have set ud før Treårskrigen 1848-50. En ensartet brolægning anlagdes 1824-41.

cent af omsætning, ville landsmedenes andel formodentlig have været højere.

I 1836 kom C. F. Müller i Havnekommissionen efter stadthauptmand Wissing, og lokalhistorikeren P. Eliassen tilskriver ham æren for, at der snart derefter blev bygget en havn i Kolding. Den blev indviet i 1843. Müller har lagt navn til byens slæbebåd "Caspar" samt Caspar Müllers gade på sydhavnen. Da byen i 1839 skulle have et nyt rådhus, arbejdede især stadthauptmand Borch og købmand C. F. Müller for at indsamle penge til dette byggeri, og det kan være baggrunden for, at han i 1846 blev valgt til borgerrepræsentant.

Kæmner I. O. Brandorff skriver i sine håndskrevne erindringer om faderen, senere købmand Peter Brandorff: I løbet af Foråret 1845 skaffede svogeren Langvad ham plads som handelskommisbetjent hos købmand C. F. Müller ved Sønderbro i Kolding. Den 16. oktober 1846 blev købmand Müller beskikket som værge for ham under hans mindreårighed. I denne forretning var han særligt beskæftiget i vinforretningen i kælderen, og mange minder fra dette ophold har han bevaret, og fortalte gerne herom. Det var jo i den periode, hvor Koldings forbindelse med omverdenen var meget indskrænket. Konsumtionen lagde sin tunge hånd på næringslivet og talrige fortællinger om smuglerier var dagens samtaleemne. Ankomsten af hamburgerposten og de store fragtvogne var begivenheder, der samlede byens forretningsmænd i Müllers kælderstue. Posthuset lå omtrent nabo til kælderen. Endvidere: Som et bevis på den myndighed, en købmand dengang havde over kunderne, fortalte fader, hvorledes en præst over for ham havde beklaget sig over den sidste rødvin, han havde fået, han syntes dens smag var så bitter og kom til at udtale "der er da ikke gift i den!". Dette hørte købmand Müller, der for ud mod præsten, idet han med tordnende stemme, han var oprindelig skibskaptajn, råbte "siger du gift". Præsten blev så forskrækket at han glemte sin hat for ud af døren og løb hen over Sønderbro seende sig tilbage, medens Casper Müller stod i hjørnevinduet og morede sig. Den næste dag kom præsten temmelig spagfærdig igen og vedblev fremdeles at handle hos Müller, der nød megen tillid for sin retskafne handel.

Kolding havde det eneste postkontor på hovedruten København-Hamborg, og fra Kolding udgik alle tre ruter i Jylland. Den ene

indgang til Hamburgerherberget lå, hvor Føtex har sin adgang til Søndergade i dag, den anden i Brostræde over for porten ind til C. F. Müllers købmandsgård. Når denne gade blev brolagt som den første, foreligger muligheden af, at Brostræde var "Postvejen". Alternativt var det Helligkorsgade. Fra 1817-50 transporteredes posten med kugleposten, en græskarliggende vogn som sikrede, at posten ikke tog skade af vejr og vind, og som også forhindrede, at postillonen ikke lod sig friste til at tjene en ekstra skilling ved at medtage passagerer. Til dette formål havde man "ekstravognen", som kendes fra sangen "En lille nisse rejste med ekstrapost fra land til land". Hamborgerherberget var posthus i to perioder, sidst fra 1817-1850. Om aftenen ankom en postvogn fra Hamborg, og byens folk myldrede til for at høre de sidste nyheder fra det store udland. Fra 1653-1794 rejste Hamborgerbudene over Assens-Årøsund, hvorfor Koldings betydning i så henseende reduceredes i denne periode.

Smugleriet langs toldgrænsen var omfattende, også i Kolding og opland. Eliassen skriver: *Ofte var det for Smuglerne af Vigtighed at faa Oplysning om, hvorledes Vagterne var fordelte mellem Tolderne. Der indleddedes da en Passiar med Tolderen, og var det ved Sønderbro, foreslog Spionen "en Skænk". Fra Caspar Müllers Kælder hentedes der nu nogle Pægle "Cado-vius" og en Stendunk med Kristiansfelder-Øl, og medens Brændevinen skylledes ned med Stendunkens herligt kølige Indhold, listedes det ud af Tolderen, hvor den var i Dag og hin i Nat. Drikkevarerne løsnede godt for hans Tunge, og man vidste nu udmærket Besked om, hvorledes Smugleriet bedst kunne ske.*

Så kom Treårskrigen 1848-50. Den 23. april

Maleren Martinus Rørbye (1803-48) besøgte i forsommeren 1848 sin bror i Kolding og tegnede denne skitse. Den ene port ind til Hamburgerherberget ses til venstre under lampen. Den anden var fra Brostræde.

1849 blev byen angrebet af slesvig-holsterne. Fra deres stillinger syd for byen beskød de byen med deres kanoner, hvilket især gik ud over den sydlige del af byen, herunder C. F. Müllers bygninger. Ud fra Takskationskommisionens samlede liste på 211 bygninger, der tog skade, takseredes snedkermeister Dahl, Låsbygade 106 A med det største beløb på 825 Rigsdaler, mens C. F. Müller kom på en tredjeplads med en erstatning på 562 Rigsdaler. Ved arkitekt Ernst Petersens genopbygning af forbygningen og sidebygningen i 1949 efter Schalburgtagerne i 1945 nævnte han de mange spor efter de kraftige bombardementer under Treårskrigen. Ved denne lejlighed indmuredes de tre kanonkugler over døren ud til Sønderbro. De blev fundet i bygningerne ved denne genopbygning, bl.a. i tagkonstruktionen.

I Kolding Folkeblad 22. april 1899, på 50-året for krigen, findes en øjenvidneberetning af B. Holm: *I 1849 tjente jeg hos Kaspar Müller*

Søndergade set mod syd 1865-66. Hjelms Mølle bygget 1865 ses i baggrunden samt hovedbygningen til Skovhøj. Søndergade syd for åen er på dette tidspunkt bebygget. Bygningen på venstre side syd for åen er det gamle toldkammer med hejseværk. Bygningen erstattede den nedbrudte portbygning på nordsiden af åen i 1808, da også Sønderbro blev bygget. Da jernbanen kom til i 1866, overtog Statsbanerne bygningen, som blev brugt som ledvogterhus. C. F. Müllers Eftf. ses til venstre, hvor Brostræde går ind.

ved Sønderbro, der hvor Firmaet er endnu. Den 20. April stod Jægerne ved Sønderbro og i vor Gård, hvor der var rejst et Plankeværk, bag hvilket de stod og skød, men da Slesvig-holsternerne begyndte at skyde fra Taget af Toldbygningen og fra andre Huse syd for Aaen, kunde deres Kugler gå over Plankeværket, og vore Jægere måtte fortrække. Saa kom Slesvig-holsternerne ind i Byen og blev indkvarterede der. Men den 23. April kom vore igjen, og efter en hæftig Kamp erobrede de Byen. Men nu kjørte det fjendtlige Artilleri op paa Bakkerne og begyndte at skyde Byen i Brand. Hos Kaspar Müllers gik vi alle ned i Vinkjælderen, hvor vi mente at kunne være i Ro og Fred. Spise var der ikke

noget af der nede; jeg sagde da til Handelsbetjenten, om vi ikke skulde have en Flaske Vin, men det kunde der ikke være Tale om. Her i Kjælderen sad hele Personalet fra Kl. 8 om Morgenen til ca. 1. Saa brændte det hos Kjøbmand Aagaard og hos Farver Utzon, og da vi nu ikke kunde se andet end Ild, saa maatte vi ud. Vi brækkede Jernstængerne fra et af Kjældervinduerne og kom ud i Strædet alle sammen, ca. 14-16 Mand. Vi skyndte os ad Strædet hen til Kjøbmand Søren Pedersens Gård (nu Helligkorsgade 14). Porten laa fuld af døde danske, men vi maatte over dem, der var ikke andet at gjøre. Vi fortsatte nu ad Østergade til Kjøbmand Brandorffs Kjælder, jeg stadig med en Sæk over Nakken, hvori Müllers store Protokol var. Som vi nu sad nede i Kjælderen, kom der en stor Kanonkugle ned til os. Jeg vilde til at smide den bort, men saa blev Müller forfærdelig vred, om jeg vilde have slaaet dem ihjel alle sammen, for det kan jo være en Granat. Men saa brænder Huset ved siden af, og vi maatte atter ud paa Torvet og denne Gang ind til Kordegn Filstrup (nu Adelgade 10). Her kom vi gennem Haven ned til Søen, jeg stadig med Protokollen paa Nakken. Da vi kom op paa Sygehusbanken (nu Hospitalsgade), holdt Kanonaden op. Vi fortsatte til Bramdrup Skole. Der kom Ryes Brigade fra Ejstrup, så sorte i Ansigtet, at de ikke var at kjende som Mennesker. Nu maatte jeg skaffe en Vogn, og Familien kjørte til Bilstrup, medens Müller og jeg maatte til Fods gennem Bramdrup Skov. Dagen efter blev saa Kommissen, Lærlingen, og jeg kommanderede til Kolding. Da vi kommer tilbage, er Butiken fuldstændig afspærret af Skildvagter, og vi maatte hen til Kommandanten for at faa Seddel paa, hvem vi var. Da vi kom tilbage, var der en Skildvagt, som kunde tale Dansk; han sagde, jeg maatte endelig sørge

for Kreaturerne, for det var en Ynk at høre dem brøle; i to Dage havde de intet faaet. Men i Vinkjælderer mødte os et syn, jeg ikke glemmer; Vinen flød i Strømme der nede og stod en halv Alen højt paa Gulvet. Jeg har en Mængde Geværkugler, som jeg samlede op i Gaarden og gemmer dem i en Pose.

C. F. MÜLLERS SØNNER OVERTAGER I 1858

Caſpar Frederik Müller døde i 1858. Den 5. november overtog to af de tre sønner firmaet, nemlig Michael Ernst (født 1831) samt Lave Ernst (født 1835). Allerede i 1865

overdrog Michael Ernst sin andel til broderen. Den Lave Ernst Petersen som var kæmner fra 1879-1892 var Lave Ernst Müllers fætter, født samme år.

Ved brandtaksationen i 1867 bestod bygningskomplekset af:

Et forhus, 13 fag, en etage, grundmur med høj og beboelig kælder ligesom størstedelen af loftet er til beboelse. Det er forhuset fra 1836.

Et sidehus, ni fag, to etager grundmur til beboelse og pakhus. Med beboelse menes formodentlig at kontoret lå i bygningen ud mod Brostræde, hvor vi senere havde en lille frokoststue. Huset fra 1836.

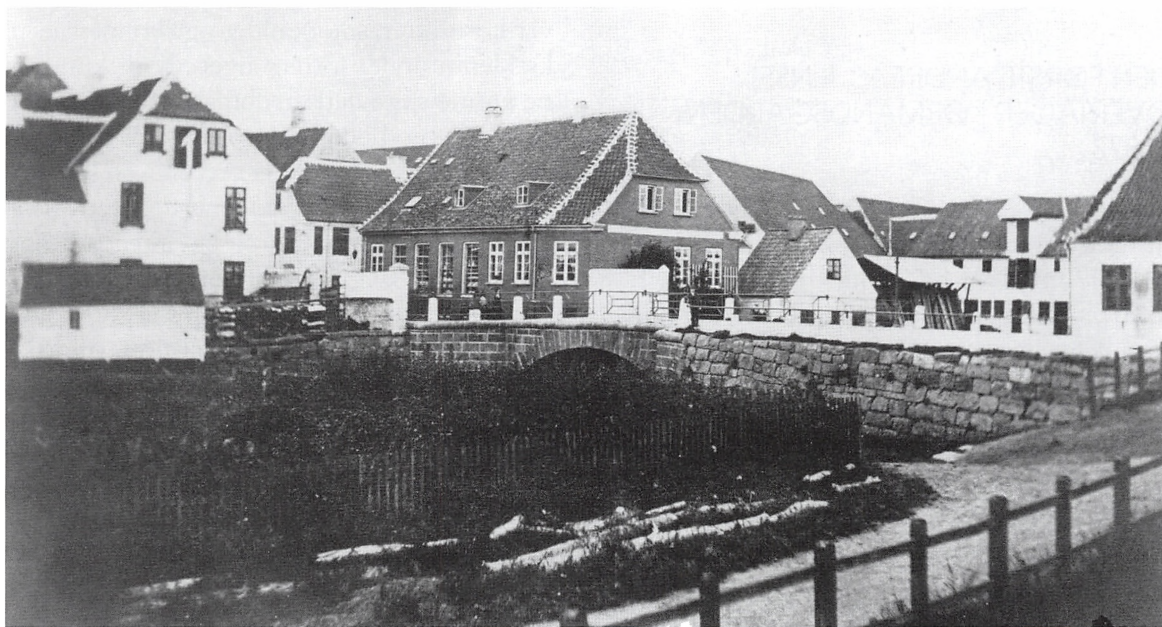

Foto fra mellem 1870 og 1888. Det gamle pakhus fra før 1888 med hejseværk ses i gården. Det blev erstattet af et højere og grundmuret pakhus til rejsestalde og kornlager. At firmaet handlede med tømmer ses i gården. Fire af de gamle vinduer er erstattet af forretningsvinduer. Huset til højre er den gamle toldbygning, fra 1866 ledvogterhus.

Et sidehus, otte fag, to etager grundmur til pakhus (IV). Det gamle pakhus med port og hejseværk.

Et sidehus, otte fag, to etager bindingsværk til pakhus og stald. I 1998 var der i denne bygning rester af bindingsværk.

Et halvtag, tre fag, en etage til lokum.

Et baghus, 16 fag, to etager bindingsværk til pakhus. Nedrevet 1888 og erstattet af en grundmuret bygning, som var stærk nok til, at der kunne opmagasineres korn både på 1. sal og på loftet.

Et sidehus, tre fag, en etage dels grundmur dels bindingsværk til vaskehus. Det var det lille hus i gården ud mod åen.

Et åbent halvtag, fem fag til brædder. Placeret midt i gården (se foto).

DEN FØRSTE ANDREAS JENSEN OVERTAGER KØBMANDSGÅRDEN I 1873

Andreas Jensen (1843-1914) skulle efter konfirmationen ud at tjene, og kom som 14-årig til Kolding, hvor han kom i lære hos C. F. Müllers Eftf. Han havde en lillebror, der hed Jens Peter Jensen, og som også senere kom til byen og blev kendt under navnet I. P. Jensen. Deres forældre boede i Hammel nordvest for Århus. Deres far var smedemester Jens Eriksen. På grund af svigtende helbred overdrog Lave Ernst Müller 1. maj 1873 firmaet til den nu 30-årige Andreas Jensen som den første af familien Jensen med følgende meddelelse:

C. F. Müllers Efterflgr.

“I Henhold til omstaaende Circulaire tillader jeg mig herved at meddele Dem, at jeg Dags Dato har overtaget min hidtilværende

Principals, Hr. C. F. Müllers Forretning og fortsætter den i samme Brancher som hidtil, under Firma: C. F. Müllers Efterflgr, bedende Dem skjænke mig Deres Tillid og Velvillie, som det stedse vil være mit Formaal at vise mig værdig til. Med Agtelse ærbødigst A. Jensen”.

Den nye ejer købte, iflg. skøde af den 24. juli 1879, først bygningerne seks år senere. Andreas Jensen blev gift med Marie Jensen (1839-1928).

Købmand Andreas Jensen drev med stor dygtighed firmaet videre med en betydelig omsætning i forskellige “brancher”. Det var fortsat en gammel købmandsgård med rejsestalde til bøndernes heste, vognsmedie så kunderne kunne få repareret køretøjerne, der var kornlofter, smørkælder og “bondestue” i kælderen under forretningen, hvor kunderne kunne spise den medbragte mad. Det lå i passende nærhed af øl-, spiritus- og vinlageret, så manden kunne få serveret en “dram” og konen “en sød”. Sydbanens oprettelse i 1911 samt bilernes indtog bevirkede, at der ikke længere var brug for bondestuen og rejsestaldene. I smørkælderen blev stykkesmørret og bøttesmørret sammenæltet til pakning i dritler på 56 engelske pund, ca. 25 kg for eksport. Smørret forsvandt fra købmandsgårdene samtidig med, at smørkældrene i bøndergårdene blev afløst af mejerierne. Kolding Andelsmejeri blev oprettet i 1888. Der foreligger regnskabsbøger for C. F. Müllers smør- og kornhandel 1866-87. Arbejdsdagen var lang, idet man til hverdag havde åbent fra 6 morgen til 22-23 om aftenen, om søndagen til kl. 9 om formiddagen officielt og ad bagdøren til middag. Herefter oprydning og fejning.

C. F. MÜLLERS EFTERFØLG.

ved Sønderbro

anbefaler sin

Forretning i nedenstaaende Fag:

24

Kolonialvarer i bedste Varer til Dagens billigste Priser.

Isenkramvarer, assorteret Udvalg i engelske, franske, tyske og indenlandske Værktøjer. Oplag af færdigt Haandværkstøj, Skab-, Kommode- og Sæt-Laase, Husholdningsartikler, Bygningsbeslag, alle Slags Dør-laase, Dørgreb og Hængsler kan jeg bestandig levere til billigste Pris, idet jeg i disse Artikler udelukkende beskæftiger en Fabrikant.

Fajance, Porcellæn og Glasvarer haves i komplet Udvalg, saavel i ordinære som finere Gjenstande, komplette Bord- og Theservicer. Forhandlere og større Forbrugere leveres disse Artikler til virkelige Fabrikspriser.

Søm, Spiger, Berøringstraad, forzinket Hegnstraad & Tækketraad samt forkobret Fjedertraad til billigste Priser.

Lager i svensk, tysk og engelsk Jærn, Vognfjederstaal, Saxestaal, Enhornstaal, Plovstaal, Blørestaal og Støbestaal, engelske Jærnkjæder i flere Tykkelser, Vognaxler, Vognbøsninger, Hjulbolte, Hesteskosøm og File m. m. anbefales til Dagens billigste Pris.

Brædder, Planker og Lægter i prima Varer

Johnsons Portland Cement.

Slibesten haves stedse paa Lager.

Vine & Spirituosa, reelle, aflagrede Varer, i røde & hvide Bordeauxvine, Sherry & Portvine, Rhinskvine, ungarske Vine, Champagnevine, Kognak, Likører, Punsch-Extrakter, Arrak, Rom i mange Kvaliteter, Taffel-Akvavit, kjøbenhavnsk Brændevin, prima Vin-Eddike til Syltning, Rosenborg Mineralvand m. m.

 Paa de fleste af mine Artikler udleveres paa Forlangende Pris-Kurant.

25

Ved min

Filial-Forretning ved Brørup Station

(A. Jensen & Ko.)

forefindes til Dels ovennævnte Artikler, som anbefales Omegnens Beboere til billigste Priser.

C. F. Müllers Efterfølger.

Købmandsgårdene havde altid handlet med korn, men sidst i 1800-tallet skete der en specialisering. E. A. Borch (1834-1903) byggede et pakhus til korn på havnen, L. P. Christensen, Slotsgade stillede pakhusplads til rådighed for andelsselskabet KOF i 1883. I 1884 opførte Dansk Frøhandel ved J. P. Dreyer et store pakhus i Havnegade, Syd-jydsk Korn- og Foderstofkompagni dannedes i 1900 ved sammenslutning af to ældre selskaber. Før eksporteredes korn og importeredes kul, men nu var begge disse varer importvarer, og det stillede større krav om kapital, end de gamle handelshuse kunne klare. Så med disse store firmaer kunne købmandsgårdene slet ikke konkurrere. De måtte også specialisere sig. Til trods herfor nedrev Andreas Jensen så sent som i 1888 det gamle bindingsværkspakhus i gården, og erstattede det med et større med tre stalde og kornlofter i to etager oven over, der må altså stadig have været handlet korn med bønderne. Firmaet har muligvis importeret korn og foderstoffer på dette tidspunkt. Indtil midt i 1880'erne var bønderne kreditorer hos deres købmand for værdien af det korn, de havde leveret i efteråret.

Men så kom omslaget, idet kornsalget fra bøndernes side delvis hørte op, fordi de gik over til opdræt og fedning og dermed indkøb af foderstoffer i større målestok end tidligere. Følgen heraf blev, at købmandsgårdene måtte søge den kredit, de nu måtte yde landmændene hos de store vekselere i især København. Alt andet lige gav det købmændene finansieringsproblemer, og da ét af de store bankierfirmaer i København standsede sine betalinger i 1886, førte det til, at man i Kolding fra 1886 til 1888 havde store øko-

nomiske problemer. I disse år måtte ikke mindre end 28 købmænd standse betalingerne og søge en ordning med deres kreditorer. En af byens tre banker, Kolding Laane- og Discontokasse, led store tab ved en enkelt købmands lukning. Det var ikke kun i Kolding, man havde problemer, men når det fik så stor betydning i byen, var grunden, at nogle store håndværksmestre, sammen med en mejeriejer og en teglværksejer, havde forbygget sig på Zahns Toft og i Warminggadekvarteret. Dette berørte i særlig grad C. F. Müllers Eftf., som til trods herfor modstod krisen. Disse vanskeligheder kunne være grunden til, at Andreas Jensen i 1889 solgte en del af firmaet til broderen I. P. Jensen og selv beholdt tømmerhandelen. På Erhvervsarkivet i Århus findes regnskabsbøger for Kolding Damp- Tegl- og Kalkværker 1897-1910. Andreas Jensen må før den tid have fået sikkerhed i disse for sine tab. Først i 1895 kom landet ind i en periode med opsving i landbrug, handel og industri. Johan Sørensen har fortalt, at da jeg stod i lære i 1967-70, var vekslere stadig et helt almindeligt betalingsmiddel. Dengang var det et kreditmiddel med løbende måned plus 3 måneder. Det tog tid for smedene på landet at få penge fra bønderne. Så i virkeligheden var firmaet som sådan også en finansieringsforretning.

I 1874 byggedes jernbanen til Esbjerg, hvilket var til gavn for byen. I 1877 nævntes, at firmaet havde "filial" i Brørup, 1877-1911 ligeledes en filial i Ødis hos købmand Birkholm, der havde været ansat i firmaet. Disse afdelinger havde et begrænset vareudbud med nogle længder jern, lidt redskaber m.m.

I 1880 rev Andreas Jensen den gamle vask- og latrinbygning mod åen ned og opførte en sidebygning, som blev bygget sammen med forbygningen og anvendt til beboelse og forretning. Handel med tømmer havde længe været en del af firmaets aktiviteter. På hvilket tidspunkt tømmerpladsen, som lå der hvor Søndertorv, Den Danske Bank og Teknisk Forvaltning ligger i dag, blev taget i brug, er det ikke lykkedes mig at finde ud af. I 1880 sagde en byggesag: "Paa min ved Sønderbro beliggende Tømmerplads, agter jeg at opføre et aabent Skur ...", men allerede i perioden 1815-47 importeredes tømmer. Det har været begrænset, hvor meget tømmer der har kunnet være i selve købmandsgården, når der også skulle være plads til kundernes heste og vogne. I 1884 opførtes stald og pakhus, hvilket formodentlig var en ombygning af den private stald. I 1888 byggedes et skur langs åen, sikkert til opbevaring af jern. Justitsministeriet var blandet ind i sagen på grund af for høj en bebyggelsesprocent. Ligeledes i 1888 byggedes det store pakhus til erstatning for det gamle af bindingsværk. Pakhuset blev bygget med et rum til cement og tre rum til rejsestalde. I to etager oven over skulle være kornloft, og bygningen stod helt til 1998. Fra 1965 og til nedbrydningen i 1998 var det lejet ud til forskellige formål.

I 1883 var der endnu 362 brønde i byen. Ifølge en brandtaksation fra 1894 var der indlagt vand fra kommunens nye vandværk fra 1886, ligesom spildevandet blev ledt i lukket ledning til åen. Det har været en letelse at bo nabo til åen, for "spildevandet" var også indholdet fra latrinspandene.

Andreas Jensen kom i Byrådet for Venstre

I. P. Jensen (1857-1931) julen 1924. Her 67 år gammel. Foto: Thyra Holt og Margrethe Madsen.

i 1886 og genvalgt i 1888, 1894 og 1900, og han var formand for Gade- og Vejudvalget. Han døde i 1914, og konen Marie Jensen måtte flytte fra lejligheden ved siden af forretningen. Hun døde i 1928.

I. P. JENSEN – 1889

Jens Peter Jensen blev født i 1857 som den yngste af Jens Eriksens store børneflokk. Han kom til Kolding i 1870, da han var blevet konfirmeret. Forældrene flyttede senere også til Kolding og boede i et aftægts hus i Brostræde hos Andreas Jensen. J. P. Jensen, senere altid I. P. Jensen, kom i handelslære hos

firmaet C. F. Müllers Eftf. med Lave Ernst og fra 1873 storebroderen Andreas som principal. Forretningen handlede på dette tidspunkt med kolonial, trælast, korn, foderstoffer, jern, isenkram, porcelæn, fajance, vin, spirituosa, bygningsartikler etc. Både en gros og en detail. I. P. Jensen blev i 1886 gift med Ragnhild (1861-1938) født Jordahn, og hun arbejdede på telefonstationen. Ifølge Else Junge Petersen (1899-1982), I. P. Jensen og Marie Jensens sjette og yngste barn, var hun byens første telefondame, da anlægget åbnedes 29. maj 1885. Familien Jordahn kom fra Bergen i 1820'erne. Der var hungersnød i Norge, så faderen Frederik Jordahn, født 1803, blev skræddermester i Vestergade. Han syede general Ryes uniform, som Rye brugte under slaget ved Fredericia i 1849. Skræddermester Jordahn var gift to gange, så da hans første kone døde, giftede han sig med hendes søster. De kom fra Haderslev. Sønnen Lars var skibsfører og senere havnefoged i Kolding 1891-1912, og den anden søn Erik var landmand. Den ene datter blev gift med købmand Adolf Hansen og blev således mor til Christian F. Hansen, som senere ændrede navn til Christian Eff. Han blev konsul. Den anden datter, Ragnhild, blev gift med I. P. Jensen. Den tredje søster blev gift med stadhauptman Borchs søn. Konsul Eff og I. P. Jensens søn Andreas (den anden Andreas) var således fætre. I familien er også nævnt en Th. Jordahn, købmand og en F. Jordahn, som var kommis.

I. P. Jensen kom som nævnt til at arbejde under sin broder i 1873. Som en driftig mand, ville han gerne have sit eget, og da muligheden bød sig i 1889, købte han en del af forretningen af sin broder og lejede det

meste af bygningerne indtil år 1900. Andreas Jensen fortsatte med tømmerhandelen, herunder også bygningsartikler under navnet C. F. Müllers Eftf. Overdragelsen markeredes med et brev til kunder og forretningsforbindelser af 9. juli 1889:

I Henhold til omstaaende Circulaire tillader jeg mig herved at meddele Dem, at jeg Dags Dato har overtaget min hidtidige Principal og Broderes, Herr C. F. Müller's Efterfølgers Boutiksforretning, omfattende artikler, under eget Firma, J. P. Jensen, bedende Dem skjænke mig Deres Tillid og Velvilje, som det stedse skal være mit Formaal at vise mig værdig til. Med megen Agtelse, ærbødigst J. P. Jensen.

I "cirkulæret" stod:

Herr Ved nærværende tillader jeg mig at meddele Dem, at jeg Dags Dato har overtaget min Broders Hr. C. F. Müllers Eftflgr.s Butiksforretning, omfattende: Kolonialvarer, Isenkram, Fajance, Porcellain- & Glasvarer, Jern & Smedekul samt Vin- & Spirituosahandel. Idet jeg herved bringer Dem denne Meddelelse, nærer jeg det Haab fremdeles at maatte regne Dem som Kunde, og beder Dem være forvisset om, at min Stræben stedse skal gaa ud paa ved reel Betjening til billigste Priser at bibeholde Deres Tillid og Velwillie.

Jeg tillader mig at anbefale et velassorteret Lager i prima Kolonial- Urtekramvarer til billigste Dagspriser.

Stort Lager af Søm, Spiger & Bygningsbeslag, Avlsredskaber i prima Kvalitet. Udvalg i danske, engelske og franske Høstleer og Forke.

Prima danske, engelske, franske og amerikanske Værktøjer.

Udvalg i Udstyrsartikler som: Køkkenredskaber, Fajance, Porcellain & Glasvarer.

Stort Udvalg i Haand-, Bord- og Hængelam-

I. P. Jensen ca. 1900. Porcelæn udgik først af varesortimentet i 1932. Her er lavet en dør til privaten. I. P. Jensen har overtaget firmaet, mens Andreas Jensen stadig bor i privaten indtil sin død i 1914.

per. Alle Lampedele som: Kupler, Glas og Brændere. En del overhængte Hængelamper realiseres særlig billigt.

For Smede: Jern, Staal, Smedekul, Vognaxler, Skruestikker, Ambolte, Boremaskiner, Skruebolte samt File og Raspe.

Fra Vinkjældereren anbefales gode, vellagrede fine og ordinære Vine & Spirituosa.

Alt til billige, bestemte Priser. Contant gives Rabat.

Kolding, den 9. Juli 1889.

Med megen Agtelse, ærbødigst J. P. Jensen".

Af lejekontrakten mellem de to brødre fremgik, at ejeren fortsat rådede over lejligheden, et kælderrum mod Brostræde, et loftsrum til en karl og dele af det store pakhuis i gården. I Forening med Ejeren og øvrige Beboere af Gaarden har Lejeren Ret til fælles Afbenyttelse af Gaardspladsen med derværende Retirader samt de trende Gjestestalde samt fornøden Brændelsrum. Der stilledes desuden krav om, at sortimentet i lejeperioden stort

set skulle forblive uændret. Til tømmerhandelen ønskede Andreas Jensen at have eneret til at handle med korn, foderstoffer, cement, tagpap, tjære en gros, husholdnings- og smedekul og andre brændselsartikler samt eventuelt andre artikler, ligesom Andreas Jensen vedbliver at benytte Beboelseslejligheden og den øvrige Del af Ejendommen, som ikke er udlejet til Lejeren frit og uhindret. Ejeren forbeholder sig, for sig og sin Familie, Ret til paa en hvilken som helst Tid altsaa baade Dag og Nat, at afbenytte Passagen gennem Gadedøren og Boutikken som hidtil, imod at han selvfølgelig vil være ansvarlig for paalidelig Lukning af Døren. Ogsaa Ejerens Besøgende tillades det at gaa igennem Boutikken til Beboelseslejligheden, ligesom selvfølgelig Ejerens Kunder har Adgang til Ejerens Kontor gennem Boutikken. Udlejeren forbeholder sig Ret til for sin Person at færdes overalt i alle de lejede Lokaler, imod at han er ansvarlig for, at han paalidelig lukker Dørene. Endvidere nævner kontrakten at Den Gjødning, der samles i Ejendommens Gård tilfalder Ejeren. Hvor mange heste har der ikke været inde i gården i løbet af en lang arbejdsdag?

Lejeafgiften blev sat til 2400 kr. årligt i de første fem år. og til 3000 kr. følgende seks år. Varelageret blev købt for 46.000 kr. fordelt på flere rater. Det svarede til 15-16 årlige huslejer – et enormt beløb.

I. P. Jensen havde nu sin egen forretning og broderen tømmerhandel. I 1894 nævntes, at Andreas Jensen i en længere årrække havde drevet én af byens største forretninger i træ, hvilket kunne tyde på, at tømmerhandelen igennem længere tid måtte have ligget syd for åen med adressen Parcelvej. En konkurrent til tømmerhandelen var N. W. Bastrup, som i 1898 solgte tømmerhandelen fra

til P. Schou, senere Grønborgs Tømmerhandel. Efter Andreas Jensens død i 1914 overtog sønnen Jens Martin Jensen trælasten. I 1916 lavedes det om til interessentskab med M. Clausen som den anden interessent. I 1918 trådte Jens Martin Jensen ud, det gik ikke så godt, og firmaet blev i 1920 slået sammen med Sydjysk Trælasthandel, der ejedes af N. P. Nielsen. Det hed herefter A/S Sydjysk Trælasthandel, C. F. Müllers Eftf., med N. P. Nielsen som direktør.

I forbindelse med anlæggelsen af Bred-

gade i 1942 måtte Trælasthandelen afgive areal hertil. I 1963 flyttede firmaet op i det sydlige industrikvarter.

Ifølge mandtalsliste fra 1905 beboedes Søndergade 9 af Andreas Jensen, Anna Marie Jørgensen Jensen, hustru, Enke Maren Eriksen (f. 1819), som var I. P. Jensen og Andreas Jensens mor. Hun må have boet ovenpå forretningen, hvor der var værelser. Desuden ansatte under Andreas Jensen: en kørekarl, en stuepige og en "cøkkenpige". Desuden ansatte under I. P. Jensen: 3 "commissar", en

Familien i dagligstuen Helligkorsgade 5 i 1909. I. P. Jensen (1857-1931), Ragnhild Jensen (1861-1938) og deres børn Jens Erik (1887-1932), Marie (1889-1976), Regnar (1893-1977), Harald (1895-1975), Andreas (1897-1965) og Else (1899-1982).

lærling, en gårdskarl samt en kørekarl. Der har naturligvis været ansatte, som ikke boede hos "principalen", men ude i byen.

I. P. Jensen og familien boede først i Søndergade hos slagter Lauritsen. Efterhånden som det gik bedre, flyttede de ind lige over for forretningen hos farvehandler Utzon. Da de så fik flere børn, flyttede de til Helligkorsgade 5, hvor der i 1913 udbrød brand, hvorefter I. P. Jensen byggede "Villa Hejmar" Haderslevvej 48 på hjørnet af Bellevuegade, hvor nu arkitekterne Ove Hjorth og Børge Poulsen holder til. Konsul Eff havde i 1906 opkaldt sin nyopførte villa i Søgade 10 "HEVEA" efter begyndelsesbogstaverne i sine børns navne. Denne idé tog I. P. Jensen til sig med villa "HEJMAR" efter børnene Harald, Else, Jens Erik, Marie, Andreas og Regnar. Efter Ragnhild Jensens død i 1938 boede sønnen Andreas (den anden Andreas) og hans kone Asta Brinch Jensen i huset, inden det blev solgt til Kristkirken eller til kommunen til bolig for præsten Johs. Poller. Andreas Jensen flyttede ud på Strandvejen 21, som rektor Fogh havde boet i.

De store købmandsgårde havde fra gammel tid landmændene fra et stort opland som kunder, for så langt ud som en mil (7,5 km) fra købstaden måtte der ingen købmandsforretninger findes. Men brugsforeningerne blev ikke ramt af dette forbud, og dem dannedes der mange af inden for byens "læbælte" i slutningen af 1800-tallet. Bestemmelsen blev ophævet i 1906.

Ud over de tidligere nævnte varer solgtes i 1896 også tråd i alle numre, trådvarer som kæder, tøndebånd, cocossækkebånd, støbe-gods, bolte, nitter samt tobaksvarer. Et nyt marked, som I. P. Jensen udnyttede, opstod

I. P. Jensens søn, Jens Erik Jensen overtog butikken med isenkram, porcelæn m.m. i 1917. Privaten er inddraget til butik. De to døre i hver ende af forretningen blev først lavet i 1930.

med de moderne toiletter. I 1903 opgør politiet efter byrådets anmodning – at der er installeret WC i 16 ejendomme, i nogle af disse både 2 og 3 WC'er.

Efter ordre fra vandværket skulle disse WC'er lukkes, men det blev dog senere ændret til, at de gamle latrinspande kunne udskiftes med vandskyllende toiletter for den del af byens indbyggerne, der havde råd til dette. I 1914 blev der opført en toiletbygning i gården hos I. P. Jensen. På et tidspunkt efter 1910 blev firmaet også forhandler for Justervæsenet med salg og justering af vægte og lodder, en opgave, man overtog efter isenkrammer S. Jensen på hjørnet af Søndergade og Helligkorsgade.

På grund af tidens behov for specialisering blev kolonialafdelingen nedlagt i 1915, så firmaet kunne koncentrere sig om specielt jernhandel og isenkram detail og en gros.

Brostræde set mod Søndergade, 1916. I. P. Jensens bygninger ligger på hele venstre side. Den røde bygning til venstre er den private hestestald til firmaets heste brugt af en grosafdelingen. Detailkunderne gik ind i forretningen og en groskunderne ind i gården eller gennem det i 1917 nyopførte kontor mod åen. Foto: Hugo Mathiasen.

Der var jernlager under det store halvtag mod åen samt i bygningen mod Brostræde, hvor jern i længde på 6 meter kunne stikkes ind gennem portene. I 1915 lavedes døråbninger i pakhuse.

I 1917 overtog den ældste søn Jens Erik Jensen (1887-1932) isenkram detailafdelingen, som han havde til sin død. Varelageret

var ved overtagelsen: isenkram, fajance, porcelæn og glasvarer. En detail i eget navn og i samarbejde med I. P. Jensen. Denne fortsatte uforandret med isenkram, fajance og glasvarer en gros samt jernforretningen. Det må være grunden til, at butikkens navn ændres til "Jens Erik Jensen", så der ikke skete en sammenblanding i kundernes bevidsthed. I. P. Jensen selv handlede med købmænd på landet – derfor en gros-afdelingen. På samme tidspunkt lejede en Rebsdorf sig ind i en del af lokalerne i stueetagen i bygningen mod Brostræde, hvor han drev en forretning frem til først i 1930'erne.

Da forretningen nu var lejet ud til sønnen Jens Erik Jensen, havde I. P. Jensen, ud over adgangen gennem porten til gården, også brug for en adgang fra gaden. Derfor byggedes i 1917 et kontor helt ud til åen og lidt fra gaden med en flot frontispice med buet renaissancegavl. En kalender fra 1919 viste, at varelageret omhandlede: Jern og stål, rør, fittings, pumper, bolte, skruer, vognartikler, reservedele til plove, maskinfletning, fajance, procellain, glasvarer, nikkellarer, vinduesglas, søm og tråd, trådfletning, isenkram og kortevarer. Kortevarer var varer, der solgtes styk- eller dusinvis. De gamle rejsestalde og kornlofter i bygningen fra 1888 kom nu i brug som lager for artikler som rør, sanitet og centralvarme. Efterhånden som de gamle kakkelovne blev udskiftet med centrale varmeanlæg i kældrene fra midt i 1920'erne, var der her et stort marked.

Endnu engang krævede tidens specialisering, at en varegruppe valgtes fra, så i 1920 solgtes isenkram en gros-afdelingen til en køber fra Gørding. I. P. Jensen kunne så helleg sig jern- og stålforretning, der med fore-

tagne udvidelser herefter omfattede rør-, sanitets-, centralvarme- og bygningsartikler samt metaller.

Med udbygningen af FDBs Fabrikker, med den efter datidens forhold meget store chokoladefabrik i 1922, øgedes trafikken i Brostræde betydeligt, for fabrikkens arbejdere skulle til og fra arbejde og hjem at spise til middag. Man kan sige, at det var starten på slutningen for Brostræde, fordi mange af de gamle huse blev revet ned.

Omkring 1924 opkøbte I. P. Jensen kolle-

gaen C. Schmidts jernhandel, der lå i gården bag Munks Boghandel i Borchs gård. I gården var der grisemarked hver uge. C. Schmidt blev ansat i firmaet, hvorefter I. P. Jensen var eneste jernhandel i byen, og i 1926 benævntes firmaet Kolding Jern- og Staalforretning v/I. P. Jensen, Søndergade 9. I 1929 kunne I. P. Jensen fejre 40 års jubilæum som selvstændig forretningsdrivende i Kolding. På dette tidspunkt var to af hans sønner Harald og Andreas ansat i firmaet.

Til de tunge varer havde firmaet hestevog-

En gros-afdelingen i gården sidst i 1920'erne. I. P. Jensen med bowlerhat med en del af en gros-afdelingens personale. Den indenbys hestevogn til venstre og den udenbys til højre. Der skulle to heste til. Jernlager i stueetagen i det gamle pakhuis mod Brostræde.

ne. Når varer skulle hentes på banen eller på havnen, kunne lærlingene sendes af sted med tohjulede vogne. I 1931 fik firmaet sin første lastbil, der havde et smalt førerhus midt på, så der kunne ligge jernstænger på begge sider. I så fald skulle chaufføren kravle op gennem taget af en lem. Lastbilen havde fire baghjul men ikke boogie. I takt med den voksende jernhandel, blev der behov for mere plads. Derfor byggedes i starten af 1931 en stor lagerbygning til jern. Den lå langs åen ved Sukkerbroen, hvor nu Gimbel holder til. Alt jern flyttedes derfor til havnen. Det var en lagerbygning af bindingsværk beklædt med pandeplader. Grunden blev købt af Åle-Borch, som betingede sig, at der kunne ligge ålekasser i åen nedenfor i 25 eller 50 år.

Poul Lorentzen, der senere blev disponent, fortæller: *Jeg gik på Drengeskolen, der i dag hedder Aalykkeskolen. En dag kom inspektøren ind i klassen og sagde, at de manglede en dreng nede hos "Jensen ved broen". Jeg var hurtigst til at række hånden op, så jeg kunne tage ned til*

Jens Erik Jensen, hvor jeg blev ansat. Det var i 1931. Jeg blev ansat i butikken og var der, indtil det blev solgt i 1989, de fleste år som disponent for isenkram. Jeg kom i lære den 1. maj 1931, hvor skoledret var færdigt.

Dagen startede kl. 8 med åbent til kl. 18, fredag til kl. 19 og lørdag til 18 eller 19. Georg Gimbel startede sin jernforretning i 1932 på Rendebanen og Lumbye isenkram, porcelæns- og værktøjsforetning i Adelgade i 1934. Af konkurrencemæssige hensyn blev vi derfor nødt til at åbne kl. 7, for det gjorde Gimbel og lukke kl. 18 for det gjorde Lumbye. Det gav halvanden times længere arbejdstid. Firmaet købte ikke save fra en fabrik, men de blev lavet af min bedstefar, som var snedker. Firmaet havde mange varer, der skulle ud på gaden om morgenen f.eks. kurve med kram, skovle, decimalvægte og grisevægte. Efter lukketid skulle gulvet fejes af to lærlinge, og alle varer fra gaden skulle ind igen. I den periode der var købmandsskole, var jeg altid den sidste, der kom derop på Haderslevvej. Kl. 21 var det hjem, få lidt at spise og så i seng. Så var den dag væk, og man var godt træt. En arbejds-

Søndergade og I. P. Jensen i 1936.

uge var på godt 50 timer og i perioder mere, f.eks. til jul, hvor der skulle laves juleudstilling med elektrisk Märklintog i vinduet. Det røg af skinnerne en gang imellem, så der skulle en mand til at passe det. Det var sensationelt, og der kunne være sort af mennesker. Før min tid var det sket, at der var så mange mennesker, at ruden blev knust. Der kom en ny rude i, og der blev sat et bræt over, så det ikke skete igen.

Legetøj, glas og porcelæn blev solgt fra efter Jens Erik Jensens død i 1932. Om vinteren, når det havde sneet, kunne Wissing ude fra Vonsild Korn komme kørende i fin kane med kusk og slør over hesten. Det var en blandet landhandel, for firmaet handlede med håndværkere, byboere og landmænd og solgte alle mulige forskellige ting som messingkæde, galvaniseret kæde, blank kæde, sort kæde, reservedele til plæneklippere, hamre, økser og alt, hvad der skulle bruges til skovbrug og til landbrug. Der kom mange landbrugere. Trådvarer som hønsetråd blev tidligere lavet på en maskine, der stod ude på lageret, men i min tid blev det købt færdigt.

Efter 1932 blev butikken delt i to med isenkram mod Brostræde og sanitet mod åen. Der stod en række WC'er og håndvaske, så kom kaminer og kakkelovne fra Ribe Støbegods. På et tidspunkt forhandlede PH-lamper, idet installatørerne ikke havde de dyre PH-lamper, men sendte kunderne ned til os, hvor varen blev faktureret gennem elektrikerens. Det var sådan halvt en groshandel.

Under krigen blev der solgt brændeovne og brandspande. På Domhuset står brandspandene stadig i gangene. Vi handlede med alt, lige fra patsalve til jagtpatroner, patroner til slagteriet og med dynamit. Mr. Ravlin fra Amerika, som i januar 1935 af Statsministeriet fik tilladelse til at foretage efterforskning efter råstoffer i to år i hele

Danmark, kom ind én gang ugentlig. Han var en god kunde i de to år, han boede i Hartes undergrund.

Da jeg startede i 1931, var der en dør til forretningen midt i bygningen mod Søndergade og én i hjørnet mod Brostræde. I 1930 var der kommet to døre på første sal i lagerbygningen ud mod Brostræde, så det var lettere at få leveret varer. I Brostræde efter I. P. Jensen lå på sydsiden af gaden Åle-Borchs bygning, smedemester Johan Christensens, som også var kunstsmed og lavede mange fine ting. Sidst FDBs fabriksbygning.

DEN ANDEN ANDREAS JENSEN – 1931

I 1912 kom Andreas Jensen (1897-1965) i lære i faderens forretning, hvor han nåede at få en omfattende uddannelse i den blandede købmandshandel, inden virksomheden blev ændret til kun at omfatte isenkram og jernvarer. Efter overstået læretid var han i København en periode, men vendte tilbage til firmaet, hvor han blev sælger.

I. P. Jensen døde den 8. september 1931, 74 år gammel. Jens Erik Jensen havde stadig detailforretningen med isenkram, og de to brødre Andreas og Harald, der arbejdede i firmaet ved faderens død, kunne overtage et firma, der ud over jern, stål, pandeplader, monierjern også handlede med svejseudstyr, rør, sanitet, artikler til centralvarme, smedekul, isenkram og bygningsbeslag. Jern og stål, sanitetsdele, WC'er og badekar flyttedes til havnelageret, mens den gamle lagerbygning i gården anvendtes til rør, sanitet og fittings. Det besluttedes, at firmaet skulle laves om til et aktieselskab.

Jens Erik Jensen, der havde lejet sig ind i

isenkramforretningen i 1917, døde i 1932, 45 år gammel, hvorfor firmaet igen blev slået sammen til et. Restvarelageret blev købt for 3.834,94 kr. Det havde ikke været nogen guldgrube, hvorfor glas, porcelæn og legetøj blev solgt fra. På dette tidspunkt havde de bl.a. flere hundrede par skøjter, som blev solgt for 2,50 kr. parret. Det gav mere plads til værktøj, grovere isenkram og redskaber. Den 2. august 1932 blev firmaet så omdannet til aktieselskab med en kapital på 200.000 kr. Ejerne var I. P. Jensens kone Ragnhild og hendes nu kun fem børn. Selskabets stiftere var Ragnhild, Harald og Andreas Jensen. Bestyrelsen bestod af Harald, Andreas og deres bror Regnar, der var politifuldmægtig. I det daglige lededes firmaet af de to direktører Andreas og Harald.

På kontoret sad de to brødre over for hinanden. Allerede i 1934, hvor de to blev enige om, at de ikke kunne blive enige, købte Andreas Haralds del af aktierne. Sidstnævnte startede herefter Esbjerg Jernlager. Efter at havnelageret var blevet bygget i 1931, var medarbejderstaben forøget, så der på dette tidspunkt var ca. 30 ansatte i de to afdelinger på havnelageret og ved Sønderbro. Specialiseringen havde afstedkommet, at de gamle købmandsgårde, specielt fra o. 1900 havde ændret karakter, hvorfor kundeunderlaget nu ikke længere var det samme og ikke kun var begrænset til byen og især det sydlige opland, men også omfattede et stort område mod nord og vest.

I løbet af 1930'erne og starten af 1940'erne byggedes og ombyggedes der på havnelageret og ved Sønderbro. På havnelageret ombyggedes i 1932 kontor og butik, der blev lavet en tilbygning, i 1934 et halvtagskur og der

monteredes porte. Førstnævnte uden forud indhentet byggetilladelse. I 1940 opførtes en tilbygning til kontor og toiletrum med bad. I 1941 opførtes endnu en lagerbygning til rør og to garager af jernbeton. I 1948 opførtes endnu en lagerbygning til rør og lager. Ved Sønderbro fik det gamle pakhus mod Brostræde i 1933 vinduer af støbejern, i 1936 ombyggedes lagerbygning, og der lavedes en mindre tilbygning. I 1939 indsattes trådglas i stedet for trælugerne i det gamle kornlager i gården. I 1939 byggedes et halvtag i gården til lager for hestesko, og i 1940 ombyggedes et halvtag i gården til et toetagers byggeri, så der blev forbindelse fra pakhuset mod Brostræde til det tidligere kornlager med VVS artikler i gården. I stedet for det gamle hejseværk i pakhuset i gården blev der bygget et elevatortårn, som et metalstativ beklædt med mursten.

Så kom krigen, hvor firmaet gjorde, hvad det kunne for at undgå at handle med tyskerne. Men i forbindelse med en udvidelse af kontoret mod åen, byggedes i kælderetagen først et boks- og tilflugtsrum efter alle kunstens regler i jernarmeret beton og ovenpå dette en kontorbygning til bogholderiet.

I Søndergade var beboerne ikke tilfredse med færdselsforholdene, fordi de passerende ofte måtte vente på, at tog skulle krydse gaden. Den gamle toldbod, som siden 1866 havde fungeret som ledvogterhus, blev revet ned, og i 1942 etableredes banedæmningen og viadukten. Det kom på tale, at Sønderbro skulle ændres, så gadeniveauet kom til at ligge i højde med Brostræde, så puklen mellem Brostræde og viadukten kunne undgås. Men som en aflastning af den øgede trafik gennem Søndergade foretoges i stedet gade-

gennembruddet til Bredgade, og den tilhørende bro opførtes. Gimbel, der lå hvor Bredgade krydser Rendebanen, flyttede til havnen ved siden af I. P. Jensens havnelager. I en avisartikel fra Kolding Folkeblad stod om I. P. Jensen: *Paa Grunden paa Havnen er der nu opført store, moderne Lagerbygninger, hvad der bevirker, at Grovvarerne inden for Branchen ikke behøver at blive transporteret op til Købmandsgaarden i Søndergade. Lageret er bekvemt beliggende ved Havn og Bane, hvorfor man nu i Søndergade kun har Kontor, Lagerekspeditioner for de øvrige mangeartede Varer samt Butik for Isenkramafdelingen.*

Natten mellem den 11. og 12. marts 1945 sprang der en bombe i forretningen ud mod Søndergade. Efter Hitlers dekret fra slutningen af 1943 iværksatte Schalburgkorpset terrorødelæggelser i Danmark, rettet mod forlystelseetablisser, avisredaktioner eller virksomheder, der ikke leverede krigsvigtige varer. Det var hensigten at gøre sabotagen upopulær i befolkningen, og i nogle tilfælde ønskede man forveksling med modstandsbevægelsens aktioner, bl.a. ved jernbaneschalburgtage. Schalburgtagene forblev dog virkningsløse og opnåede kun den modsatte virkning i befolkningen.

Natten mellem den 19. og 20. marts, kun en uge efter den første eksplosion, var det galt igen, og denne gang gik det især ud over sidebygningen mod Brostræde. Der lød i alt 8 bombeeksplosioner i Kolding denne nat, så det gik ikke kun ud over I. P. Jensen. Poul Lorentzen fortæller: *Vi havde brædder liggende. Da bygningen var bombet første gang, blev de sømmet på forretningens vinduer. 8 dage efter blev det bombet én gang til. Så var alle brædder væk, for brædderne ude i forretningen fløj af*

Schalburgtage natten mellem den 11. og 12. marts 1945. Forbygningen raseret, nødtørftigt repareret og først genopbygget i 1949.

anden gang, selv om det ikke var i selve forretningslokalet, der blev bombet. Blæst væk af trykket. Der var ikke træ at få, så vi måtte bruge det, der kunne genbruges til at banke for vinduerne. Det var ikke sjovt.

Schalburgtagerne bevirkede, at firmaet ikke kunne betjene kunderne i en periode, og den

Forretningen efter ombygningen i 1949. Facaden er rykket 1½ meter tilbage, og der er lavet udstillingslokale på første sal. Andreas Jensen står foran forretningen med den tyske fabrikant Belzer og hans kone. Belzers værktøj er udstillet i de fire store vinduer. De tre indmurede kanonkugler blev fundet ved ombygningen i 1949 og stammede fra angrebet på byen 100 år tidligere. Foto fra 1953.

11. april meddeltes, at lageret af isenkram og værktøj var flyttet til det forhenværende jernlager i Brostræde. Med indgang fra Brostræde etableredes en midlertidig forretning, medens bygningerne repareredes.

Først i 1948-49 ombyggedes forretningen, som den så ud frem til nedrivningen i 1998. Facaden fik store forretningsvinduer, og på loftet lavedes udstillingslokale. Efter forhandlinger med kommunen, som ønskede et bre-

dere fortov, rykkedes bygningen 1½ meter tilbage.

Man bevarede den gamle væg med skuffer efter schalburgtagen og den efterfølgende ombygning i 1949, men diskene med tilhørende skuffer var nye. Der blev lagt nyt gulv, opsat nyt loft, disponentkontoret mod gården udvidedes, og der blev lavet nye bogstaver på facaden. Disse var lavet i blik. Samme år indrettedes udstillingsvinduer i sidebygning-

gen mod Brostræde. 10 år senere opførtes garager i gården langs åen.

Andreas Jensen var bestyrelsesformand for Kolding Korn fra 1946 til 1955. Han døde den 22. juli 1965.

JOHAN SØRENSEN – 1965

Johan Sørensen blev ansat i firmaet som disponent for områderne svejseartikler og tekniske artikler i 1961. Han var udlært i isenkram- og værktøjsbranchen, HH'er og havde været i England og Tyskland i flere firmaer. Han var gift med Andreas Jensen og Asta Brinch Jensens datter Aase (1939-2004). Da svigerfaderen døde, udnævntes han til direktør, og blev aktionær i selskabet. I 1969 købte Johan Sørensen resten af aktierne og blev enejer.

Efter Andreas Jensens død i 1965 solgtes jern-, stål-, rør-, sanitet- og centralvarmeafdelingen til Georg Gimbel. Da I. P. Jensens havnelager lå umiddelbart op til Gimbels bygninger, købtes også disse. Gimbel solgte senere VVS-artiklerne til Brdr. Dahl. Gimbel startede i 1932 ved at overtage det faldede firma V. Hansen på Rendebanen. Selskabets formål var at drive engroshandel med jern, stål, VVS, bolte, landbrugsartikler samt værktøj. I 1937-38 udvidedes forretningen til også at omfatte armeringsjern og stålbjælker, og hertil blev der på lejet grund på havnen opført et havnelager.

Da bygningerne på Rendebanen blev for trange, flyttede firmaet i 1942 til den nuværende adresse Sdr. Havnegade 32, hvor der tidligere havde været autoværksted, emballagefabrik og oprindelig A. L. Johansens Møbelfabrik. Den gamle lagerhal, som I. P. Jen-

sen byggede i 1931, blev revet ned i 1984 og erstattet af en ny maskinhal.

Med salget af havnelageret til Gimbel, skete der en specialisering inden for isenkram, værktøj, tekniske artikler, svejseartikler og metaller. Som købmandsgård havde firmaet ligget perfekt, men med specialiseringen i handelen, den tættere trafik med ændrede parkeringsmuligheder, sivegader og gågader, ændredes vilkårene. Håndværkerne kunne ikke længere køre lige til døren, så fra 1966 var der flere idéer fremme om, hvad der skulle ske med det gamle firma. Det svenske supermarked Dana-Tempo var inde i billedet. I 1969 udvidedes værktøjsafdelingen inden for de eksisterende rammer ved inddragelse af det gamle en gros kontor i bygningen bag forretningen. Vi syntes, det

Direktør Johan Sørensen fotograferet i 1975 af Gudrun Hechmann.

var en flot værktøjsafdeling. I 1983 blev der indgået en aftale med kommunen om inddragelse af en del af bygningerne til fortov i Brostræde. Det blev til et overdækket fortov inde i bygningen med tilhørende udstillingsfaciliteter. I 1985 var der en idé fremme om at den gamle pakhusbygning i gården skulle indrettes til café, spise- og filmhus. På dette tidspunkt var der 16 ansatte i firmaet.

I 1980'erne blev gadegennembruddet fra Brostræde til Bredgade med Farverstræde etableret, og bybusterminalen blev anlagt. Trafikken i Brostræde blev så tæt, at det var svært for håndværkerne at komme ud af porten. Firmaets placering var ikke længere optimal, så firmaet valgte at flytte ud, og Johan Sørensen købte en grund på Gejlhavegård. Omsætningen fordelte sig stadig med en groshandel på ca. 85% og 15% på detailhandel. Johan Sørensen nåede ikke at bygge på Gejlhavegård, for i 1989 solgte han til en kollega, Rødgaard Import fra Esbjerg, der også overtog projektet på Gejlhavegård. Bygningerne i Søndergade var blevet solgt til Peter Nielsen. Da Peter Nielsen kom i vanskeligheder, købte Johan Sørensen bygningerne tilbage. Disse blev senere solgt til Bahne, der byggede en moderne "købmandsgård". Den gamle købmandsgård blev nedrevet i 1998. Firmaet blev solgt til Rødgaard Import 100 år efter, at I. P. Jensen havde etableret sig og lejet sig ind hos sin broder Andreas Jensen i 1889.

I 2002 etableredes I. P. Jensens plads ned mod åen. Skulle stedet hedde J. P. Jensens Plads eller I. P. Jensens Plads? Det første kunne have været valgt, men da firmaet i de sidste 100 år kun har været kendt som I. P. Jensen eller I. P., faldt valget på det sidste. Johan Sørensen forærede i slutningen af 2004 sine

kontormøbler fra 1949, tegnet af Ernst Petersen, til Museet på Koldinghus.

KILDER:

P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid, 1910.

Vor By – Kolding omkring 1930 – 1 og 2.

Jens Schjerup Hansen: Koldinghus Slotshave, 1995.

Frovin Jørgensen Grænsen, Byrådsbogen 1964-65.

Aage E. Hansen: Kongeåen – told- og statsgrænse 1864-1920, 2001.

C.A. Lassen: Kolding Havn, 1943.

Per Boje: Danske Provinskøbmænds vareomsætning og kapitalforhold 1815-1847, 1977.

Lars Bjørn Madsen: Fra Toldkammer til speidationsvirksomhed – af Kolding Toldkammers historie, 1990.

Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammenlægningen i 1970, 1978, 1979, 1982.

Oplysninger fra Post- og Tele Museum Danmark.

Kolding Stadsarkiv: A 7215. I. O. Brandorffs arkiv og erindringer.

Kolding Stadsarkiv: Saglig Samling, diverse.

Kolding Stadsarkiv A624. Teknisk Forvaltning, byggesager.

Koldingbogen 1985, 86, 88 og 2003.

Samtaler med Vivi Jensen, Museet på Koldinghus, John Hansen, Gimbel, Reimar Pagh, tidligere Lumbye, Johan Sørensen, direktør hos I. P. Jensen, Poul Lorentzen, disponent hos I. P. Jensen, Arne Kristensen, Rødgaard Import.

DA TYPOGRAFERNE BYGGEDE HUS I KOLDING

AF GUNNAR STORM THOMSEN

Når typograferne i Kolding holdt møder op igennem 1920'erne, var det ikke altid kun de faglige forhold, der blev diskuteret. Også boligsituationen blev drøftet. Der var bolignød i Kolding. Godt nok havde kommunen bebygget arealer på Stejlbjerg og ved Gøhlmansvej, men det slog ikke til. Typograferne havde ikke megen tillid til de private boligbyggere, "for de var jo kun ude på at få så høj en husleje som muligt".

Da borgmesterposten i 1925 gled fra socialdemokraternes Hans Soll og over til den konservative Th. Fischer-Nielsen, var der ikke blandt typograferne den store tro på bedring af beskæftigelses- og boligsituationen i byen. Derfor blev der ved flere typograf-generalforsamlinger slået til lyd for, at så måtte man selv opkøbe jord og lade boliger opføre til de ældre medlemmers gavn. Men man kunne ikke enes om en økonomisk model.

Indlemmelsen i 1930 med store dele af omegnssognene betød, at der ikke mere var skattely for borgere i de tidligere sogneområder, og derfor steg presset på boliger i Koldings bymidte.

Byen var vokset fra 16.241 indbyggere til næsten 23.000. Og der var stadig borgerligt flertal i byrådets 21 pladser. Borgmesterposten havde den konservative sagfører Valdemar Juhl. Det gav ikke typograferne mere tro på bedre tider for arbejdernes muligheder for billige boliger.

Søndag den 12. juli 1931 vedtog man på typografernes generalforsamling at nedsætte et udvalg, der skulle se på mulighederne for at bygge en stiftelse til ældre medlemmer og deres efterladte ægtefæller.

Den 26. september samme år indkaldtes til stiftende generalforsamling på beværtningen Aagaarden i Søndergade. Der var enighed om at stifte foreningen "Typografernes Stiftelse i Kolding". Som formand valgtes typografernes formand Carl Knudsen, der var faktor hos Sjodt og Weiss bogtrykkeri i Jernbanegade. Han havde gennem mange år været fortaler for en stiftelse. Formålet var at tilgodese ældre medlemmer ved typograffaget og deres efterladte med en bolig til en rimelig lejepris.

Det ugentlige foreningskontingent blev fastsat til 20 øre for heltbetalende medlemmer og 10 øre for halvtbetalende medlemmer. Desuden blev vedtaget, at der fra lokalafdelingen årligt skulle ydes et tilskud til Stiftelsen på op til 300 kroner. Man sluttede med et begejstret leveråb for Typografernes Stiftelse i Kolding.

Regnskabet efter første år viste, at der var indkommet næsten 190 kroner. Man havde også været på udkik efter egnede grunde til et byggeri, men der var ikke enighed om grundens størrelse og byggeriets omfang.

Til byrådsvalget i 1933 blev der blandt fagforeningerne taget initiativ til at opstille

en alternativ socialdemokratisk liste på grund af utilfredshed med opstillingsformen for partiets kandidater, men det blev frafaldet inden valget. Trods en kraftig valgagitation kom splittelsen i Socialdemokratiet til at indvirke på valgresultatet, og der blev igen et borgerligt flertal, dog kun med en stemmes overvægt. Valdemar Juhl var fortsat borgmester, men med en mere samarbejdsvenlig politik. Den på tinge vedtagne socialreform havde givet betydelige forbedringer for især arbejdsløse, idet der var retskrav på udbetaling af socialhjælp, og man mistede ikke længere sine borgerlige rettigheder som f.eks. stemmeret til byrådsvalg.

På generalforsamling i Typografernes Stiftelse var der enighed om fortsat at skaffe økonomisk grundlag for opførelse af en ejendom. I 1934 havde man 92 medlemmer og en kassebeholdning på næsten 3.500 kroner. Den tiltagende arbejdsløshed ramte også typograffaget hvilket betød færre kontingentindtægter fra ledige medlemmer.

Fra 1936 blev der ydet et årligt tilskud på kr. 10,40 fra bogtrykker Ludvig Fuglsang, Konrad Jørgensens Bogtrykkeri, og efterfølgende gav også bogtrykker Halvorsen, Herholdts Bogtrykkeri i Låsbygade årligt tilskud. De kunne som arbejdsgivere tilslutte sig Stiftelsens gode formål.

Da foreningens formue i 1941 var kommet op over 10.000 kroner, vedtoges det på generalforsamlingen at anmode Kolding Kommune om at stille en grund til rådighed for byggeri. Kommunen meddelte, at man kunne tilbyde en grund på 1500 m² til en pris af 2.000 kr. Typograferne fandt dog ikke grunden egnet, og det blev besluttet at annoncere i Kolding Folkeblad og i Kolding Social-

Demokrat efter en grund. Annonceudgifterne beløb sig til hhv. kr. 7,35 og kr. 7,50. Det skulle vise sig at være spildte penge for ingen af de 20 indkomne tilbud faldt i typografernes smag.

Formanden Carl Knudsen, der boede på Ejlersvej 3 ved Slotssøen, havde erfaret, at en grund i Søgade ned mod søen muligvis kunne købes. Den tilhørte arvingerne efter skomagermester Andreas Kyster, og var gennem mange år anvendt af familien som nyttehave og udflugtsmål fra den private adresse i Adelgade. De tilbageværende af Kysterfamilien i Kolding, skomager Henri Kyster, legetøjshandler Agnes Kyster, guldsmed Holger Kyster og Dagmar Kyster ønskede ikke at anvende grunden i Søgade mere.

Typograferne fandt dog grunden på næsten 1.900 m² for stor, og efter forhandling blev en opdeling vedtaget. Landinspektør Eling foretog en udmåling i to parceller på hhv. 1.096 m² og 783 m². Typograferne vedtog på en ekstra generalforsamling 27. april 1941 at købe grunden Søgade 14 på 1.096 m² for kr. 8.346. Det besluttedes samtidig, grun-

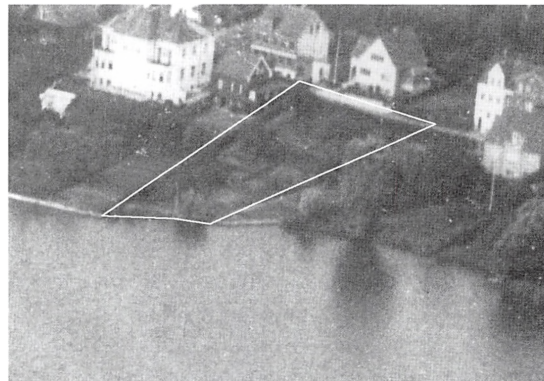

Foto fra 1948 med den købte grund markeret.

det krigen, låneforhold og materialemangel, at der ikke skulle igangsættes byggeri.

Grunden blev overtaget 1. maj 1941. De "røde" typografer var nu blevet naboer til en af byens konservative spidser, Konsul Chr. Eff, der med familie boede i den store hvide villa med skel op til typografernes nyerhvervede areal.

Bestyrelsen besluttede at opdele grunden i ni haveparceller, som blev stillet til rådighed for medlemmerne til dyrkning af afgrøder eller til prydhave. Prisen blev sat til 20 kr. pr. parcel om året. Et på grunden værende lysthus blev malet og taget tjæret. Der blev endvidere i nogen år betalt 80 kr. årligt til Kysterfamilien for haveleje af nabogrunden Søgade 16. I 1946 blev et køb af denne grund tilbudt, men typografernes takkede nej. Grunden blev senere solgt til redaktør Behrens fra Kolding Folkeblad, der bebyggede den med en villa i 1965. Og så havde typograferne også til den side en af de borgerlige spidser i Kolding.

I 1949 må der for en udgift af 3.217 kr. opføres et bolværk mod søen.

Efter besigtigelsesture til Vejle og Odense for at se boligbyggeri med statsstøtte besluttedes det, at lade arkitekt Hans Chr. Rasmussen, Rendebanen 18, udarbejde skitseforslag til en bygning med otte boliger i to etager til en anslået pris på kr. 180.000. Forslaget blev ikke anvendt, og arkitekten modtog 800 kr. for sit arbejde.

På grund af foreningens gode økonomi besluttedes det fra 1950 at udbetale husleje-hjælp til ældre medlemmer med 450 kr. årligt, dog kun med det fulde beløb, hvis det ikke havde til følge, at der blev reduceret i de offentlige tilskud til boligudgifter.

I 1951 ønskede Carl Knudsen at afgå som formand grundet svigtende helbred. Som ny formand valgtes typograf N. Chr. Andersen. Han var særdeles bekendt med det kommunale system som socialdemokratisk byråds-medlem fra 1943-50.

Nu skulle byggeplanerne realiseres. I 1952 udarbejdede arkitekterne Anton Holm og Alfred Andersen, Jernbanegade 26, forslag til en toetagers ejendom med kælder og indeholdende syv lejligheder og fællesrum til ophold og vaskeri. Den 27. oktober 1952 blev der holdt licitation på Grand Hotel i Jernbanegade. De indkomne tilbud på håndværkerudgifterne beløb sig til kr. 202.300. Den til Boligministeriet indsendte ansøgning om statstilskud på anlægsarbejdet kom retur med besked om at reducere omkostningerne til kr. 165.000 for at opnå en godkendelse. De indkomne håndværkertilbud måtte derfor beskæres. Arkitekterne udarbejdede i foråret 1953 forslag til besparelser sammen med sagfører Hans Pedersen. Det lykkedes efterfølgende at få nedbragt udgifterne ved brug af andre materialer end først tiltænkt, og et haveanlæg tegnet af Marie Olsen, Brændkjærhøj, datter af Geografisk Haves skaber Aksel Olsen, blev ikke gennemført. Dog måtte murer-, tømrer- og snedkerarbejdet i offentlig licitation, før priserne kunne nedsættes. Kolding Tømrermesterforening protesterede mod tilbudsgivningen for det accepterede snedkerarbejde, og så måtte man igennem en sag, hvor et uvildigt beregningsudvalg bedømte pristilbuddet. Det betød en udsættelse af byggeriets start, og det protesterede bestyrelsen kraftigt imod. Sagen gik Tømrermesterforeningen imod, da udvalget kunne anerkende snedkerarbej-

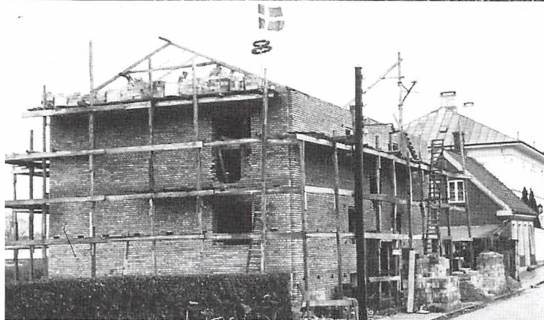
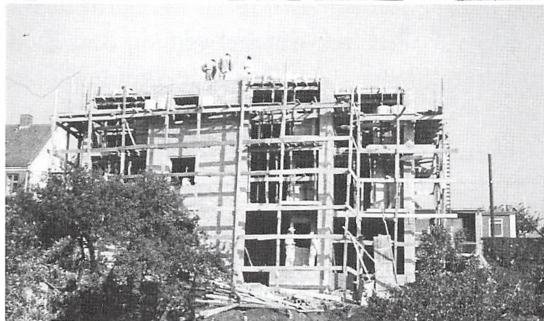
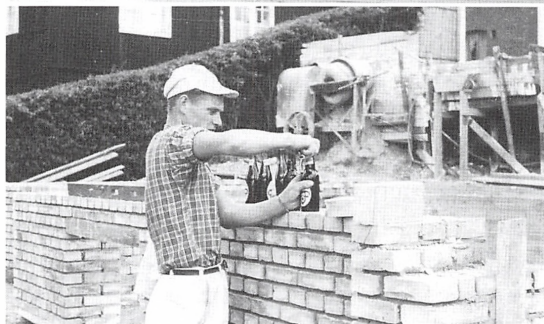
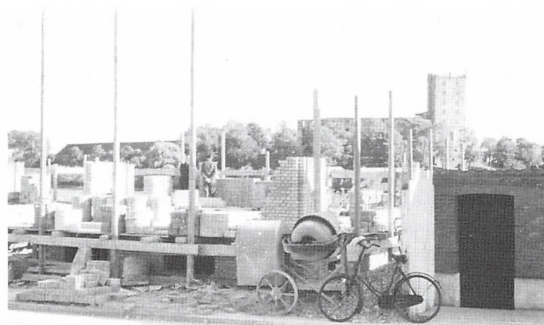
dets pris. Dermed kunne en samlet byggepris fastsættes til kr. 167.345.

Man afventede imidlertid Boligministeriets tilsagn til byggeriet. Formanden N. Chr. Andersen og arkitekt Anton Holm måtte en tur til hovedstaden for at mødes med ministeriets folk og overbevise dem om prisen for byggeriet. Med sig havde de også anbefaling fra bystyret om behovet for byggeriets gennemførelse, hvor især en anbefaling fra den konservative borgmester Peter Beirholm væggede til fordel for typografernes byggeplaner. En anbefaling, som borgmesteren senere ved et møde i ministeriet fulgte op.

Den 25. august 1953 meddeltes byggetilladelse fra kommunens tekniske forvaltning, og bestyrelsen fik på generalforsamlingen i januar 1954 godkendelse til at hjemtage de mest gavnlige lån. I marts måned modtog man ministeriets godkendelse, og første spadestik foretoges 6. april 1954.

Det var gode, lokale håndværkere, der skulle opføre bygningen. Muremester Mikkel sen fik murerarbejdet. Tømrerarbejdet tog Hustømmerne sig af, mens Jens Gilling stod for snedkerarbejdet. Robert Steinfath havde sanitets- og blikkenslagerarbejdet, og P. W. Christiansen satte strøm til. Max Zeller stod for varmeanlægget. Malerarbejdet tog Malernes Andelsselskab sig af, og Ladegaard-Andersen satte glas i vinduerne. Byggeriet forløb planmæssigt med rejsegilde, inden vinteren satte ind.

Byggeriet blev afsluttet i maj 1955, og indflytning kunne finde planmæssigt sted 1. juni i de syv toværelses lejligheder på hver 50 m². Efter ansøgning tildeltes tre lejligheder til ældre medlemmer, mens kommunen indsatte fire ægtepar i de øvrige lejligheder.

Fire stadier i byggeriet. På billede nr. 2 ses murerlærling Egon Harders.

Søndag den 23. maj 1955 var der åbent hus for medlemmerne, der kunne bese ejendommen. Først efterfølgende blev haveanlægget færdiggjort af anlægsgartner Frits Schramm for en pris af kr. 6.186 og sammen med fire havebænke til i alt 500 kr. Så kunne beboerne glæde sig over en flot have direkte ned til Slotssøen.

På en ekstraordinær generalforsamling 22. juli 1956 på Rosenbergs Hotel godkendtes vedtægter gældende for ejendommen Typografernes Stiftelse. Ved samme lejlighed besluttedes at indkøbe et rundt bord og otte stole hos møbelfirmaet A. L. Johansen som møblement i den fælles havestue. Anledningen var foreningens 25 års jubilæum i september måned. Revisionsfirmaet E. Frandsen, Hollændervej 4, blev valgt som ejendommens revisor.

Foreningens første formand Carl Knudsen døde i 1962, men havde den glæde at se sit initiativ for ejendommens opførelse blive til virkelighed.

Siden indvielsen har Typografernes Stiftelse med vekslende bestyrelsessammensætning bestående af typografer forvaltet ejendommen efter bedste formåen og under hensyntagen til huslejens størrelse. På generalforsamlingen i 1965 afgik Niels Chr. Andersen, og formandsposten blev overtaget af Otto Schrøder. Kort efter sin fratræden døde Niels Chr. Andersen.

Man ydede fra kontingentkassen og fra lokalafdelingen for typograferne et betydeligt beløb til ejendommens og havens vedligeholdelse og kunne desuden også fortsat give huslejetilskud til 18 af foreningens ældre medlemmer for kr. 9.850. 198 medlemmer bidrog årligt med en kontingentindtægt

Typografernes Stiftelse set fra haven ca. 1970.

på kr. 6.900, og med indvundne renter var der en kassebeholdning på kr. 37.200. Ejendommen fik i 1965 både indlagt fjernvarme og etableret fællesantenneanlæg.

I 1973 blev Arne E. Foged formand efter Otto Schrøder, og i al beskedenhed kom denne histories forfatter ind i bestyrelsen (og er der endnu). Der besluttedes på dette tidspunkt et stort isoleringsarbejde for at nedbringe varmeregningerne i forhold til de dyre oliepriser.

I 1976 godkendtes det, at typografernes lokalafdeling fik afdelingskontor i ejendommens hidtidige cykelkælder. Fagforeningen havde indtil da været lejere hos Snedker-Tømrernes fagforening på Stigårdsvej. En lejeindtægt ville gavne husets økonomi. Fagforeningen bekostede ombygning og indretning af kontoret. Samme år ønskede Arne E. Foged at fratræde formandsposten, og nyvalgt blev Carl Johan Madsen.

Foto af typografforbundets lokalkontors indvielse i Stiftelsen den 9. oktober 1976. Fra venstre afdelingsformand Gunnar Storm Thomsen og til højre Stiftelsens formand Arne E. Foged.

For at gøre havestuen mere hyggeligt at opholde sig i, foruden en skøn udsigt til sø og slot, så indkøbte fagforeningen i 1977 malerier for kr. 5.000 hos Sydjydsk Kunsthandel i Mazantigade.

I 1981 fejrede foreningen Typografernes Stiftelse sin 50 årige beståen med en reception i lokalerne i Søgade. Blandt mange gaver overrakte socialudvalgsformand Alex Jentsch (selv typograf) en kommunal check på kr. 500, og fra lokalafdelingen var gaven et vægur til havestuen, "så også Stiftelsen kunne følge med tiden", som afdelingsformand Gunnar Storm Thomsen udtrykte det. Og så gav bryggeriet Slotsmøllen øl og vand. I 1982 ønskede Carl Johan Madsen sig afløst på formandsposten, og Kurt Vinther tog over.

I 1983 blev der i et kælderlokale indrettet et mindre grafisk museum, hvor fagets tidligere og nuværende medlemmer på udstyr modtaget fra flere bogtrykkerier og fra Teknisk Skole kunne udøve sortekunsten. Man-

ge mesterskaber i stabling af blyats er i tidens løb afviklet i lokalet.

I 1985 måtte bestyrelsen konstatere, at beskatning af huslejetilskuddet til ældre medlemmer udhulede værdien, og i stedet blev det vedtaget at uddele gavechecks og gøre dette ved en årlig julesammenkomst i Stiftelsens havestue. 28 ældre medlemmer og efterladte fik gavecheck overrakt, og bestyrelsen informerede skattemyndighederne om ændringen.

I 1993 ophørte Dansk Typograf-Forbund som selvstændigt forbund og blev sammenlagt med Litograf-forbundet og Bogbinder- og Kartonnagearbejderne i Grafisk Forbund. Lokalt betød det, at der var brug for mere plads til fagforeningsarbejdet. Kommunens boligudvalg blev ansøgt om nedlæggelse af lejligheden i kælderen, og efter et mindre sværds slag kom godkendelsen i hus. Både kontorlokaler og havestue kunne dermed udvides. Hele udgiften på kr. 218.353 blev betalt af Grafisk Forbund. Ved samme lejlighed blev en omfattende brandsikring af ejendommen og istandsættelse af lejligheder gennemført.

Kolding Folkeblads tekniske personale havde i mange år haft en låne- og hjælpekasse. Den blev overdraget til Stiftelsens kontingentkasse med en formue på 100.000 kr. Af renterne var der hvert år båndlagt et beløb til fratrådte ældre medlemmer. Denne forpligtelse blev indlagt som betingelse for overtagelsen.

I 1998 meddelte kommunen, at Stiftelsens vedtægter skulle ajourføres i forhold til gældende lov for almene boliger. Det betød bl.a., at beboerne skulle have flertallet i bestyrelsen. Hidtil havde der ikke været bebo-

ere i bestyrelsen, men alle beslutninger var gennem årene forelagt for beboerne inden gennemførelse. På en ekstraordinær generalforsamling 18. februar 1999 i boligorganisationen blev bestyrelsen valgt efter de nye godkendte vedtægter. Af bestyrelsens fem medlemmer var de tre beboere. Desuden var den hidtidige kontingentkasse omdannet til en støtteforening, og formanden herfra havde efter boligforeningens vedtægter en plads i bestyrelsen. Denne plads havde Kurt Vinther, der også blev valgt som formand for boligforeningen. Den sidste bestyrelsesplads blev efter generalforsamlingsbeslutning tildelt et byrådsmedlem. Byrådet udpegede socialdemokraten og typografen Gunnar Storm Thomsen med partifællen Bent Ginnervskov Jensen som stedfortræder.

Da Grafisk Forbunds medlemmer blev besluttet optaget i HK Danmark og SID fra 1. april 2000, betød det nedlæggelse af den lokale afdeling af Grafisk Forbund. Kontorlokalerne i ejendommen blev derfor opsagt. Der blev i stedet indgået en lejeaftale med LO Kolding (tidligere Arbejdernes Fællesorganisation) om leje af lokalene fra 1. maj 2000. Det var især den ansatte socialrådgiver, der benyttede lokalene, når hun mødte medlemmer med behov for rådgivning.

En særlig begivenhed fra 2001 skal nævnes. De ældste fagforeningsbannere var tidligere overdraget til Museet på Koldinghus, og nu ville bestyrelsen også aflevere de sidste to sorte bannere fra 1931 og 1941 samt den røde typograf-fane, som havde været benyttet siden 1986 og Grafisk Forbunds fane fra 1994. De havde været forsvarligt opbevaret i et faneskab i Stiftelsen.

Ved en højtidelighed i havestuen 13. no-

vember 2001 blev der, i overværelse af mange kolleger, holdt taler om fanernes historie. Derefter var der en procession gennem byen til slottet med overdragelse af fanerne til museumsdirektør Poul Dedenroth-Schou. Han takkede for gaven og udtrykte håb om, at fanerne kunne ses på et forhåbentlig kommende lokalhistorisk museum. Det blev ved den lejlighed aftalt, at fanerne kunne "lånes" ved særlige begivenheder. Dermed blev der sat et flot punktum for typografernes 125-årige historie i Kolding.

Bannere og faner bæres ind på Koldinghus.

Typografernes Stiftelse set fra Søgade, 2005.

Advokat Poul Møller, som gennem mange år havde administreret Typografernes Stiftelse, udtrådte på grund af alder af advokatfirmaet Møller og Baruah i 2003. Det fik Stiftelsens bestyrelse til at overveje en ny administrator, og fra 2004 blev der indgået aftale med Arbejdernes Andelsboligforening.

LO Kolding opsagde sit lejemål til fratrædelse ved udgangen af 2004 begrundet i socialrådgiverens fratrædelse. LO Kolding flyttede til et mindre kontorlokale hos HK Kolding på Ndr. Ringvej 51. Efter en lejepause på et halvt år kunne et datafirma flytte i kontorlokalerne fra 1. maj 2004.

Den meget dynamiske formand for både Stiftelsen og støtteforeningen, Kurt Vinther, afgik efter en sygeperiode ved døden 8. januar 2005, og på generalforsamlingen 12. maj 2005 blev Poul-Erik Kristensen valgt som ny formand. Generalforsamlingen besluttede at lade boligorganisationen søge optagelse i en afdeling af Arbejdernes Andelsboligforening fra 1. januar 2006. Denne beslutning blev truffet på baggrund af et vigende medlemstal

i foreningen og mindre medlemsinteresse for at udføre bestyrelsesarbejdet. Man vedtog at bevare støtteforeningen.

Det skal her nævnes, at der kun har været fem kasserere i hele foreningens beståen. Hans Jensen fungerede i de første år, inden fagforeningens kasserer Jørgen Andersen tog over. Han blev først i 1958 afløst af Hans Kramer, som virkede frem til 1979, hvor Knud Erik Pedersen blev ny kasserer. Den post afleverede han til Erik W. Nielsen i 2003.

Med beslutningens gennemførelse afsluttes en periode i Typografernes Stiftelse på 75 år heraf mere end 50 år med forvaltning af ejendommen i Søgade. Der blev udtrykt de bedste ønsker for dens fortsatte beståen efter overgangen til Arbejdernes Andelsboligforening.

Nedskrevet af Gunnar Storm Thomsen hjulpet på vej af protokoller og samtaler med ældre medlemmer samt hjælpsomhed fra stadsarkivets personale.

Typografernes Stiftelse set fra haven, 2005.

MOTIONSHOLDET AF 17. SEPTEMBER 1912

AF KNUD SØRENSEN

Med det mål for øje at drive motionsgymnastik for derigennem at holde medlemmerne i vigør afholdtes den 17. september 1912 stiftende generalforsamling for oprettelse af et motionshold.

Initiativet blev taget af kendte Koldingborgere, som allerede dengang havde set værdien af motionens indflydelse på sundhed og velvære. Af holdets arkivmateriale fremgår det at bogholder på Frøcontoret Hans Knudsen, broder til den navnkundige Bertram Knudsen, Saxildhus, satte sig i spidsen for en stiftende komité, som kom til at bestå af brygger Møller Nielsen, indehaver af bryggeriet Juelsminde på Agrtrupvej, direktør Otto Petersen, Frøcontoret samt af urmagermester P. Lauritsen.

Der blev ved den stiftende generalforsamling nedfældet generelle vedtægter for den nye forening, og i bestemmelserne blev der anført *at som medlem optages ved henvendelse til bestyrelsen uberygtede herrer af den mere modne alder.*

Man tog straks fat på arbejdet med at skaffe medlemmer til den nye forening, som ret hurtigt kom til at bestå af 70 motionister, der med iver og godt humør gik i gang med motionsgymnastik.

Motionsholdet havde kun eksisteret i få år, før der blev tilføjet aktiviteter med henblik på, at medlemmerne skulle kunne mø-

des til samvær udover motionsgymnastikken. Det besluttedes at foretage en sommerudflugt, en aftentur med keglespil og et julemøde. Den årlige generalforsamling blev fastsat til at skulle afholdes i det tidlige forår efter motionssæsonens afslutning.

GYMNASTIKKEN

Adjunkt Frederik Munk virkede fra holdets oprettelse i 24 år som holdleder. Derefter trænede lærer Frede Hansen og senere skoleinspektør Faurby Hansen holdet. I perioden 1940-45 havde holdet vanskeligheder med at få tildelt lokaler, som kunne bruges til motionen. Den tyske besættelsesmagt havde i Kolding beslaglagt de fleste skoler med de tilhørende gymnastiksale og brugte dem som kaserner og depoter for deres krigsmateriel. Men holdet gav ikke op og fandt alligevel lokaler til gymnastik. Men vor tids rigelige mængder af varmt og koldt brusevand var i den strenge periode et ukendt begreb. Ofte var der slet ikke vand til rådighed, så afvaskningen efter motionen måtte vente, til man var hjemme igen. Svømmebad og sauna lå i de tider langt ude i fremtiden.

Fritstående øvelser som stillingsgymnastik var i holdets første tid øvelserne i holdets motion. Senere ændredes øvelserne til bevægelsesgymnastik med løb og spring som i

Motionsholdet i 2002. Foto Niels Hobolth.

Niels Bukhs Ollerupgymnastik. Kaptajn Jespersens stavgymnastik satte også sit præg på gymnastikken i tiden op til 1950erne.

Holdets nuværende leder Anna Christensen har siden 1980 trænet holdet. Nu dyrkes der en gang om ugen i vinterhalvåret rytmisk gymnastik med tilsvarende musikledsagelse. Løb og gulvøvelser for vedligehold af styrke, smidighed og udholdenhed er nu grundelementer i motionen. De suppleres med ribbeøvelser, med hop i sjippetov og med boldøvelser.

Holdet er inddelt i to geledder, og til stor moro for hele holdet afsluttes hver motionsaften med tovrækning mellem de to geledder.

Motionen finder sted på Aalykkeskolen

og holdet gør efter gymnastikken brug af skolens badeanlæg med tilhørende sauna og svømmehal.

SANGEN

Alle holdets arrangementer indledes med en sang. En motionsaftens indledende disciplin er march rundt i salen til taktfast sang. To vers fra "Jylland mellem tvende have" passer nøjagtigt til to runder i gymnastiksalen.

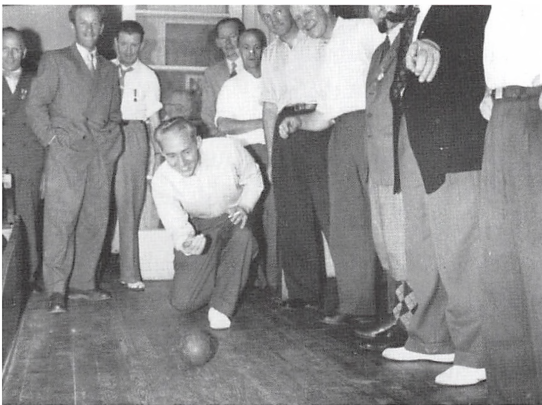
Holdet har sin egen sangbog. Motionist Peter Lundgaard har for år tilbage komponeret og sat teksten til holdets "Motions-March". En strofe heri indskærper, at *der skal prøves kraft i tov og bold*, hvilket altså stadig efterleves.

SOMMERUDFLUGTEN

Hvert år på Kristi Himmelfartsdag arrangerer holdet cykeltur til de naturskønne områder i og omkring Sdr. Stenderupskovene. Morgensang i den nyudsprungne bøgeskov, flaghejsning i Skovridergården, og nydelsen af den medbragte mad er i sin enkle nøjsomhed højdepunkterne i denne dags samvær. Gennem tiderne har turene gået til Alpedalen, Dons Søerne, Christiansminde, Løverodde og Skamlingsbanken. De seneste år er holdet på denne udflugtsdag cyklet til Skov- og Naturstyrelsens naturstue i Midtskov. Tidligere tiders dramatiske fodboldkamp mellem holdets to geledder er nu afløst af en mindre risikofyldt travetur i den grønne skov.

TRADITIONERNE

Der har gennem holdets lange levetid været knyttet mange særprægede ritualer til de for-

Aftentur til Bramdrup Skov i 1955. Det er Peter Laugesen med kuglen.

Motions-Marsch.
Tilgnet Møttingsholdet af 11. September 1912.
Synges ved enhver Lejlighed og til enhver Tid.
Navnløst i Ulster. Tørf.
Frisk og rytmisk.

Nu højt paa Fløj, vort gamle Mærke hæver vi,
og stemmer op med en løftende Sang
Vi Haandslag gier, og af hinanden kræver vi
at vi bevarer det Fortidens Klang.
Thi vil vi Fortids Fjestrin søne,
en Fremtid kan os blive kald.
Saa hold da Trit og Takt og Tone,
Lad Klinge Sangens gamle Guld:
Vort Trø er graaet i sin Krone,
men Roden sund i Holdets Møld.

Se, omkring alt, der skiller os, nu binder vi
den Trod, hvorfor vor Sang her er folk.
Er Kløften bred, selv anden Række finder vi
dog fyldt med første Klasses Folk.
Og selv om prima jo er prima-
Tet skal ej hindre Sammenhold.
Vi Kamp og Fred vil sammen rime,
og prøve Kraft i Tørf og Bold.
Stramt ledes skal i Sangens Grime
vort gamle Hold af Titten-folv.

PETER LUNDAARD

Peter Lundgaards Motionsmarch.

skellige arrangementer, som holdet afholder. Ikke alle holdes i hævd.

Der har engang eksisteret et såkaldt Ordenskapitel, efter hvilket en god indsats for holdet kunne belønnes med et hæderskors med tilhørende hæderstitel.

Men en fastholdt tradition er tildeling af årsmedalje med rød-hvid sløjfe til de motionsister, som er mødt frem til alle motionsaftener gennem en hel sæson. Et medlem har deltaget i alle motionsaftener gennem 20 år

og er for sin indsats belønnet med det sjældne 20-års hæderstegn.

En kegleturnering på Klostergården markerer begyndelsen på en ny motionssæson i september. Den afholdes på den såkaldte Aftentur, og vinderen tildeles sølvpokalen Kalorius, hvori han får sit navn indgraveret. En dyst mellem holdets to geledder indgår også i keglespillet.

Et julemøde med bankospil, is og pandekager markerer en hyggelig afslutning på en motionssæsons første halvdel. Straks efter nytår fortsætter motionisterne med genopbygning og vedligehold af den gode form og kondition opmuntret af deres inspirerende og ihærdige instruktør Anna Christensen.

På den årlige generalforsamling umiddelbart før påske aflægger bestyrelsens fire medlemmer regnskab og beretning over årets gang.

Af et arkiveret detaljeret regnskab fra sæson 1937/38 fremgår det, at kontingentet fra de daværende 80 medlemmer udgjorde i alt 400 kr. Et sølvbryllupstelegram til portner på Domhuset, Jens Møller Nielsen kostede 1.25 kr. De samlede udgifter beløb sig til 573,13 kr. Sparekassebeholdningen var på 134,11 kr. Således blev der dengang som nu redegjort for alle indtægter og udgifter.

De omtalte årsmedaljer tildeles på generalforsamlingen de motionister, som har gjort sig fortjent dertil.

Forud for regnskabsaflæggelse og beretning har motionisterne rig lejlighed til at genvinde en del af de kalorier, de har brændt af gennem motionen i vinterens løb, idet menuen denne aften står på gule ærter med tre slags flæsk.

Ved holdets stiftelse vedtog man, at der

Holdleder og bestyrelse i 2005. Jørgen Ole Madsen med holdets fanestander, Vagn Andersen, Anna Christensen, Bent Nielsen og Knud Sørensens. Foto Niels Hobolth.

hvert femte år skulle holdes jubilæumsfest. Til disse festarrangementer inviterer motionisterne deres fruer. Ved disse fester fremvises billedmateriale med glimt fra holdets historie kædet sammen med omtale af de vilkår, holdet har virket under gennem tiderne. Holdets arkivmateriale vedligeholdes omhyggeligt, og et omfattende billedmateriale fra holdets virke er i de seneste år opfanget af et medlem ved brug af moderne digital fototeknik.

Det i 1912 oprettede motionshold, nu bestående af 50 uberygtede herrer i den mere modne alder, bliver i 2007 95 år og kan i næste årti fejre sin 100-årsdag.

50 ÅR MED BIOGRAFER

AF JENS E. KRIS

Min første erindring omkring begrebet "biograf" daterer sig tilbage til 1949. Jeg var den gang fire år, og jeg vil påstå, at jeg kan huske, at min far fortalte mig, at nu skulle "Hvide Hest" i Søndergade rives ned for at skaffe plads til en ny stor biograf. At det skulle falde i min lod 50 år senere at nedlægge KINO som biograf, kunne ingen forudse.

Midt i 50erne, hvor jeg for alvor begyndte at slide sæderne i de lokale biografer tynde, havde byen så tre biografer: KOSMORAMA i Østergade, hvor nu "Tiger" sælger dimser og duppeditter, BIOGRAFEN i Helligkorsgade, hvor Hennes & Mauritz nu ligger, og så den nye store KINO i Søndergade. Disse billedtempler havde hver deres særpræg og repertoire. På det tidspunkt havde hver biograf sine bestemte leverandører af film, så f.eks. landede Morten Korch og Far til Fire filmene altid i KINO, som dermed på forhånd var sikret et pænt bidrag til omsætningen.

Biografdrift var dengang underlagt et bevillingssystem, dvs. man måtte kun drive biograf efter at have modtaget en særlig bevilling fra kulturministeren. Dette system, som næppe kunne være udtænkt værre på et statsligt kontor i den hedengangne Sovjetunionen, havde til formål at sikre, at biograferne i deres programplanlægning viste tilbørligt hensyn til rollen som kulturformidler, kort sagt: at det hele ikke gik op i Morten

Korch og Dirch Passer. Bevillingerne blev derfor givet til personer med en vis kulturel "pondus", og mange steder blev de virkelig lukrative biografbevillinger givet til afdankede skuespillere og andre kulturpersonligheder, som dermed var sikret en pæn pension. Hvorvidt de havde nogen reel indsigt i eller interesse for film, var underordnet. Kultur er vel kultur! Mange biografbevillinger var i 50erne en ren guldgrube for de heldige bevillingshavere. Publikum strømmede til, fjernsynet var endnu ikke slået igennem, og takket være bevillingssystemet var man sikret imod utidig konkurrence fra nye biografer. I disse år var biografdirektørens største problem simpelthen leveringstiden på den nye Mercedes! Bevillingerne gik også næsten automatisk i arv, når den oprindelige bevillingshaver døde, så en stor del af landets biografer blev i mange år ledet af "glade enker", som havde vist sig lidt mere langtidsholdbare end de gamle cigarrygende biografdirektører. Da systemet i 1972 blev ophævet, blomstrede biograflivet op. Biograferne blev handlet og ombygget til flere sale, nye folk kom til, og repertoiret blev faktisk væsentlig mere lødigt, end da bevillingshaverne spillede rollen som kulturens vogtere.

BIOGRAFEN i Helligkorsgade var i mange år mit foretrukne billedtempel. Det skyldtes ikke biografens teknik eller indretning, da begge disse faktorer bestemt lod meget til-

Biografen, Helligkorsgade 14 som den så ud i 1950'erne.

bage at ønske selv den gang. Biografens maskiner havde store problemer med at vise et billede, som bare var nogenlunde skarpt i både billede og undertekster, og selve biografens salen var lille og skummel med hessianbeklædte vægge og stole, hvor "polstringen" udgjordes af et stykke "kunstlæder" monteret direkte på det hårde træ. Om vinteren blev salen opvarmet af en stor kakkelovn, som stod midt i foyeren, og med et sindrigt system blev den varme luft så blæst ind i biografens salen gennem et hul i væggen lige ud for 13. række i højre side. En mindre trænet biografgæst, som havde været så uheldig at købe netop denne yderplads, kunne efter forestillingen føle sig som en grillkylling, som

ikke var blevet vendt i halvanden time!

Når netop dette ydmyge sted havde min store hengivenhed, skyldtes det selvfølgelig repertoire. Her vises simpelthen de bedste film! Biografdirektøren var Marie Thomsen, enke efter den tidligere bevillingshaver Aage Thomsen, og fru Thomsen havde simpelthen de leverandører, hvis film faldt lige i min smag. Alle de store amerikanske lystspil; Danny Kaye, Rock Hudson og Doris Day. Marilyn Monroe, Clark Gable og Cary Grant. You name them! Engelsk komik var repræsenteret af Norman Wisdom og den banjospillende George Formby. Som det vil fremgå af ovenstående var min filmsmag på ingen måde elitær, men jeg bliver nødt til også at nævne en af de instruktører, som senere så eftertrykkeligt har indskrevet sig i filmhistorien: Alle Ingmar Bergmans film blev vist i BIOGRAFEN, og en ung biografdirektør "in spe" har mere end én gang forladt biografens rystet, men også opløftet og "renset" efter at have været gennem Bergmans psykologiske vridemaskine. Endelig lagde denne biograf også lærred til de store amerikanske helaftefilm som f.eks. "De Ti Bud". Denne skulle selvfølgelig opleves fra "loggen", som var en lidt mere luksuriøst udstyret del bagest i salen. Her var billetterne selvfølgelig dyrere, men de imiterede marmorsøjler hjalp slem på illusionen, når Cecil B. DeMille ville ta' os med en tur tilbage til det gamle Palæstina. Det manglende ventilationsanlæg gjorde også sit til, at vi fuldt kunne forstå de mange lidelser, som Moses og hans folk måtte gennemgå i ørkenvarmen.

BIOGRAFEN blev nedlagt i 1965, da jeg var 19 år gammel, og det var en sorgens dag. Dermed forsvandt rammerne for store film-

oplevelser for en ung mand, som nu måtte søge sin åndelige føde andetsteds.

KOSMORAMA i Østergade var bestemt heller ikke hverken moderne eller hensigtsmæssigt indrettet. Et meget lille lærred befandt sig højt hævet på endevæggen over første række, og modsat al god latin i biografindretning skrånede gulvet den forkerte vej, dvs. op mod lærredet. Det var selvfølgelig en arkitektonisk finurlighed nødvendiggjort af ønsket om at presse en balkon ind bagest i salen. De stakkels publikummer, som fik billet til de forreste fem rækker, kunne virkelig tale om "hold i nakken", når de kom hjem efter filmen. De rigtig gode pladser var på balkonens første række, og her undgik man også at få diverse affald smidt ned i hovedet. Det var en yndet sport for "rødderne" på balkonen at vippe reminiscenserne fra et umådeholdende forbrug af slik og is ned i hovedet på staklerne nede i salen.

I KOSMORAMA residerede Jens Christian (Kesse) Eeg, som igen havde arvet bevillingen fra sin mor Betty. Han var meget historisk interesseret, og derfor havde netop historiske film en stor plads på Kosmoramas repertoire. Særligt husker jeg alle Hollywood-filmene fra det gamle Rom. "Men jeg så ham dø", "Demetrius og Gladiatorerne", "Caligula" og så lige "Desirée" med en purung Jean Simmons i titelrollen og Marlon Brando som Napoleon. Imidlertid var det nu mest forestillingerne søndag eftermiddag, som gjorde KOSMORAMA til et yndet mål for biografbesøg så godt som hver søndag kl. 16. Gøg og Gokke-filmene blev her kørt igen og igen, og deres forløsende humor sendte en hærskare af børn og barnlige sjæle ud af biografen, ivrigt repeterende de mange

Kosmorama i Østergade som den så ud i januar 1977. Foto P. Thastum.

gags og skøre indfald. Den danske pendant "Fyrtårnet og Bivognen", eller bare Fy og Bi, var næsten lige så populære. De stammede faktisk helt tilbage til stumfilmens tid, men var populær underholdning helt op til sidst i 50'erne. Skuffelser var der nu også. Min tillid til biografdirektørens kompetence led et alvorligt knæk, da han præsenterede os for filmen "Raketmanden". Den var primitiv og indspillet i to afdelinger, således at man absolut måtte se fortsættelsen næste søndag. Der var bare det ved det, at vi fik "Raketmanden 2" først, og derefter begyndelsen næste søndag. Nå, – hvor der handles, der spilles!

På et tidspunkt blev jeg i øvrigt ganske upopulær hos biografdirektør Eeg. Jeg var på det tidspunkt i lære som fotohandler og var

godt i gang med at finde min rolle som ung og idealistisk filmentusiast. For at andre også skulle opdage denne rolle, skrev jeg et kritisk indlæg i hoforganet "Politiken", hvor jeg nedgjorde byens biografer, og især den mangelfulde teknik og de håbløse lokaleforhold. Det blev jeg ikke populær på – og slet ikke hos biografdirektør Eeg, som opsøgte mig på min arbejdsplads hos Hauge-Rasmussens Fotohandel for at fortælle mig, at den slags havde en 17-årig fotohandlerlærling bestemt ingen forstand på. Min arbejdsgiver var vist heller ikke begejstret over, at hans lærling således havde lagt sig ud med en af hans bedste kunder. Længe frygtede jeg, at biografdirektørens vrede ville resultere i, at jeg fremover var uønsket i hans biograf, men jeg fik dog aldrig noget decideret forbud mod at sætte mine ben i KOSMORAMA. Det ville da næsten også ha' været en for hård straf for ungdommeligt (ånds)hovmod.

Mine biografbesøg hver søndag var ledsaget af andre ritualer. De skete stort set altid i selskab med min tro væbner Henrik, søn af organisten ved Sct. Nicolai Kirke, Herluf Frandsen, og nuværende præst i Hørsholm. Med til ritualerne hørte et kort stop ved Fotomagasinet i Jernbanegade. Her kunne man få en ganske gratis billedoplevelse ved at klistre ansigtet tæt til ruden og kigge i den opsatte "View Master", som sad på indersiden med tre dimensionale billeder fra Østrigs Alper og andre eksotiske rejsemål. Det var en populær gratis forlystelse, og af selv samme grund var det strategiske sted på butiksruden søndag eftermiddag indsmurt i en klæbrig substans, som bestod af 90 % sukermasse fra Onkels Bars udmærkede skumvafler. Hvad de øvrige 10 % bestod af, tør jeg ikke tænke

KINO i Søndergade i januar 1977. Foto P. Thastum.

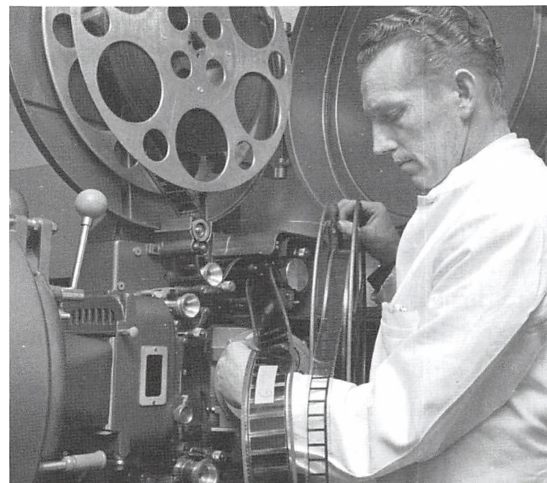
på, men mon ikke en god gedigen vinterforkølelse er blevet grundigt fordelt blandt byens ungdom netop på dette sted.

KINO i Søndergade var som nævnt byens nye store og flotte biograf. Den blev bygget i et samarbejde mellem erhvervschef P. A. Høy, som sad inde med en ubenyttet biografbevilling, og installatør Jens Hansen. Høy havde bevillingen og Hansen havde pengene, så på den måde fik byen i 1949 sin nye store biograf. Der går i øvrigt en lille historie om, at Høy i sin tale ved indvielsen helt glemte at nævne Hansen, som havde betalt sin store part af gildet, og at de to af samme årsag ikke senere talte med hinanden. Jeg ved ikke om historien er korrekt, men hvis ikke, må jeg bede læseren om undskyldning for således at bringe løse rygter til torvs!

Arkitekten på KINO var den kendte Kolding-arkitekt H. Noes-Pedersen, og han havde forberedt sig grundigt og studeret biografbyggerier i de større byer. Her skrånede gulvet den rigtige vej, akustikken levede op til tidens normer, og stolene var næsten mage-

lige. Kun ét problem opstod hurtigt: Lærredet var for lille. Det var på det tidspunkt, at Cinemascope-formatet, altså det flotte brede billede, slog igennem, og i KINO havde arkitekten i hver side af lærredet anbragt en flot udbygning med strandskaller i gips. Den ene udbygning skjulte en trappe til baghuset, så lærredet kunne bare ikke blive bredere. Problemet løste man i starten ved at afmaske billedet med nogle lidet fikse træplader forned. Når der så var Cinemascope-film på programmet, gik inspektør Villy Sørensen op foran lærredet og monterede disse træplader lige efter reklamefilmen. Det hele forekom måske ikke helt tjekket, men hvad gør man, når arkitekten ikke helt har været så forudseende? Senere anbragte man dog et helt nyt og meget større lærred længere fremme i salen, men det skete på bekostning af en stor del af pladserne i salen.

Samme inspektør Villy Sørensen hører med til KINOs historie. Lokalt og i branchen var han kendt som "Frokost-Villy" – et navn som hans vist fik som følge af de mange forretningsfrokoster med ivrige filmsælgere. Jeg husker ham som den strenge, myndige og cerutrygende vogter af indgangen til KINO – og vistnok også børnenes skræk. Her blev ikke tolereret højroret tale eller andet udtryk for begejstring og opstemthed. Det hører med til min erindring, at han havde en ualmindelig køn datter, som halvdelen af byens drenge var forelsket i. Jeg tror også, at jeg i hemmelighed havde tanker i retning af historien om "Prinsessen og det halve kongerige". Rollen som Villy Sørensens arvtager, og så datteren oven i købet, var blandt mine tilbagevendende fantasier. Nå, ja – den ene del af projektet faldt da senere "i hak".

En tekniker viser i november 1967 det nye forevisningsapparat til Todd-A-O-systemet, så der kunne vises 70 mm film på wide-screen-lærred med stereolyd. Det nye udstyr var nødvendigt for at kunne vise bl.a. Dr. Zhivago. Foto P. Thastum.

En forsmædelig oplevelse fra KINO må jeg nu berette: Henrik og jeg havde bestilt billetter til filmen "De Vilde Normanners Hævn". Den var forbudt for børn, og vi var begge lige under aldersgrænsen. Henrik var, både af højde og drøjde, noget mere imponerende end jeg, og i øvrigt havde han klogelig iført sig lange mørke bukser og en tung jakke. Jeg selv mødte frygtløst op iført korte bukser, uglet hår og stritører. Henrik strøg målbevidst igennem kontrollen og styrtede op ad trappen, hvor jeg blev nægtet adgang som helt åbenlyst mindreårig. Som kronen på forsmædelsen ville billetdamen så end ikke refundere min købte billet. På det tidspunkt fostrede jeg en plan...

Min egen entré som aktør i den lokale

biografverden fandt sted i 1975. Jeg havde i flere år været med til at køre filmklub på biblioteket og dermed konstateret, at der virkelig var et behov for yderligere biografkapacitet i byen. På det tidspunkt var der kun to lærreder i byen, og det betød, at en masse film slet ikke blev vist. De eksisterende biografers koncentrerede sig selvfølgelig om at køre de største succeser, hvilket på det tidspunkt ville sige danske lystspil med Dirch Passer og Olsen-banden filmene. I Kolding Filmklub samlede vi så det bedste fra den resterende del af repertoiret op, og succesen var markant.

Jeg havde længe været på udkig efter et egnet sted at lave en ny biograf, og en dag fik jeg et praj om, at den gamle og hæderkronede Restaurant Trocadero-Palmehaven nok stod foran lukning, og at lokalerne måske kunne lejes. Den 14. januar 1975 åbnede jeg så BIOGRAFEN 1+2 i disse lokaler. Som nav-

Biografen 1+2 fotograferet i januar 1977 af Kolding Folkeblads fotograf Peter Thastum.

net antyder med to sale som et af de første steder i landet. Økonomien i projektet var skruet sammen med et fordelagtigt lån fra det, som den gang hed Filmfonden. Lånet skulle afdrages over fem år og sandelig også forrentes. Det fordelagtige lå i renten, som var på 8% p.a. – meget billigt i 1975!

Springet fra at drive filmklub på biblioteket til livet ude i “den virkelige verden”, hvor man selv betaler sine regninger, var ikke uden problemer. Selv om jeg gerne ville holde fanen højt, og repertoiremæssigt distancere mig fra de øvrige biografers ved et mere kvalitetspræget repertoire, var det ganske enkelt umanerlig svært at få fat i de rigtige film. De gamle og etablerede biografers havde mangeårige forretningsforbindelser med filmleverandørerne, og de kæmpede selvfølgelig for at beholde deres privilegier over for den nye “opkomling” i Jernbanegade. På et tidspunkt inden for de første par år, hvor jeg (og banken) kunne begynde at se bunden af penge-kassen, var det tæt ved at gå galt. Banken lukkede for yderligere kredit, og kun ved gode venners hjælp og kontante indskud overlevede BIOGRAFEN 1+2. Gradvis gik det dog bedre. Filmudlejerne havde fået øjnene op for, at vi kunne noget, som de andre ikke kunne – nemlig at spille filmene længe. Takket være den lille sal 2 kunne vi beholde filmene, indtil de var helt udspillede og alligevel få nye premierefilm på den store sal næsten hver uge. Der gik for alvor hul på bylden, da det lykkedes at få Spielbergs fremragende “Dødens Gab” til Danmarkspremiere – og så på begge sale! Ikke alene var det en formidabel film, men den solgte også så mange billetter, at økonomien i biografens pludselig tegnede meget lysere. Nogen guld-

Fra indvielsen af Biografen 1+2 ses til højre den nye biografdirektør Jens Erik Kris i samtale med kollegerne fra venstre direktør Finn Dyre fra Kosmorama og fra Kino inspektør Willy Sørensen og fru Høy. Foto P. Thastum.

grube blev biografen dog aldrig, dertil var konkurrencen for hård, og hvert eneste af disse år var billetsalget i landets biografer faldende. Sandelig rart at være gift med en kvinde med en go' fast indtægt fra Kolding Kommune!

Lejemålet i Jernbanegade 31 var også problematisk. Ejendommen var i dårlig stand og blev ikke vedligeholdt. Hver vinter, når sneen smeltede på det flade tag over sal 2, silede vandet ned i operatørrummet og ødelagde maskineriet. Læg hertil massive problemer med hærværk og chikane fra en bar/café, som havde et selvstændigt lejemål midt inde

i biografen. Alligevel har både jeg og biografens gæster mange gode minder fra BIO 1+2, men efter ti år besluttede jeg at opsiges lejekontrakten og flytte hele menageriet til Søndergade, hvor jeg i 1978 havde overtaget driften af KINO.

Efter erhvervschef P. A. Høy's død i 1968 overtog hans enke Agnes Høy driften af KINO, men i 1977 fik hun et tilbud, hun ikke kunne sige nej til. Lademann koncernen ville etablere en landsdækkende biografkæde, som skulle spille sammen med forlagets bogklub og give rabatter til bogklubbens medlemmer. De havde blot glemt at tage

Børnehavebørn til forpremiere på "Dunderklumpen", en svensk tegnefilm, der blev spillet i Biografen 1+2 i januar 1976. Foto P. Thastum.

filmudlejerne i ed, og disse var absolut ikke tilhængere af særlige rabatter til medlemmerne af en for dem ligegyldig bogklub. Lademann havde ikke KINO i mere end godt et års tid, før den igen blev udbudt til salg, og på det tidspunkt havde den kostet ejeren et kæmpeunderskud, så den kunne købes billigt. Den overtog jeg så i 1978 og iværksatte en stærkt påkrævet opfriskning af de ret dystre lokaler. Dermed havde jeg en konkurrent mindre, men kombinationen af den gamle nedslidte og megastore biograf i Søndergade og de to mindre i Jernbanegade med smeltevand i operatørrummet var stadig ikke optimal set ud fra et driftsmæssigt synspunkt. Da frustrationerne i Jernbanegade efterhån-

den blev større og større, tog jeg den store beslutning at opsig lejemålet i Jernbanegade og derefter ombygge KINO til fire sale. Det skete efter et velkendt princip, hvor man skærer den store sal midt over og udnævner den forreste halvdel til den nye "store" sal. Den bagerste halvdel blev så igen delt op på langs, og der kom så to mindre sale.

I KINO var der desuden et kælderlokale, som vi et par år tidligere havde inddraget som en lille sal 2 med kun 50 pladser. Det skete i forbindelse med, at KOSMORAMAs daværende ejer, Finn Dyre, som stadig er min gode kollega i Svendborg, havde i 1983 besluttet at sælge sin biograf i Østergade. Den var ikke just up-to-date, billetsalget var

stadig for nedadgående, men den lå placeret lige i "smørhullet" midt på Østergade, byens bedste forretningsgade. Finn kunne hurtigt regne ud, at det bedre kunne betale sig at sælge ejendommen til andet formål end at blive ved med at slås med biografdrift i Kolding. Den konklusion bakkede jeg ham kraftigt op i, for på den måde var endnu en konkurrent ude af billedet, og måske kunne man på den måde få bragt lidt økonomi i den lokale biografdrift.

Da jeg således var blevet mine konkurrenter kvit og havde koncentreret biografdriften i Søndergade, blev de økonomiske forudsætninger selvfølgelig også bedre. Jeg kunne nu disponere over hele repertoiret og med næsten halverede omkostninger hang tingene nu også ganske pænt sammen. Tiden i KINO 1-4 var derfor en god tid, hvor der var råd til investering i nye stole og nye lyd anlæg, edb-billetsystem og anden moderne teknik. En radikal ombygning af biografens foyer til café-miljø og et tidssvarende sliksalg hjalp også slemt på økonomien. Da jeg i 1978 overtog KINO, var kiosken noget jeg egentlig helst havde været fri for. I løbet af 90'erne blev denne del af forretningen stadig vigtigere, og da nogle kolleger begejstret kunne berette om popcornenes velsignelser, måtte jeg også på det punkt overgive mig til tidens trend og indføre disse som en del af vareudbuddet. Lidt sat på spidsen kan man i dag godt konkludere, at det er opfindelsen af den "eksploderede" majs, som har været grunden til biografernes overlevelse i en tid med så mange konkurrerende tilbud om billedoplevelser. Tankevækkende!

Nok var KINO velkørende langt op i 90'erne, men mere og mere kunne jeg se, at ti-

den snart var inde til noget nyt og bedre. Billetsalget på landsplan var igen stigende, og et nyt og lidt ældre publikum havde fået øjnene op for den gode biografoplevelse som kontrast til fjernsynet og de 37 kanalers totale forvirring. Samtidig havde nogle af de "tunge drenge" i biografbranchen ytrret interesse i at drive biografer i provinsen, og i løbet af 90'erne begyndte Nordisk Film at opkøbe og/eller bygge biografer i provinsen. Måske kunne det blive vanskeligt fortsat at sidde uantastet i sin lille provinsbiograf, som tiden så småt var ved at løbe fra. Det var også tydeligt at se kontrasten, når de moderne biografer dukkede op med en helt anden publikumskomfort og ganske anderledes nutidig teknik og indretning. Det var ligeledes tydeligt, at publikum værdsatte de nye biografers herligheder. En ny og moderne biograf fik omgående billetsalget til at stige voldsomt – især hvis de omkringliggende stadig var forældede og nedslidte.

Nu begyndte jeg at kunne se skriften på væggen: Hvis ikke jeg foretog mig noget – ja så var det ret sikkert, at andre ville få kig på Kolding som et sted, hvor der burde ske noget på biograffronten.

Kolding Storcenter havde på det tidspunkt lige annonceret planer om en udvidelse, og det var ikke ukendt, at biografer og storcentre andre steder havde vist sig at være en god kombination. Den nemme tilgængelighed, de mange parkeringspladser og det store kundeunderlag var faktorer som virkede tillokkende. På den anden side ville huslejen næppe være den samme som i Søndergade, og så var der jo også det med at skulle forlade midtbyen og flytte ud på "en flad mark" 3 km nord for byen. "Jamen – en bio-

graf skal da ligge i midtbyen”, var nok den sætning, jeg hørte mest i dagene efter, at beslutningen var offentliggjort. Som om det var teksten i det 11. bud!

Kontakten til Kolding Storcenter havde vel stået på i et halvt års tid, og det var tydeligt, at man også herfra var særdeles interesseret i at få en biograf ind som et vigtigt element i hele puslespillet. Samtidig begyndte den økonomiske forpligtelse at tegne sig i al sin afskrækkende størrelse. Et samlet engagement i størrelsesordenen 40 mill. kroner krævede hår på brystet og en risikovillighed, som nok kunne koste søvnløse nætter. Det var så her, at jeg besluttede at undersøge muligheden for at få en partner med i projektet. Det var ret naturligt at spørge Nordisk Film Biografer, hvis daværende direktør Morten Anker Nielsen jeg gennem bestyrelsesarbejde havde fået et særligt tillidsforhold til. Det var selvfølgelig ikke uden risiko, for var “toget kørt af skinnerne”, kunne jeg jo risikere at stå tilbage med min gamle utidsvarende KINO 1-4 i Søndergade og samtidig have beredt vejen for en ny og toptunet konkurrent. Tingene faldt dog på plads på en ordentlig og reel måde, og siden d. 19. september 1999 har Nordisk Film Biografer og jeg så haft fornøjelsen af det, som på godt dansk hedder et “joint-venture partnerskab”, hvor vi hver ejer halvdelen af biografen.

Og hvordan er det så gået siden? Jo tak – ganske udmærket. De første år var selvfølgelig svære pga. de store investeringer, men billetsalget viste sig hurtigt at svare til mere end forventningerne, ikke mindst fordi publikum i et meget stort område lige fra starten fik øjnene op for, at nu havde Kolding fået en ny, stor og moderne biograf. Samarbejdet

med “isbjørnen” er forløbet i gensidig respekt for erfaringer og præferencer, og jeg er sikker på også at tale for min partner, når jeg siger, at ingen kan have grund til at fortryde, at byen fik et nyt stort biografcenter i netop Kolding Storcenter.

Som det forhåbentlig vil fremgå af det foregående, har det været spændende at være aktiv deltager i byens biografhistorie gennem 30 år. Fremtiden bliver ikke mindre spændende. En teknisk revolution ved navn “digitalisering” vil i løbet af ganske få år rulle ind over de danske biografer. På samme måde som min ungdoms 8mm smalfilm i dag totalt er udkonkurreret af digitale videokameraer, vil biografens store 35mm spoler med tre km film og en vægt på 30 kilo, snart være en saga blot. Den digitale teknik kan nu præstere billeder, som i kvalitet overgår filmstrimlens, og lagermediet, en harddisk, koster kun en brøkdel af prisen på en filmkopi.

En anden netop indført nyskabelse er massiv kommunal støtte til biografdrift i midtbyen. På den måde kan biografgæster i midtbyen så købe deres billetter billigere end andre steder. Dette er faktisk noget af en revolution, da jeg ikke har kunnet se, at biografdrift på noget tidspunkt tidligere i filmens historie, har belastet kommunekassen. Det skal blive spændende at følge, hvad den politik vil koste skatteyderne i årene fremover. At de politiske magthavere her er ganske uden vaklen, kan bedst illustreres ved kulturudvalgsformand Dan Niensens ord til mig, da vi sidst havde en debat om emnet: “Du skal ikke tro, at det kun er **den rå kapitalmagt**, som skal drive biograf her i byen” (sic!). Den morede min bankrådgiver sig meget over, da jeg fortalte ham den!

KLUDEKRÆMMERLÆRLING HOS CARL PETERSEN 1948-52

AF RAYMOND OLSEN

Man var en grim ælling! Gråligt maksimaltøj med knæ i bukserne. Overfrakke med vat i skuldrene og syet af en klædesrest. Det var efter-krigstid endnu. Når man kom fra en andegård, var det overmod at søge læreplads i byens førende manufakturhandel. Inden antagelse krævedes det, at man gik grueligt meget igennem.

Uden en realeksamen fik man ingen læreplads hos Peter Knaks Eftf. Carl Petersen. Karakterbøgerne fra mellemskolen og realklassen afspejler mine lidelser og fremkalder børn og børnebørns undrende smil. De højeste karakterer var sang og tegning, men disse fag talte ikke med i gennemsnittet.

Naturligvis dukkede man op et halvt år før. Tre mennesker blev presset ind i et lille kontor. Den unge ansøger, dennes fader og så "købmanden", ikke manufakturhandleren, nej købmanden. "Han vil gerne være dekoratør", sagde faderen. "Nå, vil han det?" svarede købmanden, der også var grå. Så var man lærling for de kommende 4 år. Ællingen skulle gøres til en svane.

LIVET I ANDEGÅRDEN

Alle blev lukket ind i den lange, dybe forretning kl. 08.00 præcis og fordelte sig langs den lange disk, nogle i tricotage og kjole-frakkeafdelingen og andre i møbel-sengeafdelingen

på den anden side af Østergade ved siden af Kosmorama. Hver på sin pind.

Det ærefulde hverv at åbne døren for hele flokken havde prokuristen. Med elegance blev nøglen sat i. Man skulle være mange år i firmaet for at nå denne status.

Der var ca. 25 ekspedienter og -tricer og så de 8 lærlinge. Var der en lærling, der havde for vane at komme 5 minutter for sent, så smuttede man fikst op på systuen og fik en tilrettet kjole over armen. Det virkede troværdigt. Som "yngste" lærling blev man overvåget og hjulpet til rette af "ældste lærling". Der var orden i hakkeordenen.

En nystartet lærling startede på gulvet, og man fik lært ikke at feje mod sig selv, således at snavs samlede sig i bukseopslagene. Man fik sit sprog rettet til. I møbelafdelingen sagde man ikke til afdelingslederen, at der var kunder, der ville se på et "sovekammer". Det hed et "soveværelse". Ens bevægelsesmønster blev ligeledes korrigeret. "Gå ikke som en karl på landet med "store" skridt, men med små skridt, der udtrykker hastighed".

Det kvindelige personale inklusiv en kvindelig lærling fik at vide af selveste Carl Petersen, at strømpesømmene skulle være lige, og at brug af smykker skulle begrænses. Ligeledes ønskede firmaet ikke ekspedienter med tweedjakke. Altså hverken kvindelige jule-

træer eller mandlige turister i butikken. Det var kamgarn, peber og salt eller walestern.

HANEN I KURVEN

Som yngste lærling havde man som sit "ansvarsområde" alle skufferne under den lange disk. Kantebånd, lisser, blonder – kort og godt "kortevarer". Sy- og stoppenåle i små rum og til sidst "knappekortene" med knapper til bukser og trøjer. Knapper i ben, metal og træ. I de første stille morgentimer var der få kunder, og alt åndede fred.

Men så lød råbet! Fra mund til mund fra afdeling til afdeling: "CARL... CARL KOMMER". Købmanden var observeret i fuld trav oppe i Østergade. Alle sørgede for at være beskæftiget. Prisskilte blev efterset, og frk. Hansen i tricotagen ordnede brystholderne. Ung som gammel udviste samme adfærd. Når butikkens ejer nærmede sig døren, sprang nærmeste til og åbnede den, og fra "hanen i kurven" lød et barskt "Go' morgen" og måske et nik. Samme procedure hver dag.

Skulle det ulykkelige ske, at Carl P. kom uventet og upåagtet, og vi lærlinge ikke var fuldt beskæftiget, kunne vi opleve, at købmanden tog skuffen med sy- og stoppenåle og vendte bunden i vejret eller væltede den stabel med stofruller, der lige var ordnet. Det var tider dengang, og vi lærlinge stod med et smøret grin til hinanden.

Lukketid havde også sine ritualer. Når klokken var godt og vel 17.30, blev de sidste kunder sluppet ud. Den lange disk kunne bugne af stofruller – det var jo Sydjyllands største metervareforretning. Silkestoffer, lagenlærred som et oprørt hav. Alle hjalp til og kl. 18.00 var der ryddet op. Men så skete

Købmand Carl Petersen. Foto J. Ingemann.

der noget tidstypisk. Alle ekspedienterne satte sig på disken, sugede på en cigaret og snakkede "fagligt". Ingen ønskede at virke alt for ivrige efter at komme hjem til familien eller pensionatets lune karbonader. Først kl. ca. 18.20 opløstes flokken, men dog ikke vi lærlinge. Lidt senere trådte "ældste" lærling i karakter! Kl. ca. 18.30 bankede han på døren til det minimalistiske kontor og meddelte: "Lærlingene er færdige med at rydde op". Et kvarter senere kom løven ud af hulen og udtalte de bevingede ord " Så er der ikke mere for de unge mennesker"! Sådan slutte-

de dagene. Pædagogisk må det kunne betegnes som "karakteropdragende"!

Hvordan sluttede så ugen? Lørdag kl. knap 14 kunne man møde et sælsomt syn. 8 voksne lærlinge gik uden for butikken på begge sider af gaden og gned på ruderne med silkepapir. Efter en rum tid skred købmand Carl Petersen fronten af med værdighed. Kiggede nøje efter fedtede fingre og kontrollerede vinduesdekorationerne. Disse skulle dog ofte reguleres, en pris flyttes. Og så var ugen slut. Der var "Matador" over den tid.

ÆLLINGEN BLEV EN SVANE

Selv om man ikke har ligget i et svanæg, blev man flyvefærdig og fløj ud af andegården. 4 år var lang tid, og man noterede sig midtvejs, at nu var de to første år gået. Man kørte skam ikke mere med varer på en budcykel. Det var også slut med at sidde oppe ved Koldinghus og fortære en Dagmartærte fra Klaaborgs Conditori, da CP havde fået sin første varebil og Østergades første neonreklame i rødt. Lysstofrør oplyste butikken og misfarvede alle stofferne, så de måtte præsenteres ud på gaden i dagslys. Månedslønnen var på vej op. Man startede med 65 kr. månedligt og endte med 135 kr. det sidste år. Man mødte i cottoncoat og gik med gule skindhandsker.

Kun gifte ekspedienter var i fagforening samt de lærlinge, der ville med til HK's nytårsbal. Hvem ville dog støtte den socialdemokratiske presse? Allerede dengang virkede de røde faner gennem Østergade 1. maj som et antikt fænomen. Arbejdsårene blev brudt af 2 ugers ferie. Købmanden holdt årligt blot en uge ved Vejle Fjord og besøgte

forretningen mindst 2 gange. Prokuristen fik så disse få dage lov til at udvide sit ansvarsområde til mere end blot at åbne døren om morgenen. Der blev pjanket mere i krogene og spist medaljer fra Klaaborg i prøverumme.

I det 3. læreår chokerede lærling Olsen sin købmand. "Hvor skal De så hen i ferien, Olsen", spurgte C. P. Frimodigt fremsagde man: "Til Italien Hr. Carl Petersen"! Udlængslen var stor, og ønsket om at se en palme havde drevet mig til at købe en DSB-rundrejsebillet til Gardasøen. Det var da noget andet end Vejle Fjord! Men det var over grænsen! Man fik at vide, at man hellere skulle gemme sine penge til senere uddannelse! Jeg rejste dog, så palmerne, og som alle andre lærlinge gik man ind på kontoret efter hjemkomst og TAKKEDE FOR FERIE.

Dagen, man var udlært, oprandt 1. august 1952. 4 år – ja, lærlinge var en billig arbejdskraft. Den sidste dag ikke blot som lærling, men ældste-lærling, og jeg tillod mig at bære

Lærling Raymond Olsen måler meterverer for en kunde.

Lærlinge hos Carl Petersen dagen før jeg blev udlært. Fra venstre Raymond Olsen (med sløjfe), Vilhelm Hansen, Jørgen Buchreitz Jensen, Mogens Beirholm og frk. Buch.

sløjfe i stedet for slips. En rigtig sløjfe, en selvbinde. Det var ikke velset i forretningen med butterfly. Man var vist lidt af en provo. Jeg stod klar ved disken, da råbet lød: "Carl kommer". Den lille grå mand nikkede og udtalte så disse historiske ord: "Godmorgen KOMMIS OLSEN" og gik så blot videre! En anbefaling fik man heller ikke med sig. Det var nok at oplyse ens kommende arbejdsgivere, at man "havde lært" hos Carl Petersen.

Dagen blev dernæst fejret på den måde, at man spenderede et stykke højt smørrebrød til alle i firmaet. Det kom på en stor bakke

udefra og blev bragt ned i den mørke kælder under KFUM's bygning. Ekspedienterne og damerne listede uset ned til smørrebrødet, gemte sig i et hjørne og spiste med fingrene. Ingen drikkevarer. Prokuristen undlod smørrebrødet. Sådan ... en SVANE var født!

SERVICE OG FORSKELSBEHANDLING

Nutidens unge vil sikkert have svært ved at se "det eventyrlige" i ovenstående tidsbillede. Hvad fik man så med sig ud i livet. Var det mørke år? Slet ikke, men det har præget

os lærlinge resten af tilværelsen. Vi havde det muntert med hinanden, grinede af hinanden. Jeg blev spået en stor karriere, da mit første salg til en kunde var et par seler fra krigsårene uden stræk i. Hvordan gik det med “dekoratørdrømmene”? Sammen med chefdekoratøren fik jeg langt hen ad vejen realiseret denne drøm, selv om “Carls” kommentar til mit første vindue lød: “Hvem har pyntet det der – er det skrædderen fra Taps”? Fordelen ved det var, at på en lummer sommerdag kunne man gå i hvid kittel og var urørlig til andre ting. Jeg lærte af chefdekoratør Bentsen, at enten lå tingene lige eller også lå de ikke lige. Siden har jeg altid lagt rødbeder på skrå på min leverpostejmad.

Firmaets gennemsnitlige omsætning var 10.000 kr. i ti-kronesedler, som det blev betruet yngste lærling at tælle op nede i kælderen. Indtil det moderne plastikkort afløste pengesedlerne, var man taknemmelig for den træning, man havde fået i at tælle penge.

Lærlingene sagde “De” til hinanden ved disken, og man bandede ikke. Det lå i tiden. Ingen druk eller bajere i kælderen. Privatliv og arbejde var skarpt adskilt. Som noget specielt i læretiden blev vi lærlinge sendt på “Kristelig Manufakturlejr” en uge!

Modsat andre butikker havde vi “søndagslukket” i julemåneden. Ikke på grund af 1. Mosebogs 10 bud, men fordi forretningen lå i KFUM’s bygning, og det stod som et krav i lejekontrakten. Det gav lærlingene chancen for at tjene en ekstra skilling .

Forretningsmoralen var i orden. Eksempelvis blev man aldrig bebrejdet, hvis man ikke havde solgt ret meget en dag. Der var intet presseri hverken på os lærlinge eller kunderne.

Måske var den vigtigste lærdom, at man fik et “servicebegreb” med sig. Et begreb som den moderne butikshandel på ny forsøger at samle op. Servicen kunne dog i specielle situationer overskride anstændighedens grænser. En opblæst kommunal embedsmand fra socialkontoret kom sammen med en økonomisk dårlig stillet Morlille med et forventningsfuldt pigebarn, der skulle konfirmeres. Der blev stillet stol frem ved disken til den kommunale embedsmand, og cigarkassen kom frem, og kun prokuristen skulle ekspedere. To billige konfirmationskjoler blev hængt op, og den sociale hjælpeånd sagde henkastet, mens han suttede på cigaren: “Vi ta’ den der”! Konfirmanden måtte så tage, hvad det offentlige valgte.

Social forskelsbehandling viste sig også i situationer, hvor de store proprietærfruer kom ind fra de såkaldte “8 sogne” syd for Kolding. Stolen frem og cigarkassen til gemalen. Lærlingen blev bedt om at finde så og så mange meter “sækkelærred” til gardiner til karlekamrene. Andre gange blev man sendt efter “dynevår” fra et skjult lager fra før krigen. Man fik i sådanne øjeblikke sin retfærdighedssans sat på prøve – og naturligvis uden at fortrække en mine. Blot bukke. Det var læreår, og det var lærerigt.

MENNESKET BAG FACADEN

Hele Kolding flagede. Kongeparret skulle indvie den restaurerede Sct. Nicolai Kirke. På Koldinghus skulle der være stor spisning i Riddersalen. Kong Frederik drak danskvand. Kongeskibet lagde til kajen. Alt klar til håndtryk og dyb nejen for Dronning Ingrid. Vi skriver 1950. Byens bedsteborgere

Dronning Ingrid hilser på købmand Carl Petersen og frue. Foto Raymond Olsen.

stod linet op, og allersidst længst ude stod købmand Carl Petersen med frue, han i jaket, og hun med mink om halsen.

Det var noget af en katastrofe for ham, at der ikke blev taget et eneste officielt foto af min læremester. Han og fruen kom ikke i avisen. Men jeg reddede situationen for ham. Jeg var søspejder og dermed også med i modtagelsesopstillingen. Jeg havde et billigt fotoapparat, og jeg fik knipset, da de hilste på, bukkede og nejede for de kongelige. Da jeg bankede på kontordøren og viste ham amatør-billederne, faldt bestillingen promte: 10

stk. af hver. Det var et af de øjeblikke, hvor den forretningsmæssige facade gled væk og mennesket bag blev synligt. En retlinet og bundhæderlig forretningsmand på strøget i Koldings centrum.

BRAMDRUPDAM VANDVÆRK I/S – OG VAND MED MERE!

AF HELGA STEFFENSEN

DET FØRSTE VANDVÆRK

Nogle interesserede borgere i Bramdrupdam drøftede først i 1930'erne, om det ikke snart var på tide, at der blev opført et vandværk i byen. Mange hjem og handelsvirksomheder ønskede sig indlagt vand, og der var flere, der også kunne tænke sig et selvskyllende toilet, selv om det medførte udgift til septiktank.

Karetmager Hammer Petersen, der boede lige nord for kroen i Bramdrupdam, var villig til at sælge et stykke jord til vandværket, hvis undersøgelser viste, at vandet var egnet.

Amtets geologer krævede, at der blev foretaget prøveboringer på grunden. Efter tilfredsstillende boringer og undersøgelser af tryk og vandkvalitet fik initiativkredsen tilladelse til at begynde byggeriet af vandværket i 1933.

Entreprisen med pumper, rør, boringer m.v. lå hos firmaet M. Seest i Aarhus, Niels Brødsgaard lavede snedkerarbejdet (12 dage á 3 kr.), og murerarbejdet tog Hans Jakob Hansens firma sig af. Hele anlægssummen var på 22.596 kr., som man kunne få som et banklån.

Initiativkredsen lavede en tegningsliste, og 60 familier skrev sig på denne liste. Man skulle betale 30 kr. årligt for den 1. hane, 5 kr. for den 2. og de følgende haner. WC ville koste 5 kr. Kroejer Aksel Christensen tegnede kroen for 2 stk. WC. Da tegningsrunden

var færdig, var der 15, der ville have WC tilsluttet.

Harte-Bramdrup Sogneråd med formanden Jacob Jacobsen gav tilladelse til byggeriet med det krav, at der skulle placeres brandhaner i henhold til lov nr. 174 af 1926. I 1934 var byggeriet og ledningsnettet færdigt, og vandværket kunne sættes i gang.

Vandværkets bestyrelse bestod af:
Repræsentant John Jensen Hundevadt, formand
Købmand Th. G. Hansen, kasserer
Murermester Hans J. Hansen
Gårdejer Knud Knudsen
Skrædder Johannes Jensen
Bankkasserer Karl Bødker var revisor.

Desværre er den første protokol bortkommet – derfor er navnene hentet fra andre kilder.

Karetmager Hammer Petersen blev vandmester og skulle jævnlig rense filtrene. Senere blev chauffør Henry Hoffmann vandmester.

Vandværket kom godt fra start, men bestyrelsen måtte allerede i 1935 tage stilling til brugernes betaling også for havevanding. For vanding med håndslange skulle der betales 3 kr. pr. år, og 11 aftagere meldte sig. Ville man vande med "selvvandingsapparat", var prisen 6 kr. årligt.

Under sidste del af 2. verdenskrig havde

Bramdrupdams første vandværk ved Barberbakken. Foto Helga Steffensen.

den tyske besættelsesmagt beslaglagt Forsamlingshuset og en del af kroen. De havde et ret stort vandforbrug og blev pålagt at betale en rimelig høj pris, som de også erlagde.

Efter krigen begyndte der at komme gang i parcelhusbyggeriet, og flere blev tilsluttet vandværket. Man betalte stadig pr. hane, og det var nemt at lade vandhanen løbe, når man skulle vande sine grøntsager eller bruge vand til andre ting. Det faldt flere for brystet, og vandværket satte vandmålere op hos kun-

derne. Mellem 18. juni og 18. september 1960 fik 327 borgere sat målere op, og nu kunne man også se, om der var svind, et hul eller lignende på ledningssystemet. I 1954 var Vandværket blevet renoveret pga. slitage.

I 1963 frøs vandrørene på de nye veje, Nytoft og Grydhøj. Niveaueet for lægning af vandrørene var naturligvis beregnet, men ved færdiggørelsen af vejene blev der gravet mere jord af end beregnet, så rørene ikke lå langt nok nede til at undgå frost. Beboerne fik vand i junger – kørt ud af mælkehandler Viggo Johansen.

DET ANDET VANDVÆRK

I de år kunne det første vandværk ikke klare efterspørgslen mere. Der blev bygget flere huse i flere områder, og vandværksbestyrelsen projekterede et nyt vandværk ved Sønderholmsvej, efter at "Vand-Schmidt" fra Christiansfeld havde foretaget prøveboringer der.

Man købte i 1964 et stykke jord af Bramdrup Skytteforening, og i 1966 stod det andet vandværk færdigt. I 1967 kunne man også forsyne beboerne ud af Gl. Donsvej med vand og påtage sig levering til husstandene i Dons. I 1968 kom så Julianelyst-udstyknin-gen. Sønderholm Vandværk blev udvidet og ombygget i 1974.

I 1977 fik vandværket en sag med Kolding Kommune, kaldet "Golfbanesagen". Kolding Kommune ejede og stod for driften af de grønne plæner, og brugte giftstoffer til at bekæmpe ukrudt med lige oven på vandværkets reservoir. De to parter enedes om at lave en ny boring og delte udgifterne. Både i kommuner, amt og på landbasis blev man herefter mere påpasselige med at bruge pesticider

til grønne områder af hensyn til grundvandetets renhed.

Den 25. februar 1984 kunne man fejre

Du danske vand – med al din magt,
vi synger din pris i dag.
Man “flove” ting om dig har sagt,
din “gavn” er en anden sag.
I vin vi ofte skåler,
men vand vi bedre tåler.
Og vinen består jo
: da også tildels af vand :

Vi er til jubilæums “hik”,
halvtreds år er gået hen,
da Bramdrupdam sit vandværk fik,
vi kom for at fejre den.
Og når vi her nu snakker,
bestyrelsen vi takker,
I ofrer mange timer
: og snakker nok mest om vand :

Til daglig er der sikkert tre,
som står om vores vandværk vagt,
Det er nok H.H. og vor sme’
med Laurits som overmagt.
Når de har slidt med skidtet,
og tøjet er “besmittet”,
så går de hjem til konen
: og vasker sig så i vand :

Når det er varmt, vi tar til havs
hvad skal vi så bade i?
Ska’ vi ha’ kaffe i vor mavs’
Hvad ska’ vi så ha deri?
Hvis vi ska’ tænder børste?
Og koen ej må tørste?
Og går der ild i huset?
: så ska’ vi da bruge vand :

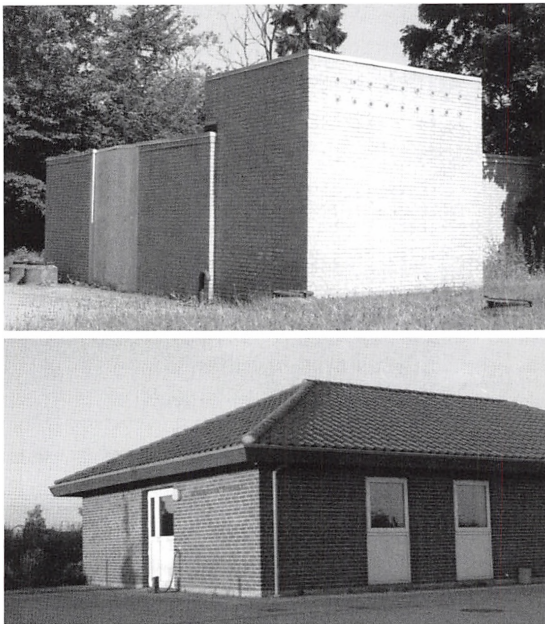
Vandværkets 50-års jubilæum med en fest,
hvortil følgende sang var digtet af Harald
Jessen på melodien til “Du danske mand”:

Det største skib, der bæres frem,
det bæres jo kun af vand.
Vi bruger vand i vores hjem
i hele det danske land.
I politik man lover,
og store ord man vover,
men talen som de holder,
: består næsten kun af “vand” :

Hvad laves sne og is mon a’?
og hele den danske strand?
Hvad ska’ vor blomsterpotte ha’
og planter i Danmarks land?
Hvis I ej vil ha’ ørken,
vi skal bekæmpe tørken.
Vort middel det er bare
: at bruge en masse vand :

Vort vand det vil fordampe lidt
så dannes det til en sky,
så bliv’der torden, men så skidt
så får vi vort vand på ny.
Det er en genbrugsvare,
så vi det ej skal spare,
vi skal blot altid værne
: beskytte vort rene vand :

Vi håber at vort vandværk må
bestå her i mange år.
Og kvaliteten ej forgå,
når vandet vi fra jer får.
Vort glas vi her vil hæve
men vand vi ej vil kræve,
; et leve vil vi råbe,
: for vandværket i vor by :

Bramdrupdams andet og tredje vandværk henholdsvis ved Sønderholm og på Petersmindevej 4. Foto Helga Steffensen.

DET TREDJE VANDVÆRK

Bestyrelsen tænkte stadig fremefter. I 1994 blev der indviet et nyt vandværk ved Petersminde til 4 mill. kr. Det første vandværk ved "Barberstien" blev lukket, Sønderholm-vandværket blev renoveret, og borerne dér går nu 77 m ned.

Bramdrup Vandværk I/S forsyner nu også hele Kokholmområdet med vand. Vi ejer stadig vort eget vandværk, og det skyldes bl.a., at mange har taget en tørn i vandværkets bestyrelse.

Formændene har været:

J. J. Hundevadt 1933-1940

Sigfred Petersen 1940-1943

Anton Hansen 1943-1953

J. Larsen 1953-1958

Karl Bødker 1958-1961

K. E. Krautwald 1961-63

Erik Mogensen 1963-1964

J.A. Brødsgaard 1964-1976

Laurids Nielsen 1976-2004

Gunnar List 2004

Andre bestyrelsesmedlemmer: Mikael Kristensen, Laurids Andersen, Jacob Jacobsen, Børge Bohnsen, Hans Vad, Knud Erik Reddersen, Anders Nielsen, Hans Petersen, Erik Høyer, Knud Niemann, Børge Eriksen m.fl.

H. H. Nielsen var vandværksbestyrer fra 1974 til 1997, og Søren Borg har været det siden 1997.

Nogle oplysninger vedrørende vandværket på Petersmindevej 4, Bramdrupdam:

Der er på nuværende tidspunkt fem grundvandsboringer, alle omkring 50 meter dybe. Hver af borerne har en kapacitet på ca. 40.000 liter vand i timen. Der kan pumpes fem millioner liter vand op af jorden i døgnet.

På vandværket er der fire rentvandspumper til forsyning af forbrugerne. De kan levere ca. 4 millioner liter vand i døgnet til de 1990 ejendomme, der leveres vand til. Under dette vandværk er der en rentvandsbeholder, som rummer 500.000 liter.

Drikkevandet kører i et lukket system, således at ingen mennesker har været i kontakt med vandet, før det løber ud af vandhænder hos forbrugeren. Der er i vandværkets styretavler indkoblet et alarmsystem, således at der hurtigt kan gribes ind, såfremt der sker et udfald af pumper og lignende.

Der er ingen filtre som på et traditionelt værk. Vandet pumpes ned i boringen med et lille ekstra indhold af rent ilt. Nede i jorden

bliver vandet filtreret og renses, pumpes efter en kort tid op igen og sendes i rørsystemet ud til vandværkets forbrugere.

Der bruges for øjeblikket en million liter vand i døgnet, men det er naturligvis ret så ujævnt fordelt. I nattetimerne går forbruget ned til 6000 liter vand i timen, hvorimod det flere gange om dagen er på omkring 90.000 liter i timen.

I Bramdrupdam er forbrugerne gode til at spare på vand – der leveres i gennemsnit kun 109 liter vand pr. døgn pr. person i 2005.

BRØNDE OG PUMPER

Drikkevand hentede man før i tiden ved kilder, bække og åer. Landsbyer blev bygget på steder, hvor man vidste, der kunne hentes vand op af jorden.

At "sætte en brønd", dvs. grave og sætte sten i siden af brønden, var et hårdt og farligt arbejde. Man forbedrede de primitive brønde med en vinde – en cylindrisk valse, hvorom tovet til spanden var oprullet, eller med en vippestang. Senere fik man rørpumper af træ og derefter pumper af støbejern.

Vedligeholdelsen var ofte dårlig, og forurening almindelig. Ved gårde og huse var brøndene dårligt tildækkede, så skyllevand og affaldsstoffer fra dyr og mennesker fandt vej ned til brøndvandet, som så blev "forurennet", som vi siger nu. Det varede flere århundreder, før man forstod, at mange sygdomme skyldtes vandet i forurenede brønde.

Pumpemager Peder Quist fra Skærup satte en brønd på skolen i Skærup for 8 Rigsdaler, 3 Mark og 8 Skilling sølv i 1839. Måske er det hans slægtning, brøndgraver og pumpemager Quist, der i begyndelsen af 1900-tallet

Øverst pumpemager Quist og hustru, ca. 1914.
Nederst pige ved vandposten på Bøgelund, ca. 1907.

boede på hjørnet af Vejlevej og Ndr. Fælledvej lige før Bramdrupdam. Han kunne "vise vand" og "sætte brønden". Han holdt en y-formet pilekvist med begge hænder og gik langsomt over arealet. Var der vand, bøjede pilen sig kraftigt. Pumpen fremstillede han meget nøjagtigt af en kraftig, lige træstamme, hvori pumperøret gik.

På "Landbomuseet", Brødsgaard i Harte kan ses et sådant pumperør. Det ses også på et fotografi fra "Bøgelund". På Forskolen

på Bramdrupvej var der til op i 1940erne en træpumpe med en støbt rende, så skolebørnene kunne drikke vand i pauserne.

Helt op til 1950erne bar man i landområder stadig vand ind til køkkenet i spande. Fra 1930erne har en jernvask i køkkenbordet med afløb ud af muren til en rende eller et sivedræn været en almindelig lettelse for husmoderen.

Når en gammel vandpumpe i en brønd ikke mere skulle bruges, skulle brønden sikres med opfyldning efter kommunens anvisning for at undgå forurening af grundvandet.

AFLEDNING AF VAND – KLOAKKER OG RENSNINGSANLÆG

Langs alle veje var der helt op i 1960erne grøfter, og kun ved overkørsler var der en bro af sten eller senere med et rør lagt under til at lede overfladevandet videre. Både i landsbyer og fra gårdene løb affaldsvand urensset ud i render og grøfter til damme eller til bække og åer.

Menneskets nødtørftsrester blev et større problem. Før trælokummet brugte man at sætte sig ved et dige eller et hegn eller i grebningen i stalden. Lokumsspanden blev tømt i et gravet hul et sted i urtehaven eller smidt på møddingen.

Johannes Jensen på Telefoncentralen i Bramdrupdam havde i 1920erne gravet en kule bag udhuset og støbt siderne i den. Ovenpå lagde han et todelt trælag. I kulen kom grenaffald, køkkenaffald osv., og når kulen var fuld, bestilte Johannes en vognmand til at komme og hente affaldet. Det skulle bæres op af kulen og ligge parat til vognmanden ude ved vejen.

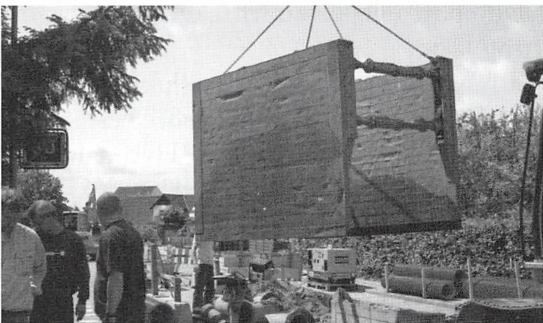
Bagest i haven gravede han en lang rende, og så begyndte han fra den ene ende med at hælde lokumsspandens indhold ned der og slog lidt jord på. Når renden var brugt, blev der gravet en ny rende. Først i 1943-44 fik de septiktank, badeværelse med toilet og centralvarme på Telefoncentralen!

I 1893 havde 24 af landets købstæder kloakker, men de fleste var dårligt planlagte og udførte. I havnebyer løb affaldsvandet lige ud i havneudløbet. I 1884 fik man de første vandklosetter i Nakskov, og i de følgende år fik København og andre byer det også.

I 1930erne kom der ønsker fra borgere i Bramdrupdam om at kunne indrette selvskyllende WC'er, når man nu kunne få indlagt vandværksvand i huse og gårde. Den første løsning på afledning af brugt vand blev septiktank og sivebrønd. I 1961-63 begyndte man at lægge kloakrør i Vejlevej og Bramdrupvej. Ved byggemodning af de nyere boligområder blev forsyningsmæssige forhold som vandstik til grunden, afledning af vand, el og telefon udført inden salg af parceller. Arbejdet udførtes i overensstemmelse med Vejle Amts regionsplaner.

Bramdrupdams rensningsanlæg ved Påbyvej klarede mekanisk rensning af affaldsvandet fra 1963 til ca. 1980. Anlægget blev passet af vejmand Radovitz. I 1980 krævede sundhedsmyndighederne, at alt affaldsvand både skulle renses mekanisk og biologisk. Bramdrupdams kloakker blev derfor tilsluttet Koldings kloaknet, og kloakvandet føres nu til rensning på Centralrenseanlægget ved Agtrup.

På en række lokaliteter i Bramdrupdam er der dannet overløbssøer, som tager en stor del af overfladevandet. "Søerne" ned mod

Øverst: Jordarbejdet til en ny overløbssø ved Lilballe er færdigt, august 2005. I midten og nederst: Renovering af kloaksystemet på Bramdrupvej, sommeren 2003. Kranen løfter arbejdsboksen til nyt felt. Fotos Helga Steffensen.

Troldhedestien og ved Kokholm er sådanne vandområder, som også har betydning for dyre- og insektlivet. Også mange mindre gamle og nye vandhuller tager overfladevand.

DRÆNING

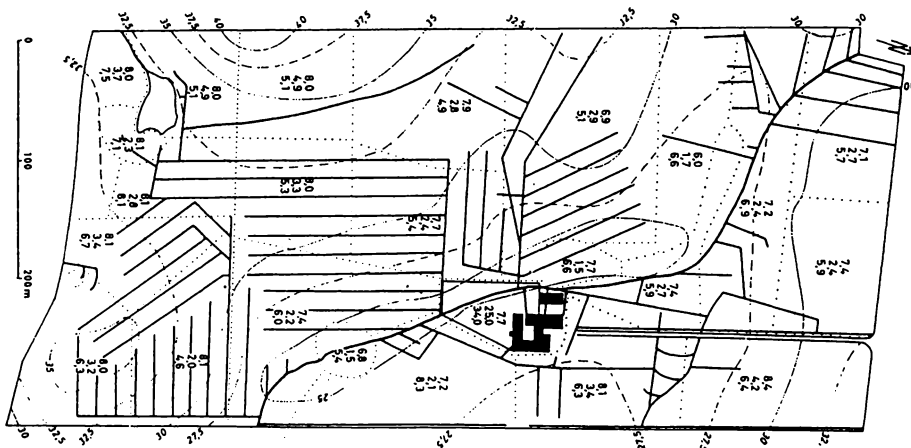
I sidste del af 1800-tallet og langt ind i 1900-årene blev der lagt mange drænrør i jorden på landbrugsejendomme, for at man kunne aflede overflødigt vand, så jorden bedre kunne dyrkes. Vandet ledtes til gravede grøfter, til kær, søer og åer.

Endnu længere tilbage i tiden gravede bonden grøfter og lagde små marksten i bunden eller lagde grene ned som fasciner og dækkede grøften til igen. Stendrænet ledte så vandet væk fra marken nogle år, indtil det sandede til. Så måtte bonden grave grøften op og lægge drænet ned igen. I 1900-tallet kunne man søge Hedeselskabet om tilskud til dræning og afdrage resten over en 10-års periode. Ved husene lagde man "omfangsdræn" for at lede overfladevand til fasciner eller kloak, så kældrene og murene kunne holdes tørre.

Dræns mestre og kloakmestre har dels drænet og gravet brønde til septiktanke og dels medvirket ved det senere kloakarbejde. Peter Juul fra Surkær og Jens Petersen fra Påbyvej var begge dræns mestre. De udskiftede mange af de gamle tynde drænrør til 4-tommer rør, og senere kom så kloakarbejdet til. Murermester Chr. Thomsen var tilsynsførende for afledning af vand.

DAGRENOVATION – FORBRÆNDING

I byerne havde man slamkister, der skulle tømmes, køkkenaffald gik i høns og grise, natmændene kom og tømte latrintønder. I 1893 havde 26 købstæder fået transportable skarnsbeholdere til de mange etageejendomme, og der blev anlagt lossepladser.

Eksempel på drænrørsnet fra Møn. Fra *Dagligliv i Danmark VIII* s.317.

Både i by og på land gik alt, der kunne brændes, i komfur og kakkellovn. Gårdene i Bramdrup klarede selv affaldet, og husenes beboere gravede aske og andet "ikke brændbart" ned i hindbærstykket! Større brændbare ting blev brændt af i sandgraven ved Gl. Stationsvej til Sct. Hans. Jernmanden kom en gang om året og hentede metalaffald.

I Bramdrupdam fik vi skraldespande med låg, lavet af zink, som omkring 1970 blev tømt hver 14. dag, og affaldet kørt til losseplads. Senere fik vi affaldssække af papir i stativer, og sækkene blev afhentet og kørt til kommunens affaldsforbrændingsanlæg. I marts 2005 tog borgmester Per Bødker Andersen det første spadestik til en udbygning af affaldsforbrændingsanlægget på Bronzevej til "Europas mest moderne fjervarmeproducerende affaldsforbrændingsanlæg".

BRANDSLUKNING

Lige nord for karetmager Berthelsens hus og

vest for det daværende forsamlingshus lå byens sprøjtehus. Det var simpelt bygget og havde port i begge ender. Det lå der til omkring 1950.

I huset opbevaredes brandslukningsmateriellet, men hvad har det mon bestået af? Hvem havde ansvaret for det? Hvordan samledes man for at hjælpe med at slukke en brand? Hvor fik man vand fra?

Bysprøjten havde man i det lille aflåste hus. Sprøjten blev betjent af 2-4 mand, en var strålemester (ofte smeden), andre formede kæde fra brandstedet til dam, spande gik fra hånd til hånd. Eller man kørte vand til branden i kar og tønder, senere i metalspande og junger. Ofte var branden så fremskreden, før brandslukningsmateriellet nåede frem, at man kun kunne begrænse ilden og redde, hvad der var muligt.

I en lang periode fra 1950erne til 1970erne var skorstensfejermester Dahl brandfoged. Han var også sognefoged. Ved brande blev der ringet rundt til alle de frivillige

hjælperne i brandværnet, og man skulle ufortøvet begive sig til brandstedet. Ved huse på landet var der måske kun brønden til at hente vand fra. Andre steder var der gadekær, branddam, smededam og måske en bæk.

Brandhanerne fra 1934 var en stor forbedring i brandslukningsarbejdet. Da brand- og redningsfirmaet Falck i 1927 oprettede en station i Kolding, kunne hjælp rekvireres derfra mod betaling. I 1956 var der 1628 indbyggere i Harte-Bramdrup kommune, og sognerådet indgik aftale med Falck om assistance ved brande. Der skulle betales 80 øre pr. indbygger pr. år. I 1967 indgik kommunen den sidste aftale med Falck, der gjaldt fra 1. april 1968 til 1. april 1970. Den 1. april 1970 blev kommunen del af Kolding Storkommune og gik ind under de fælles aftaler for assistance fra Falck. Det lokale brandberedskab blev nedlagt først i 1970-erne – og nu i 2005 behøver vi kun at kalde 112 for at melde om brand. Myndighederne skal jævnlige holde brandtilsyn.

I 1943 slog lyn ned i "Kringsgaard" under et voldsomt tordenvejr, og strømmen gik overalt. Det siges, at "æ lille-smej" så, at det røg derovre, og han strøg af sted på cykel mod Kolding for at få alarmeret brandværnet. Hjælperne fik lagt slanger ud til smededammen, som hurtigt blev tømt. Man havde også lagt slanger ned i "Rønnings" mose. Dernede lå træ-aljebeholderen i den tørre sommer for ikke at blive utæt til efterårsarbejdet. En af brandfolkene sprang op på den – og kom til at stå i vand til halsen. Branden blev begrænset til udlængerne, og stuehuset blev reddet. Opbygningen gik hurtigt, og i 1944 kunne bygningerne tages i brug igen.

BRANDØVELSER

Søren Clausen på Gl. Stationsvej var med til at lede brandøvelser under krigen. I 1950-erne og 60erne opbyggedes et bedre brandberedskab. Mejeriet indgik også i beredskabet. Der stod en pumpe, der skulle ses efter og afprøves mindst én gang om året. Mejerist Vad var blandt andre med i beredskabet. En af de større opgaver var at slukke og efterslukke en voldsom brand i spånsiloen på "Typidan" på Gl.Donsvej i 1960erne.

I 1950erne blev der hvert år indkaldt til brandøvelse. Det var Laurids Nielsen, der indkaldte hjælpemandskab, som ofte blev brugt ved efterslukning af brande – altså brandvægter, og man blev tilkaldt fra Kolding. Hjælpemandskabet fik et honorar eller en timeløn, når de hjalp til, og når de blev indkaldt til øvelse. Når man fik indkaldelsen, gjaldt det om at få hjelmen med og skynde sig til mødestedet. Kom man først, fik man ekstra timebetaling.

Det gjorde "Pibe-Niels", Niels Jørgensen fra "Ankersminde", også ved et udkald til Vejlevej 302, Shell-tanken. Men da han så hørte brandbilerne, kørte han lidt længere for ikke at være den, der måske skulle gå ind i flammerne som den første! Der var gået ild i den ene ende af sprøjtemalerværkstedet, men ilden blev hurtigt slukket!

KILDER:

Axel Steensberg: Dagligliv i Danmark i 1982.
Svend Aage Hansen og Ingrid Hansen; Dansk Socialhistorie. 1980.
Vejle Amt: Vandområdeplan 2001-2013.
Kolding Kommune: Affaldsplan 2001-2013.
Bramdrup Vandværks arkiv.

DANMARKS FØRSTE KVINDelige KEMIGRAF

AF BIRGITH RIGENSTRUP GIMM

Min skoletid var forbi, da jeg gik ud af 3. real lige før eksamen. Skolen sagde til min far, at jeg skulle stramme mig meget an, hvis jeg skulle få en eksamen, jeg kunne ikke, gad ikke, måske skyldtes det, at jeg var ordblind, og jeg gik da også til ekstra undervisning i den gamle Blæsbjergskole, af alle kaldet Hjælpeskolen.

Min mor tog mig og mine tegninger under armen og gik op til en reklametegner, hvis firma hed Handsted Reklame. Han havde tegnestue på hjørnet af Fredericiagade og Mazantigade lige over for købmand Fløe Nielsen. Handsted Reklame søgte en elev, men vi skulle selv betale for at få mig i lære. Det var ikke så smart, så vi måtte prøve noget andet. Det var ærgerligt, det havde ellers lige været mig. Men pengene var vel ikke til det dengang.

Det blev i stedet for til en læreplads på en klichéfabrik. Den 1. september 1954 kom jeg i lære på Kolding Klichéanstalt, der lå i Korsgården på hjørnet af Østergade og Hellegkorsgade ovenover det daværende Pedersen og Albrechtsen, der handlede med herretøj. Nu er der forretningen Jørgen & Jørgine.

På klichéanstalten havde vi en driftsleder, der hed William Petersen. Han var en meget dygtig mand, der lærte mig meget. Indehaveren hed Karl Johan Kloster, han var søn

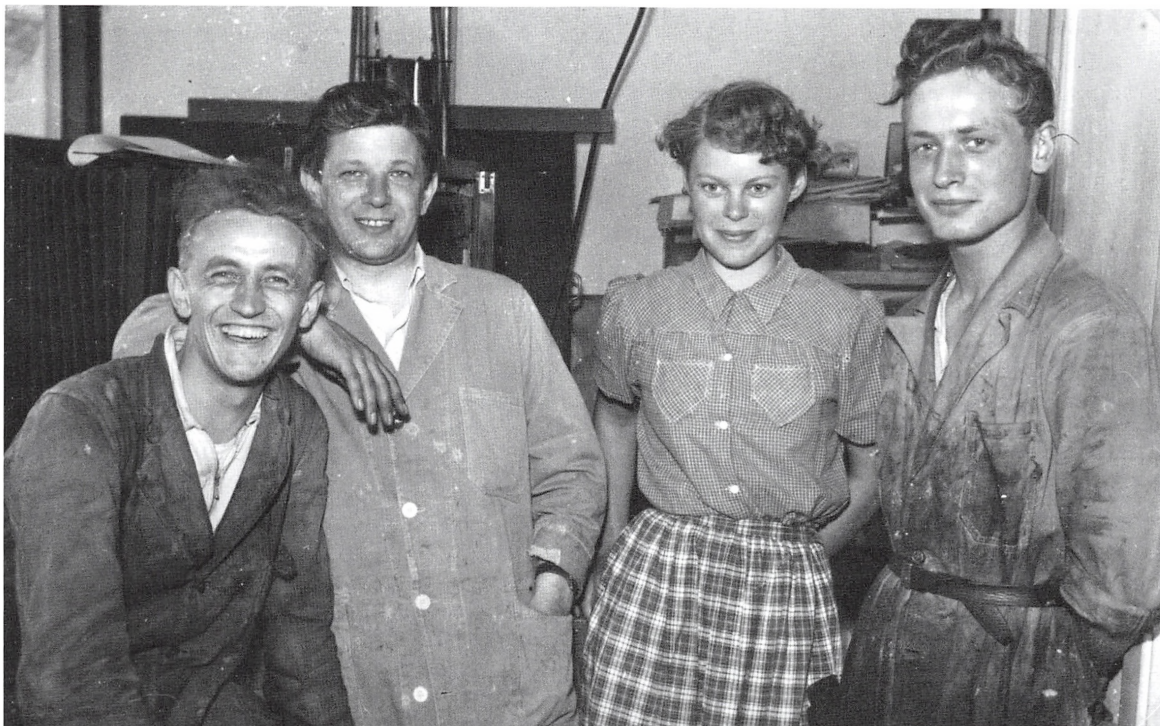
af slagtermester Kloster i Katrinegade i Kolding.

Efter ca. et år gik fabrikken fallit, og den blev opkøbt af Jyllands Clichéfabrik, Mazantigade 10. Her fortsatte jeg min læretid. Også William Petersen og Kloster fulgte med samt en anden lærling, Leif Pedersen, og en svend Benno Lund.

Det varede ikke længe, så rejste Petersen, og ejeren af klichéfabrikken blev min læremester. Poul Sørensen var en mand af få ord, men vi kunne godt sammen. Læretiden var ca. fire år, og det var et udpræget mandefag.

Jeg var udlært den 31. august 1958 og var så Danmarks første kvindelige kemigraf. Det gav anledning til et værre rend af journalister og fotografer fra hele landet, bl.a. Tidens Kvinder – spændende at være midtpunkt bare for en kort stund.

Det blev til ca. 20 år i faget i Mazantigade. Faget var opdelt i to selvstændige uddannelser en ætser- og en fotografuddannelse. Jeg blev fotograf, det, der i dag kommer faget nærmest, er nok litograf. En udlært ætser var også ansat, han var en lang tynd krølhåret ugift mand, der elskede jazz, men drak alt for meget. Han levede kun af wienerbrød og øl. Som lærling måtte jeg hente mange, mange øl, de blev hentet på hjørnet af Mazantigade og Fynsvej hos købmand Fløe Nielsen. En-

Kolding Klichéanstalt i Korsgården, 1954. Fra venstre Benno Lund, William Pedersen, artiklens forfatter og Leif Petersen.

gang blev jeg så sur over det, at jeg klirrede højtlydt med flaskerne, som altid stod i mørkekammeret, alle blev meget sure.

Alt var meget gammeldags i Mazantigade, men vores fotografiapparat og lysbordet flyttede med fra Østergade, godt, for det var der, meget af mit arbejde foregik.

Indehaveren Poul Sørensen var en god læremester, og jeg fik lov til at arbejde selvstændigt, men meget alene. Poul Sørensen var medlem af Kolding Byråd, formand for Kolding Idrætsforening og med i en masse andre ting, så han var meget væk fra fabrikken. Det syntes jeg ikke gjorde noget, for så

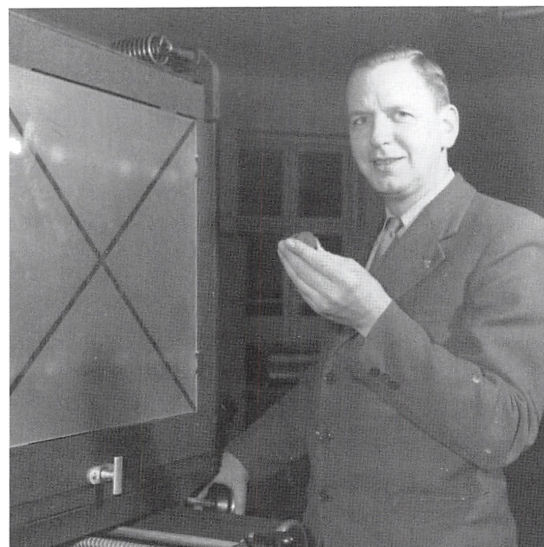
var det jo mig, der stod med ansvaret, og det havde jeg det godt med.

Jeg vil fortælle lidt om, hvor gammeldags vi arbejdede. Jeg fotograferede på glasplader, og den fotografiske hinde, der var på pladerne, hældte vi selv på – emulsion hed den. Den kunne ikke tåle varmen om sommeren, og da vi intet køleskab havde, hentede jeg hver dag i sommerhalvåret en halv blok is på Slotsmøllen, der lå skråt over for fabrikken i Mazantigade. Isen kom i en metalspand og blev sat ind i et lille isskab i mørkekammeret. Nu kunne vi holde emulsionen nogenlunde kold.

Vi brugte glasplader i forskellige størrelser helt op til 40x50 cm. Der skulle et bestemt håndelag til at holde så store glasplader og samtidig hælde emulsion på i et jævnt lag. Jeg holdt i de to hjørner og fik emulsionen til at løbe rundt på hele pladen i et tyndt lag, det tørrede hurtigt, og pladen blev sat i en lystæt kassette. Alt dette foregik i mørkekammeret. Nu kunne jeg tage kassetten, der var temmelig tung, og sætte ud på fotografiapparatet, en stor kolos på ca. 1½ m bred, 2 m højt og 6-7m langt, som stod midt på gulvet.

Affotograferingen af billeder til trykning i bøger og aviser foregik igennem et raster: 25 linjer til trykning i avisen, 34, 40, 48 og 54 linjer til finere tryksager. Ved hjælp fra kulbuelys blev billedet fotograferet igennem rasteret og over på glaspladen i kassetten. Kunsten var så at lade den rigtige mængde lys passere igennem rasteret og ind på glaspladen. Så gik turen tilbage til mørkekammeret, fremkaldelsen og fikseringen af glaspladen. Senere fik vi film, der var forpræpareret – ren luksus, men fremgangsmåden var den samme.

Nu kunne vi komme frem i lyset og se, hvordan arbejdet så ud. Med forskellige kemikalier kunne vi pynte lidt på resultatet. Så skulle pladen tørre. Hvis der var tid nok, blev den sat i et gammeldags opvaskestativ, ellers overhældte jeg pladen med sprit, holdt den i to hjørner og satte en tændstik til. Det tørrede hurtigt, men der var en risiko for, at glaspladen revnede eller emulsionen rullede af. Hvis glaspladen havde bare en lillebitte revne, sprang den, og jeg kunne begynde forfra. Det krævede virkelig håndelag og mod. Tænk på, hvor store glaspladerne kunne være.

Fabrikant Poul Sørensen, Jyllands Clichéfabrik, februar 1957. Foto P. Thastum.

Det værste var, når vi arbejdede for morgenavisen Jydske Tidende, der skulle i trykken med de seneste nyheder ledsaget af billeder – og så pladen sprang. Sådan noget skete altid når der var allermost travlt. Der var deadline på avisen kl. 23.

Nå, så langt så godt. Nu skulle motivet fra glaspladen over på en zinkplade, igen skulle der en slags emulsion på pladen, der blev tørret i en hjemmelavet slynge. Når den var tør, blev den lagt sammen med glaspladen og belyst fra glassiden. Lyset gik igennem, der hvor rasteret havde dannet skygge. Belysningstiden var vel 7-15 min. Zinkpladen var nu klar til bortskyldning af den emulsion, der ikke havde fået lys – og vupti var zinkpladen klar til at gå videre i produktionen af clichéen. Det skete i ætseriet, det var ikke min afdeling, men det hændte, at jeg hjalp lidt til

her også. Zinkpladen kom nu i syrebade, og de steder, hvor lyset ikke var gået igennem og som fremstod klart, blev borttætset. Til sidst stod kun de punkter tilbage, der havde fået lys, og det var dem der dannede billedet til tryksagen, groft fortalt.

Alt i alt kunne det vel tage en times tid, fra vi fik et pressefoto, og til den færdige cliché blev afleveret på avisens trykkeri. Vi var dygtige, og det skulle gå stærkt, når klokken var 21, 22 eller 23 om aftenen, og næste dags avis skulle i trykken, så læserne kunne få gårsdagens nyheder i morgenavisen. Billederne fik vi fra pressefotograferne Niels Lisberg og Peter Thastum, sidstnævnte var tilknyttet Kolding Folkeblad.

En sjov ting, selv i 1950'erne, var, at vi for at spare på strømmen skulle udnytte solens stråler til at belyse zinkpladerne med. Vi slæbte en hjemmelavet kopiramme ned i gården fra 2. sal, og så var det bare at håbe på, at solen skinnede, og at der ikke gik ret mange skyer for den. Det kunne ske, at jeg glemte rammen i gården, og så var det om igen, for hvor meget lys havde den fået, solen er jo kraftigst midt på dagen, hvor mange skyer var der gået for solen, og havde solen overhovedet skinnet?

Der var et par år forinden opfundet et apparat, som gennem telefonen kunne sende billeder over længere afstande. Telefoto kaldte vi det. Min chefs bror Åge Sørensen, der var kommet til clichéfabrikken fra København for at overtage kontoret, blev valgt til at tage disse fotos hjem til redaktionen. Skete der noget ude i verden, der skulle med i avisen næste dag, blev jeg hentet i taxa – jeg gav altid besked om, hvor jeg var efter arbejdstid, var altid til at få fat i. Det skete

også den aften, den amerikanske præsident John F. Kennedy blev myrdet. Hele redaktionen var på den anden ende. Alle var nærmest i chok. Taxa kørte i fast rutefart med telefoto fra redaktionen ud til mig i Mazantigade og retur med de færdige klichéer til sætteriet, og der kom hele tiden nye billeder, der var mere dramatiske end de forrige. Der har været mange hasteopgaver på Jyllands Clichéfabrik, men dette tror jeg var det værste og mest dramatiske.

I min læretid, der varede næsten 5 år, var jeg fire gange på fagskole i København. Grafisk Højskole hed den og lå lige bag ved Radiohuset. Der var et skolehjem, som de lærlinge, der kom fra provinsen, kunne bo på. Vi var på skolen ca. en måned hvert år. Da jeg var eneste pige, kunne jeg ikke bo på skolehjemmet. Det første år var jeg hos min morbror i Charlottenlund, men derefter hos min chefs mor, der boede meget tæt på skolen.

Nogle af drengene, nok københavnere, troede, de skulle spille smarte, fordi jeg var en pige, men jeg var jo vant til at arbejde sammen med mænd, så det faldt lidt til jorden. Vi havde to faglærere, de var dygtige men lidt for gamle, syntes jeg, de tillod for mange drengestreger. Jeg blev kaldt "lillesøster" og blev forkælet i klassen.

Det lærlingehjem, drengene boede på, vil i al evighed blive husket for de madpakker, de unge lærlinge hver dag fik med i skole. Der var altid to halve med russisk salat, og inden frokost var der russisk på alle otte halve. Mange madpakker røg direkte i skralde-spanden. Jeg husker de madpakker igennem alle de fire år, vi gik på skolen.

På skolen havde vi det sjovt sammen, drengene behandlede mig som en kammerat,

Fagskolen i København 1955. Eleverne står foran det store reproduktionsfotografiapparat.

og vi lavede mange gale streger. Vi var omkring 25 elever og opdelt to og to, der arbejdede sammen. Jeg var sammen med en lærling der hed Vagn, han var fra Randers og en dygtig ung mand.

Med så mange unge mennesker sammen igennem så lang tid, skulle der jo laves lidt ballade. Et af vores påhit var bomber. Vores faglokale lå på 4. sal med vinduer ud mod Rantzausgade, her passede mange mennesker forbi hver dag, og nogle af dem havde vi held med at bombe. En vatkugle som en knyttet hånd, gennemblødt med vand og kastet ud af vinduet var et vådt våben. Heldigvis ramte vi ikke folk, men et vådt plask lige for næsen af de stakkels mennesker kunne være slemt nok. Vi skreg af grin og fik en skideballe, men vi gjorde det igen næste dag. Det var også de københavnerdrengene, der var så fulde af gale streger....

Efter endt uddannelse var jeg svend og fik straks en lærling, som jeg skulle oplære.

Anders Hedegård var den første, han startede, inden jeg var udlært, så vi delte ham, Poul Sørensen og jeg. Han var en lille tynd dreng, men dygtig og meget lærenem og villig. Min anden lærling hed Benno Kraft, han var meget tunghør, men ellers en sød fyr. Jeg så det som min fornemste opgave at få han frelst igennem svendeprøven, og den gik fint, han overlevede. Så var der en lærling, der hed Kjeld, han var også en flink ung mand. Jeg har senere talt med ham, han bor i Lunderskov, hvor hans søn bringer reklamer ud til min søn, ja verden er lille.

Jeg kunne godt lide de unge, men de fik lov til at bestille noget, jeg tolererede ikke lediggang, men gerne lidt fis og ballade, og det vidste de.

Min bedste tid på klichéfabrikken var, da jeg byggede om. Det hele startede med, at jeg syntes, der skulle lægges nyt gulv. Ja, gør du bare det, sagde min chef, og det gjorde jeg så. Der var gamle trægulve overalt. Hvis jeg havde haft et sådant gulv i dag, skulle det afhøvles og ville blive så flot! De gamle gulve blev rensset for mange års støv, og jeg slog hårde masonitplader på. Ovenpå klistrede jeg linoleumsfliser i to forskellige farver. Det første gulv blev holdt i lysegrå med en enkelt mørk flise imellem. De næste 5-6 måneder tilbragte jeg på knæ med at lægge først plader og så linoleum på gulvene. Det greb om sig over hele 2. salen med to mørkekamre, et kontor, et kopirum, et ætseri, afdækkerrum og et stort atelier. Der blev lagt nyt gulv over det hele.

Der var også et rigtigt stort og gammelt loft med hanebjælker og kun et enkelt rum.

Her lavede jeg et mørkekammer med en meget stor vask, to store rum og en åben plads, hvor de store fotostater kunne hænge og tørre. Alle væggene blev beklædt med bløde plader, der derefter blev tapetseret med grundtapet og malet. Det var et kæmpe arbejde, især de skrå vægge var trælse. På gulvet blev lagt linoleum som på resten af fabrikken. Det var herligt at arbejde med dette, og jeg tror, der gik omtrent et år med disse ting, og indimellem var der jo stadig fotoarbejde, der skulle ordnes.

Vi havde købt naboejendommen nr. 8, og der skulle nu laves fotostater her. I denne ejendom havde der været en cigarforretning med cigarrullefabrikation på første sal. Manden havde hængt sig på loftet for mange år siden, og vi kunne høre ham trave rundt på loftet om aftenen.

På et tidspunkt, vel omtrent i 1963 begyndte jeg at arbejde i lustrykafdelingen. Der havde jeg ca. 10 gode år med tæt kontakt til arkitekter og ingeniørfirmaer. Det var herligt, jeg kunne virkelig godt lide at få en masse fra hånden, lynhurtigt og med et godt resultat. Jeg trykte også salgsbreve og andet på duplikatoren i tre farver. Det var et svinearbejde, men sjovt, og der var meget af det. Elstencilbrænder og duplikator var forløbere for offsettrykkeri. For tegnestuer og arkitekter lavede vi tit beskrivelser. Der var store sager for boligselskaberne med utrolig mange sider i beskrivelserne, og de skulle laves i mange eksemplarer.

Vi havde mange hænder i arbejde, alle reserver blev indkaldt, når de store sager skulle samles, der kunne være op til 200 sider i en sag. Ved en stor sag (vedr. Kringshusene i Bramdrupdam) havde vi taget en lånt fa-

brikshal i brug en weekend. Her havde jeg mit første barn med i barnevogn. I forvirringen faldt han ud af vognen, der skete heldigvis ikke noget.

Min ugeløn var i det første læreår i 1954 på 38,88 kr. Det var en god løn, jeg kendte en damefrisørlev, hun fik 16,00 kr. Jeg brugte næsten ingen penge på mig selv og kunne sætte penge i banken. Jeg købte dog et blad hver måned, Anders And, det kostede 50 øre. Jeg gik til dans, det betalte jeg selv, mens min far betalte min spejderkontingent.

Arbejdstiden var fra kl. 7.00-17.00 med 1½ times middag. Jeg cyklede hjem i middagspausen, ca. 4½ km hver vej, men selvfølgelig skulle jeg hjem, for min mor var god til at forkæle mig og diskede op med ristet

Mazantigade i 1972. De to huse fra venstre er Jyllands Clichéfabrik. I huset længst til venstre var der rammefabrik og salg af billeder. Clichéfabrikken var på 1. og 2. sal.

franskbrød med champignonstuvning på. Mor plukkede dem på marken lige neden for vores hus. Og så havde jeg fået en lillebror nr. to i 1951, og han trak også, tre år og bare så kær.

Der var ikke kaffepauser i min læretid. For øvrigt drak jeg slet ikke kaffe, før jeg blev 40-45 år. Hvis jeg fik en sodavand foræret på arbejdspladsen (købte aldrig selv en), blev den stillet i mørkekammeret, og jeg tog en tår af den engang imellem. Jeg havde jo is-skab, så det var fornemt. En sodavand kunne holde i flere dage, og det kan den såmænd endnu, og nu er jeg 67 år. Min mand og mine børn siger, at jeg er lidt fedtet.

Kom jeg af sted til tiden, kl. 17.00 fra arbejde, cyklede jeg hjem og spiste og så af sted igen på Teknisk Skole, der lå i Vesterbrogade. Det var en utrolig flot bygning, med en imponerende indgang. Imellem alle etagerne snoede sig en imponerende trappe, rigtig gedigent træskærearbejde, og med et gelænder jeg aldrig siden har set magen til. Min første tanke var: den ta'r du en køretur ned af hurtigst muligt, men ved nærmere eftersyn lod det sig ikke gøre. På gelænderet var der påmonteret 1 cm høje dupper med 20 cm afstand. Nu har Kolding Realskole købt bygningerne. Mine børn har gået der fra 6. eller 7. klasse og alle tre har en eksamen derfra.

Jeg havde to timer tre gange om ugen. Vi havde tegning og geometri. Det var en dejlig tid, vi var en broget forsamling i klassen: Malere, en glarmester, en brolægger og mig som kemigraf. Her var alle de lærlinge, som man ikke vidste, hvor man skulle placere, men i aftensskole skulle vi. Vi havde tegning, skulle tegne kasser med og uden låg, oplukket låg og i perspektiv. Jeg tegnede også

tapet, mange forskellige slags. Tænk, jeg kunne være blevet designer i tapeter. Jeg nød timerne, for første gang i mit liv var der noget ved at gå i skole. I kælderens var der friso-relever og oppe under loftet tegnelokalerne.

Der var stadig mere dreng i mig end pige, og et raskt slagsmål var helt fint. Drengene viste altid venlighed og slog ikke på pigerne, men ville alligevel ikke stå tilbage for os. En aften var der et godt slagsmål i gang på malertgangen oppe under taget, for sjov, men det kunne rektor Madsen jo ikke vide. Han tilkaldte min far, der var lærer på skolen om aftenen, men ikke for mig. Rektor sagde: Rigenstrup, din datter er ved at tæve en af mine elever. Pludselig så jeg de to lærere, og vi stoppede legen. Min far grinede. Far og jeg fulgtes aldrig ad hverken til eller fra skole.

Når klokken var 21, kørte jeg hjem på cykel, det var bælgmørkt, og jeg havde ikke svært ved at sove om natten efter en lang dag.

ANDREAS OG JACOBINE – LIVSVILKÅR 1880-1950

AF PER ANDERSEN

Når man arbejder med slægtens historie, støder man i de fleste familier på såkaldte “almindelige mennesker”. Det kan være bønder, husmænd eller byens folk. Ofte synes den ene familie meget lig den anden uden at skille sig ud fra mængden. Men ofte er det et spørgsmål om perspektiv. Når man lærer dem nærmere at kende, viser det sig, at de fleste familier har deres særpræg og særlige historie.

Nogle gange viser det sig endog, at disse “almindelige” medlemmer af slægten er noget særligt, eller de har haft et helt specielt liv. Sådan er det med Andreas og Jacobine Roos i Kolding. Deres tilværelse blev en kamp mellem deres stærke vilje, og den skæbne, der blev dem til del. En tilværelse, hvor det var Andreas, der måtte kæmpe med skæbnen, og Jacobine, der måtte vise viljen. Hun blev beskrevet som en ener og en usædvanlig person. Andreas’ og Jacobines historie fortjener at blive fortalt.

ANDREAS’ BAGGRUND

Andreas Andreasen Roos blev født i Sønderjylland (dengang Hertugdømmet Slesvig) den 15. maj 1861. Forældrene var Andreas Nissen Roos og Margrethe Cathrine Augusta Hansen. Faderen var ud af den sønderjyske bondeslægt Roos fra egnen omkring

Haderslev, mens moderen var ud af tysk slægt fra Kappel og Kaltoft i Sydslesvig.

Da Andreas blev født, havde familien boet omkring 10 år i Tirslund nord for Toftlund. Der var allerede kommet en del børn i ægteskabet, men de fleste var døde som små. I Tirslund boede de først i en ejendom på adressen Tirslundvej 22 – en ejendom, der nedbrændte i august 1980 – og senere flyttede man til en anden ejendom i Tirslund. Faderen arbejdede sandsynligvis som arbejdsmand på de forskellige gårde i området.

Andreas var kun 8 år gammel, da moderen døde i 1870 i en alder af 45 år, og familien blev noget splittet. En af hans brødre blev sat i pleje hos en onkel i Åbøl, mens Andreas flyttede med faderen til Magstrup sogn, hvor faderen havde en broder, der var kromand.

Da Andreas var født i 1861, var han kun få år gammel, da Danmark måtte erkende nederlaget til Preussen i 1864 og afstå det meste af Sønderjylland. Dog blev de otte nordligste sogne af Tyrstrup herred indlemmet i Danmark til gengæld for nogle områder, enklaver, i Slesvig, der tilhørte kongeriget.

Det betød naturligvis også en omvæltning for familien Roos, der kom under det preussiske styre. Preussen ønskede at sikre, at det nyvundne område også blev en integreret del af landet. Vel en ganske naturlig tankegang,

Andreas Roos' fødegård i Tirslund sogn, Tirslundvej 22.

om end den blev en stor udfordring for de beboere i området, der følte sig som danske.

Fra 1867 begyndte Preussen at indføre regler og foranstaltninger, der skulle sikre en integration til det tyske. Dette indebar også et forsøg på påvirkning af kulturen gennem love om, at der skulle tales tysk i offentlige forsamlinger, det blev forbudt at synge danske fædrelandssange, og det offentlige holdt øje med, at skolelærere og præster udførte deres gerning i den tyske ånd.

For de unge mænd var den største udfordring, at de skulle aflægge ed til deres nye hersker og gå i krig for ham – altså udføre værnepligt for det tyske forbund. Der blev dog åbnet en dør til Danmark, idet unge mænd, inden de blev 17 år, kunne søge om at få dansk statsborgerskab og dermed flytte til Danmark. Igennem årene skete der en indvandring fra det nu tyske Sønderjylland til kongeriget, og for nogle var det for at slippe for den tyske kultur, mens det for andre var et spørgsmål om ikke at kæmpe på tysk side i en krig.

Andreas var en af de mange, der opterede, som det hed, for Danmark. Han har givetvis

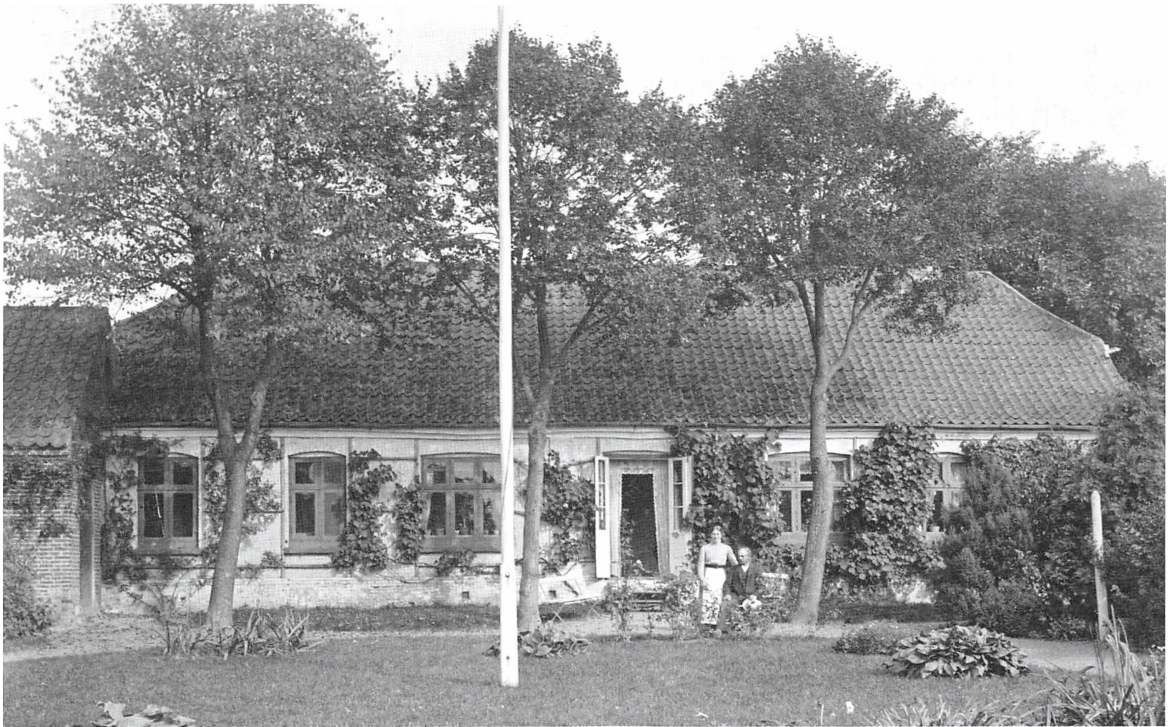
søgt om dette, inden han fyldte 17 år, og den 27. maj 1878 – mindre end to uger efter sin 17 års fødselsdag – fik Andreas den glædelige meddelelse, at han kunne flytte til Danmark som dansker. Selv om en afhandling i 1994 forsøgte at sætte spørgsmålstegn ved den nationale og militære dimension ved udvandringen, er der nok ingen tvivl om, at for Andreas var det først og fremmest for at slippe for den militære tjeneste på tysk side, hvilket også familietraditionen vil vide

Mange udvandrede fra det nu tyske Sønderjylland til Kolding-egnen. Man har i mandtalslisterne fra 1905 fundet mere end 1.000 personer fra Slesvig i Kolding, hvilket svarede til 8.5% af befolkningen – eller næsten hver tiende person, og mange af disse kom fra Haderslev Amt. At valget faldt på Kolding kunne sikkert tilskrives det forhold, at Kolding frem til 1920 var en grænseby og dels, at man ikke ønskede at flytte længere væk end nødvendigt af hensyn til en eventuel tilbageværende familie, og man håbede også på, at Sønderjylland igen skulle blive forenet med Danmark.

ANSÆTTELSE PÅ MEJERSMINDE

Andreas Roos endte også på Kolding-egnen, idet han fra den 1. november 1880 fik fæste som tjenestekarl på gården Mejersminde lige nord for Kolding i Bramdrup sogn – der hvor Gl. Kongevej og Heimdalsvej ligger i dag. Hans løn for det første år skulle være kr. 110.

Gårdfolkene på Mejersminde var Johannes Hansen Lind og hustruen Bodil Marie. Han var født på den store Lindgård i Dalby sogn, og da de blev gift, begyndte de at se sig om efter en gård. Det var ikke nemt at finde

Gården Mejersminde, der lå, hvor Heimdalsvej er i dag. Foto fra 1913.

en god gård, og det endte med, at de i 1875 købte Mejersminde. Selvfølgelig var gården for sømt, lå den dog flot oppe på en bakke med en pragtfuld udsigt ud over både Kolding fjord og by, kun 15 minutters gang fra bygrænsen.

I 1875 havde gården kun en håndfuld køer, hvoraf flere var gamle og ikke særligt mælkeproducerende. Den smule mælk, køerne kunne give, fyldte ikke mere end et par mælkespande, som tjenestepigen til at begynde med regelmæssigt kunne bære ned til et mælkeudsalg i Kolding, hvor man fik 18 øre pr. kande.

Over de følgende år blev besætningen af

malkekøer udvidet, og nu måtte gården have både en tjenestekarl og en tjenestepige. I 1880 overtog Andreas Roos jobbet på gården som tjenestekarl efter Thomas Peder Olesen, og det var Andreas' arbejde at sørge for, at køerne blev passet og mælken bragt til Kolding på en lille trækvogn.

Samme år som Andreas startede på Mejersminde som tjenestekarl, fik gården også en ny tjenestepige til erstatning for den hidtidige, Hansine Kirstine Madsen. Det blev Jacobine Hundevad, og dette valg var næppe helt tilfældigt, for hun var i familie med ejeren Lind. Jacobine var født på Lillegård i Dalby i 1860 som datter af Hans Hansen

Hundevad og Margrethe Green. Hans Hansen Hundevads moder var Karen Lind fra Lindgård, og Jacobines fader var således en fætter til Jacobines nye husbond. Derudover havde en farbroder til Jacobine også en lille gård i Bramdrup sogn.

Jacobine blev også fæstet for et år fra den 1. november 1880. Hendes løn blev fastsat til kr. 80 for perioden. For dette skulle hun arbejde med husholdningen, vaske og i øvrigt gå til hånde.

Efter det første år blev både Jacobine og Andreas fæstet igen for et år fra den 1. november 1881. Johannes Lind skrev i sin fæstebog "fæstet Andreas Roos til at røgte og malke køerne samt udsælge mælken i Kolding". Mens Jacobines arbejde nok ikke ændredes væsentligt, skulle Andreas til at gøre noget nyt. Det var nemlig blevet besluttet, at mælken ikke længere skulle leveres til et udsalgssted, men at den skulle sælges direkte til forbrugerne fra den højhulede trækvogn. Trækvognen blev senere skiftet ud med en hestevogn.

Det blev Andreas' arbejde at sælge mælken i Kolding, og hans løn blev derfor fastsat på en ny måde. I stedet for en fast løn skulle Andreas have 9 % af den sum, han solgte mælk for. Om det var Johannes Lind eller Andreas, der var kommet på denne nye løn, kan vi ikke vide, men det viser under alle omstændigheder, at Andreas var indstillet på at tjene penge ved at handle. Det viser også, at han kunne gøre en god handel, for i stedet for 110 kr. i løn, blev Andreas' løn fra november 1881 til 1882 hele 343 kr.

Der var flere ting, der ændrede sig i løbet af 1882. Johannes Lind blev syg, og det har nok betydet mere arbejde til tjenestekarlen.

I foråret 1882 fik Johannes en svaghed i det ene knæ, og han måtte derfor i en længere periode ikke gå, men måtte ligge på en sofa med varmt omslag. Først hen på sommeren kunne han igen så småt hjælpe til med at passe køerne.

ÆGTESKAB

Men også på et andet område havde Andreas travlt i foråret 1882. Andreas og Jacobine blev forelskede i hinanden, og det endte med, at Jacobine blev gravid. Hen over sommeren blev det jo mere synligt, og parret besluttede sig for at blive gift, selv om de endnu ikke havde fødderne under eget bord.

Jacobine var omkring 6 måneder henne, da hun den 29. september 1882 blev viet til Andreas i den lokale Bramdrup kirke. Både Jacobine og Andreas var 21 år gamle på dette tidspunkt. Den ene forlover var Jacobines svoger Rasmus Jørgensen fra Lillegård i Dalby, hvor han i 1879 var blevet gift med Jacobines søster Cathrine. Den anden forlover var deres husbond, Johannes Lind, der inden brylluppet havde udbetalt en ekstra stor løn til Andreas på kr. 50, givetvis til at dække nogle af deres udgifter.

Efter brylluppet blev Andreas og Jacobine tilsyneladende boende på Mejersminde for at passe deres arbejde – de var jo stadig i fæste der til november 1882. På dette tidspunkt havde Andreas ikke mulighed for at etablere deres hjem, og han tog endnu et år i fæste hos Johannes Lind frem til november 1883. Han skulle fortsat sælge mælken, om end procentsatsen for indsatsen blev sat ned fra 9% til 8%. På trods af dette steg hans indtægt fra arbejdet til kr. 407 i det følgende år.

Jacobine, derimod, var højgravid, og hun nedkom med parrets første barn dagen før juleaften i 1882. Hvor præcist barnet er født, ved vi ikke, men det blev døbt i Sct. Nicolai kirke, og blandt fadderne ses Johannes Lind fra Mejersminde, Jacobines svoger Rasmus Jørgensen og Andreas' onkel, kroejner Roos fra Magstrup.

Det synes sandsynligt, at Jacobine herefter en periode boede med den nyfødte hos søsteren og svogeren på Lillegård i Dalby. At hun ikke længere havde ophold på Mejersminde fremgår af Johannes Linds regnskabsbøger, men hun havde stadig tæt kontakt dertil. Det var jo meget naturligt, da Andreas stadig var tjenestekarl der.

Jacobine lå dog ikke på den lade side. Vi kan se, at fra februar 1882 – altså bare en måned efter den nyfødte var kommet til verden – havde Johannes Lind regelmæssige betalinger til Jacobine, og det var velsagtens for tjenesteydelser såsom vasken af tøj. I øvrigt ses Johannes Lind også fra dette tidspunkt at have betalt beløb til Jacobines svoger, Rasmus Jørgensen, i Dalby. Disse beløb minder mest om løn (runde beløb), der løber op i noget svarende til en tjenestepiges løn i et år – men hvordan dette evt. er knyttet til Jacobine, ved vi ikke.

I november 1883 udløb Andreas' fæste på Mejersminde, og han fik af Johannes Lind udbetalt resten af sin løn, nemlig kr. 50,78. Nu var det på tide at stifte hjemmet, og Andreas og Jacobine synes at være flyttet til Kolding.

HJEMMET I SØGADE

Hvor skulle Andreas og Jacobine stifte hjem?

Det var oplagt for dem at flytte til Kolding, hvor der som tidligere nævnt var den største koncentration af sønderjyder. Mange af disse boede i bestemte områder i Kolding, og blandt de populære kvarterer var Låsbygade, hvor mange sønderjyder havde etableret små forretninger og værtshuse.

Det er givet, at Andreas og Jacobine er flyttet til Kolding, men vi ved ikke med bestemtthed, hvor de boede i 1884-1885. Andreas og Jacobines andet barn blev født i Kolding i 1884 og blev døbt med navnet Hans Kristian. Fadderne til denne dåb var blandt andet Bodil Marie Lind fra Mejersminde, vognmand Sloth, der boede på Havnevej, og urmager C. Hansen, der boede i Låsbygade. Det er derfor tænkeligt, at Andreas og Jacobine en kort periode boede i Låsbygade eller måske på Havnevej (i dag Klostergade-Toldbodgade).

Snart – ca. 1886 – flyttede familien til området nord for Slotssøen. I starten af 1800-tallet var der ingen bygninger i dette område, der var markjorder til Koldings gårde. Men efterhånden som befolkningstallet i Kolding voksede fra 2.805 i 1850 til 12.451 i 1906, blev der et stort behov for nye boliger. De første huse i Søgade blev opført i 1840-erne.

Det blev et blandet område med rig og fattig. Fra 1878 og igennem de følgende år opførte Kolding Arbejderforenings byggeforening, der var blevet stiftet i 1876, en række arbejderboliger, der blev udloddet til køb eller leje blandt foreningens medlemmer. Det er nuværende Søgade 43-49.

I første omgang lejede Andreas og Jacobine sig ind i et hus hos teglbrænder Laurits Grøn. Det lå på hvad dengang blev kaldt

H. H. Müllers kort over Kolding, 1891. Udsnit visende området omkring Søgade.

“Bag søen, 2. linie”, hvilket i dag er Frydsvej. Ca. 1888 flyttede familien tættere på Slotssøen, nemlig til “Bag søen, 1. linie”, altså Søgade.

I 1890 var der i Søgade omkring 23 huse med omkring 80 familier i alt. De fleste af husene lå på gadens nordside, altså væk fra Slotssøen. Koncentrationen af husene var størst ind mod byen, hvor også arbejderforeningens huse lå. Her var de fleste beboere arbejdsmænd, og nogle var på fattighjælp. Der var dog også håndværkere og handlende. Andreas og Jacobine flyttede ind i Søgade nr. 55, der var et hus ejet af mureren Niels Thomsen. Han boede selv i huset, og der boede også Jørgen Jacob Dinnesen, der var fiskehandler. I nr. 43 boede bl.a. en snedkersvend, i nr. 49 en sømand. På hjørnet til

Eilersvej (nuværende Slotssøvejen) var den store ejendom ejet af klodsmageren Christiaan Christensen, der selv boede i ejendommen sammen med 6 andre familier.

Den anden side af Søgade var ikke særlig tæt bebygget, så de fleste af beboerne på nordsiden må have haft en helt fantastisk udsigt til Koldinghus. Allerede dengang var der en tendens til, at siden mod Slotssøen var lidt mere eksklusiv. I nr. 40 boede kammerråd Thomsen og nr. 32 var handelsforeningens hus. Nr. 18-22 var ejet af købmand Peter Emil Nygård, der også selv boede i huset. Op mod Hospitalsgade boede flere cigarmagere, en skrædder, en snedker og en murer.

Et af husene mod søen var der dog ikke megen status ved. Det blev blandt folk kaldt for “Rottenborg”. Da det lå lige ved Slotssøens vandkant, kan man godt forestille sig, hvad navnet henviste til. Her boede en række familier, hvor fædrene var arbejdsmænd.

Omkring 1892 flyttede familien videre igen, men dog ikke så langt. Man flyttede fra nr. 55 til nr. 33 i Søgade, hvor man nu lejede sig ind i huset, der var ejet af den velhavende købmand C. Jensen. Købmanden boede selv i Katrinegade 8, men ejede flere huse i Kolding.

Frem mod århundredeskiftet blev Søgade yderligere udbygget på begge sider af vejen. Antallet af huse i 1901 var således steget til 36, og antallet af familier øget fra de 80 til omkring 100. Nu var det tydeligt, at siden mod Slotssøen var blevet attraktiv, og vi finder blandt andet skomagermester Petersen og det kendte folketingsmedlem Enevold Sørensen i sin nyopførte villa. Købmand Ny-

gård og kammerråd Thomsens enke boede ligeledes mod søen.

På vejens nordside ses nu en del handlende. Således en detailhandler og en fiskehandler i nr. 23, en kolonialhandler i nr. 25, en købmand i nr. 27 og endnu en kolonialhandler i nr. 39.

ANDREAS BLIVER SLAGTER

Igennem arbejdet med at sælge mælken fra Mejersminde var Andreas sikkert blevet bekendt med mange af byens borgere, og samtidig havde han nok et vist talent for at handle med folk. Han besluttede sig derfor til at nedsætte sig som slagter. Noget viden om faget havde han sikkert med hjemmefra, og hans arbejde med køerne på Mejersminde har vel også været en fordel. Måske har han også fået lidt hjælp fra sin broder Johan Roos, der allerede på dette tidspunkt havde etableret sig som kreaturhandler i Fredericia.

På den tid kunne man være slagter på forskellige måder. Som ufaglært kunne man tage rundt på gårdene og hjælpe med deres slagtning, eller man kunne blive slagteriarbejder. Andels-Svineslagteriet i Kolding (ASK) blev dog først oprettet i 1888 efter initiativ fra Handelsforeningen og Landbrugsforeningen.

Selv om Andreas ikke var uddannet slagtersvend, siges det, at han havde et lille slagterudsalg i Søgade. Det er i hvert fald givet, at han solgte kød, for vi kan se, at han i marts 1884 fik kr. 8.85 af Johannes Lind på Mejersminde for kød leveret til ham. Det er også muligt, at Andreas har lejet nogle marker ved Vejlevej i Kolding, hvor han har haft kreaturer gående. Og en historie fortæller, at

en pige i forretningen en dag havde smidt et stykke kød væk, men det passede altså ikke Andreas, så Jacobine måtte ud at samle det op igen.

Andreas havde forbindelser til kreaturhandlerne i området. Han har måske handlet med sin broder i Fredericia, og han har givetvis kendt Jens Holm. Jens Holm var selv sønderjyde og var kommet til Kolding i 1876, hvor han startede som gårdskarl på Hansens Hotel i Klostergade. Her hjalp han landmændene med at stalde deres kreaturer op, inden disse skulle sælges eller eksporteres. Fra 1888 skulle eksportkreaturerne sendes med jernbane til Tyskland, og også dette hjalp Jens Holm med, og efterhånden udviklede det sig til en stor forretning for ham og Kolding.

Det var ikke kun Andreas, der handlede og fortsat havde forbindelse til Mejersminde. Jacobine bidrog selv til familiens underhold ved at gå rundt og sælge varer – blandt andet skulle hun have gået rundt på gårdene med en kurv og solgt sild. Hun kom også stadig på Mejersminde, hvor hun blandt andet vaskede for familien. Der synes at være god gang i handelen – således ses Johannes Lind i januar 1884 at have betalt en regning på næsten 70 kr. til Jacobine, givetvis både for vaskeri, kød og andre varer.

På hjemmefronten blev familien fortsat udvidet. Der kom flere børn, nemlig Andrea (1886, død samme år), Inger Elisabeth (1888), Albert (1890), Ane Kjestine (1892), Birgitte Helene (1894), Helen Juliane (1896, død året efter) og Karen Marie (1898). Hen mod slutningen af århundredet var der derfor 7 børn, der skulle forsørges foruden Jacobine og Andreas selv.

Når Jacobine besøgte Mejersminde, havde hun ofte et eller flere af børnene med. Inger Elisabeth var på alder med Johannes Linds yngste barn, Gustav, og de legede tit sammen under besøgene. Gustav Lind skulle jo senere blive en berømt tandlæge, der skabte landstedet Trapholt, som han i 1972 forærede til Kolding Kommune med henblik på etablering af kunstmuseet.

DE TRE MUSKETERER

Omkring dette tidspunkt var der i Kolding ikke færre end 80-100 værtshuse og restaura-

tioner. En stor del af dem lå i Låsbygade, hvor der også boede mange sønderjyder. For eksempel lå der restaurationer i nummer 19, 28, 57 og 93-95.

Der var således mange muligheder for at få en skænk, og det synes Andreas at have benyttet sig ganske godt af. Blandt kreaturhandlerne gik det livligt til, og Andreas turde sammen med dem. Der var specielt to andre, som Andreas blev set sammen med på værtshusene i Kolding, og de blev derfor kaldt for "de tre musketerer".

Økonomien har nok lidt noget under Andreas' drikken. Dengang blev indtægterne

Heste- og kreaturmarked i Staldgården i 1890erne.

ikke opgjort så præcist, men ifølge skattelisterne blev Andreas' årlige indtægt fra 1886 til 1895 fastsat til kr. 500. Ikke noget stort beløb, heller ikke på den tid, og det synes i hvert fald ikke at stige igennem årene. Fra 1896 og frem ses Andreas slet ikke i skattelisterne, hvilket kunne tyde på, at nu hang familiens økonomi ikke sammen længere.

Det fortælles, at Jacobine og Andreas havde fået 6 sølvskeer af Johannes og Bodil Marie på Mejersminde i bryllupsgave. Men for at skaffe penge måtte Andreas pantsætte dem – antageligt kort før han døde. Efter at Andreas var væk, gik Bodil Marie hen og indløste skeerne igen og gav dem tilbage til Jacobine.

Når der var marked, var det også en god anledning til et munter lag – tiderne er trods alt ikke skiftet så meget gennem de sidste 100 år. En beretning om dette kunne man læse i Folkebladet den 22. oktober 1898:

Af markedskæfter var der i gaar usædvanlig mange. At politiet kun indfangede tre, må nærmest skyldes dets liberalitet. De indsatte var alle bønderkarle. En af dem sejlede ved 4-tiden ned ad Jernbanegade. Midt i gaden taber han sin cigar, og da han ville bukke sig ned efter den, gik han på hovedet i stenbroen. En politibetjent var straks ved hånden for at assistere. Nr. 2 var på samme tid kommen ned i en beværtning paa Kirketorvet. Da værten ikke vilde skænke for ham, gjorde han vrøvl, og følgen heraf blev, at han blev taget i nakken og sat ud paa gaden. Nr. 3 blev ved 10-tiden smidt ud af en beværtning på Strøget. På gaden vilde benene ikke lystre ham, og politiet tog ham derfor under armen og gemte ham i hullet. I betragtning af, at de havde været på marked, slap de alle tre med en advarsel.

Andreas' drikken havde øjensynligt stået

på i mange år. Der er indikationer på, at der var problemer allerede før 1892, og det siges, at det var denne last, der resulterede i Andreas' død i 1898. Han døde om morgenen den 24. oktober 1898 og blev begravet fra kapellet på Kolding Gamle Kirkegård den 28. oktober kl. 12. Desværre oplyser dødsattesten ikke dødsårsagen.

De tre musketerer havde aftalt, at hvis en af dem døde, skulle de to andre stå på kistens rute og råbe "hurra". Det hævdes, at det gjorde de to andre ved Andreas' ligfærd, til Jacobines store fortrydelse. Det er begrænset, hvad vi ved om Andreas' mørke sider – Jacobine talte efter hans død kun meget sjældent om ham.

Jacobine Roos som ung.

JACOBINES SØRGER FOR FAMILIEN

Herefter sad Jacobine tilbage med 7 børn, hvor det ældste, Margrethe, var 15 år og det yngste, Marie, blot var 2 måneder gammelt. De første par år blev hun boende med børnene i Søgade, men snart flyttede de til Gammel Dalbyvej.

Det gjaldt nu for Jacobine at få tilværelsen til at hænge sammen, og selv om hun kun var 38 år på dette tidspunkt, fandt hun sig ikke en ny mand. Sporene skræmte måske. Så hun klarede sig selv gennem en kombination af fattighjælp fra kommunen og hendes arbejde. Hun gik rundt og vaskede for folk. Det var hårdt, og hun måtte ofte starte kl. 5 om morgenen. Da hun ikke havde nogen cykel, måtte hun gå på sine ben rundt til kunderne. En gang skulle hun til sit fødesogn Dalby for at vaske, men hun gik forkert og havnede i Vonsild. Hun må have gået mange kilometer hvert år.

Derudover havde Jacobine en fast årlig indtægt. Den stammede fra arven efter hendes forældre og fødegården i Dalby. Gården var blevet overtaget af Jacobines søster Cathrine, og Jacobine, og den tredje søster havde efter forældrene arvet et stykke jord, der hørte til gården, værdisat til kr. 8.000 til deling mellem de to søstre.

Øjensynligt har Cathrine ikke kunne udrede arven ved overtagelsen af gården i 1879, og der skulle gå endnu en del år, inden arven kunne afklares. I 1892 oprettede Cathrine dog hos Overformynderiet et gavebrev til Jacobine på kr. 4.000, og da Cathrine solgte jordlodden i Dalby i 1901, blev kapitalen endelig indsat til forrentning i Overformynderiet. Det betød, at Jacobine fra det

Jacobine som enke med de syv børn.

te tidspunkt hvert år kunne få 160 kr. i renter udbetalt i to portioner årligt. Det har jo været tiltrængt, og salget af jordlodden kunne vel godt hænge sammen med, at Jacobine var blevet enke og nu havde brug for pengene. At arven så i 1892 var blevet oprettet som et gavebrev til Overformynderiet var måske et forsøg på at beskytte pengene, således at arven ikke ville blive drukket op af Andreas.

Efterhånden som børnene blev store, kunne de også hjælpe med at skaffe penge til husholdningen. I folketællingen fra 1901 ses den 13-årige Inger Elisabeth at gå ærinder for Frøken Jørgensen. Den 11-årige Albert arbejdede på S. W. Bruuns Tobaksfabrik.

S.W. Bruun var selv kommet fra Sønderjylland, da han købte en tobaksfabrik i Kolding. Han var i øvrigt en driftig mand, der både var handelsmand, skibsreder og byrådsmedlem igennem mange år. Bruun var desuden hovedmanden bag Kolding Arbejderforening, der havde bygget flere huse i Søgade. Tobaksfabrikken blev en stor succes, blandt andet med fremstilling af cigarer. Den beskæftigede mange kvinder og børn, herun-

der en del, der stammede fra Sønderjylland. Børnearbejde på fabrik var fra 1873 lovligt, hvis barnet var over 10 år, og børn mellem 10 og 14 år måtte "kun" arbejde 6½ time om dagen på fabrikken.

Igennem årene blev Jacobine ved med at have kontakt til Bodil Marie Lind fra Mejsersminde, der sammen med manden Johannes Lind havde opført deres aftægtsbolig "Hjemly" ved gården i 1910. Johannes døde der i 1929, mens Bodil Marie levede til 1941.

Jacobine flyttede en del rundt i Kolding. Fra Gammel Dalbygade flyttede hun til Rosengade, hvor hun boede flere steder. Først i en lejlighed i nr. 6, og fra ca. 1915 i nr. 3. I 1916 boede sønnen Albert på 26 år stadig hjemme. Han arbejdede nu på Volkerts Fabrikker, der lå ved Agtrupvej. Fabrikken var primært et uldgarnsspinderi, og da 1. verdens-

Bodil Marie Lind ca. 1920.

krig skabte stor efterspørgsel efter bl.a. uldtæpper, blev produktionen udvidet. Der var på dette tidspunkt 200 arbejdere, og der blev også arbejdet om natten. Lønnen var 30 kr. om ugen for mændene. I 1920erne boede Jacobine stadig i Rosengade, men var nu flyttet til nummer 8.

Omkring 1930 flyttede Jacobine til Dalbygade nr. 1, men det var ikke helt vellykket. Der var rotter, og hun var bange for at være der. Efter kort tid flyttede hun derfor videre til Grønnegade 11 og i slutningen af 1930-erne til Bjerggade 36.

I ALDERSRENTEBOLIG

Nu nærmede Jacobine sig 80 år, og hun flyttede i 1940 til de nyopførte aldersrenteboliger på Ndr. Ringvej. Det var den socialdemokratiske borgmester Knud Hansen, der havde fokus på de gamle og blandt andet opførte Gramrolighed som aldersrentebolig. For Jacobine var det en stor dag at flytte ind i så nye og gode forhold.

På trods af alderen var hun stadig frisk og rørig og gik ud i byen. En gang imellem besøgte hun dattersønnen Niels på Dr. Fichsvej, hvor hun fik sin aftensmad. Niels fulgte hende så hjem igen, og en vinter, hvor Slotsøen var frosset til, fik han ideen at skyde genvej hen over isen. Men det passede ikke Jacobine – "a' ska' ikke over no'en sø", sagde hun. Andre gange lånte Jacobine lidt småpenge af Niels, for som hun sagde, "a' ska' ikke ha' vekslet nogen seddel".

Jacobine elskede fester, og når hun havde fødselsdag, kom børnene ofte på besøg. Og de var specielt velkomne, hvis de forinden havde været en tur forbi bageren for at købe

kage med. Da hun var kommet op i årene, holdt hun en af sine runde fødselsdage i en restaurant i Søndergade. Børnene gav hende et fint kaffestel, selv om der var nogen tvivl, om hun egentligt havde brug for det. Hun havde jo været vant til et liv i nøjsomhed og beskedenhed.

I anledning af fødselsdagen skrev Landbo-Værnet blandt andet om hende:

En kvinde af usædvanlig støbning fejrede mandag d. 11. novbr. sin 80 års fødselsdag ... Fru Roos blev enke i en ret ung alder med en stor børneflokk. Men hun tabte ikke modet. "Vær glad, når faren vejer, hver evne som du ejer. Jo større sag, des tyngre tag, men desto større sejr!" Disse linier blev retningsgivende for Fru Roos; hun blev en strider, en slider, en ener, der, trods en spinkel fysik, præsterede det usædvanlige. ... Landbo-Værnet ønsker hjertelig til lykke og sendte fødselsdagskringlen, som vi håber smagte godt.

Jacobine levede næsten 10 år mere. I 1950 skulle hun til at holde sin 90 års fødselsdag, og hun havde i god tid bestilt gildesalen. Fest skulle der være trods den meget høje alder. Men desværre nåede hun ikke at opleve denne fest. Jacobine døde den 9. maj 1950, 4 måneder inden den runde fødselsdag.

Jacobine Roos blev begravet den 13. maj 1950 på Kolding Kirkegård under deltagelse af et stort følge. Sognepræsten Tobiassen holdt sin begravelsesprædiken over teksten "Herren er min hjælper. Jeg vil ikke frygte". Et langt – og slidsomt – liv var slut.

PUBLICERED E KILDER:

Andersen, Per: Slægten Roos. Vanløse, 2000.
Andersen, Per: Historien om en lille gård i Dalby, Koldingbogen 1999.

Bruun, Georg: Koldings gader. Kolding, 1937.
Dedenroth-Schou, Birgitte: Byens Styre. Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammenlægningerne i 1970, bind 3, Kolding, 1982

Engberg, Gunnar A.: Koldings erhvervsliv. Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammenlægningerne i 1970, bind 1, Kolding, 1978.

Jensen, Pernille: Sønderjyder i Kolding i 1905. I Koldingbogen 2001, s. 32-49.

Kolding Folkeblad, 22.10.1898 og 25.10.1898.

Kolding Vejvisere, diverse årgange.

Landbo-Værnet, 16-11-1940.

Lind, Gustav: Lind-slægten fra "Lindgaard" gennem fem hundrede aar. Kolding, 1956.

Lind, Johannes Hansen: Livet på Mejersminde 1875-76. Koldingbogen 1982.

Nielsen, Leif H.: Afvandringen fra Vestslesvig 1860-1900. Sønderjyske årbøger, 1994.

Ravn, Marie: 106-årig byggeforening. Koldingbogen 1982.

UTRYKTE KILDER:

Folketællinger, Kolding 1890, 1901, 1916 og 1921.

Folketællinger, Bramdrup 1880.

Interviews med Niels Andersen, Inger Østergaard, Gunnar Andersen og Lilian Roos. Kirkebøger for Bramdrup, Kolding, Magstrup, Sønder Vilstrup, Fredericia Trinitatis og Tirslund.

Ligningslister for Kolding. Kolding Kommunes arkiv, A 302, Kolding Stadsarkiv.

Lind, Johannes Hansen: "Minder og oplevelser gennem firsindstyve aar (1848-1928)" samt regnskabsbøger mv., A 7068, Kolding Stadsarkiv.

DEN FØRSTE KOMMUNALE BØRNEHAVE I KOLDING

AF TORBEN LARSEN

Børnehaven Haderslevvej, beliggende på Haderslevvej 69, blev oprettet den 20. januar 1944 som den første kommunale daginstitution i Kolding.

Det skete på initiativ af repræsentanter fra samtlige kvindeforeninger i Kolding: Helen Clay Pedersen (Dansk Kvindesamfund), Helga Larsen (Den Konservative Kvindekreds), Christine Eriksen (Kolding og Omegns Husmoderforening), Dagmar Kaehne (Kvindeligt Arbejderforbund), Marie Lauridsen (Socialdemokratisk Kvindeforening), Anine Lind (Socialdemokratisk Kvindeudvalg) og Ellen Jerking (konservativt byrådsmedlem) anmodede i et brev af 9. februar 1943 Kolding Byråd om at oprette en kommunal børnehave i byens sydlige del.

Der var flere årsager til dette. Flere og flere kvinder, især fra arbejderstanden, som det hed, var pga. den økonomiske udvikling blevet tvunget til at finde arbejde uden for hjemmet, hvilket igen havde medført en øget tilgang af børn til de private daginstitutioner, som dermed fik pladsmangel. På dette tidspunkt omfattede de Kolding Børneasyl, Børnenes Vels Vuggestuen og Børnenes Vels Fritidshjem. Disse institutioner var desuden allerede overbelagte, f.eks. havde Kolding Børneasyl plads til 80 børn, men i 1943 var der ca. 100.

Endelig var der et behov for at placere en

børnehave i byens sydlige del, eftersom der var en stor koncentration af kvindelige arbejdspladser i de mange tekstilvirksomheder, bl.a. Kolding Hørfabrik.

Repræsentanterne for kvindeforeningerne var selv af den opfattelse, at det var et uheldigt tidspunkt for byggeri pga. besættelsen og de usikre tider, men da de samtidig følte, at problemerne med manglende børnepassning var yderst presserende, afsluttede de deres anmodning med følgende følelsesladede opfordring: *Naar Kvinderne, som Tilfældet er i disse vanskelige Tider, maa ud paa Arbejdsmarkedet for at være med til at holde Hjemmene oppe, er det nødvendigt, at der er forsvarligt Tilsyn med deres smaa Børn, saa de ikke forsømmes til Skade for hele Samfundet.*

Anmodningen blev mødt med velvilje fra resten af byrådet. Anine Lind var på dette tidspunkt byrådsmedlem, og desuden repræsenterede kvindeforeningerne både den borgerlige og socialdemokratiske fløj, hvilket kunne dæmpe eventuelle partipolitiske uoverensstemmelser.

Resultatet blev, at der ved det efterfølgende byrådsmøde den 15. februar 1943 blev nedsat et udvalg, *Udvalget vedr. Oprettelse af en Børnehave i den sydlige Bydel*, bestående af tidligere borgmester, landsretssagfører Valdemar Juhl (Det Konservative Folkeparti), overlærer H. A. Hansen (Socialdemokrati-

et), husmoder Anine Lind (Socialdemokratiet, formand for udvalget), tromlefører Th. Thomsen (Socialdemokratiet) og bankdirektør J. Bech (Det Konservative Folkeparti). Ved byrådsvalget i maj 1943 ændrede udvalget sammensætning, således at det nu bestod af Valdemar Juhl, som i mellemtiden igen var blevet borgmester (formand), ingeniør P. H. Clausager (Det Radikale Venstre), overlærer H. A. Hansen, lektor Karen M. Carstens (Socialdemokratiet) og journalist El-len Jerking (Det Konservative Folkeparti).

Samtidig med udvalgets nedsættelse i februar 1943 gik Sct. Hedvigsøstrene i øvrigt selv i gang med at oprette en børnehave, ef-

tersom de i forvejen rådede over lokaler i Sct. Michaels Skole i Kralundsgade. 1. maj 1943 åbnede de således en børnehave i et tidligere sløjdlokale på skolens 1. sal.

Den 22. marts 1943 vedtog *Kolding Byråds Kasse- og Regnskabsudvalg* samt *Udvalget vedr. Oprettelse af en Børnehave i den sydlige Bydel* at købe ejendommen Haderslevvej 69 for 35.000 kr. med overtagelse pr. 1. juni 1943. Desuden bevilligede Byrådet den 7. juni 1943 28.000 kr. til indretning af ejendommen som børnehave. Oveni kom der en ekstraudgift på 1.000 kr. for en stor foldedør, og det øvrige inventar kostede 16.000 kr. Alt i alt kostede etableringen af børnehaven ca.

Børnehaven på Haderslevvej 69 i 1950'erne.

80.000 kr., hvilket var en betragtelig sum penge efter datidens målestok. I 1947 købte kommunen i øvrigt en tilstødende 554 m² ubebygget grund for 7.000 kr. til udvidelse af børnehavens legeplads.

Onsdag den 19. januar 1944 blev børnehaven indviet, og de lokale aviser bragte samme eftermiddag fyldige referater fra begivenheden. De var tydeligt imponerede af den moderne indretning, om end der også blev fokuseret på prisen. Således hedder det i Kolding Folkeblad: *Den er indrettet efter alle Kunstens Regler – den har ogsaa været dyr, alt i alt regner man med, at Omkostningerne ved Køb og Ombygninger beløber sig til en 80.000 Kr. – men Resultatet er derefter.* I Kolding Social-Demokrat fremgik det også, at børnehaven ville: *...sikkert komme til at staa i 80.000 Kr. naar Anlægsregnskabet en Gang vil foreligge. Men nu har man ogsaa en fuldt moderne Bygning svarende til sit Formaal.*

Frk. Ragna Warming var blevet ansat som leder pr. 1. januar 1944 og var højskole-uddannet børnehavelærerinde. Børnehaveseminarier fandtes ikke på dette tidspunkt. Hun kom fra en stilling som børnehaveleder i Bogense på Fyn, men stammede i øvrigt fra Seest, hvor hendes far havde været gårdejer. Desuden blev der fra begyndelsen ansat en assistent, frk. Elna Riis Christensen, samt to unge piger, frk. Ruth Petersen og frk. Hansen.

Børnehaven på Haderslevvej fik plads til 60 børn i alderen 3-7 år, men i 1947 kunne den dog kun godkendes af Arbejds- og Socialministeriet til at modtage 56 børn. Af institutionens vedtægter fremgår det, at børnehavens formål var at modtage børn af hovedsagelig mindre bemidlede forældre fra

den sydlige del af byen. Dette skyldtes selvfølgelig, at børnehaven var oprettet for at hjælpe denne gruppe, men denne formålsparagraf var også nødvendig, hvis der skulle opnås godkendelse til statstilskud i henhold til *Lov om offentlig Forsorg* § 128. Normalkontingentet var 2,50 kr. pr. barn pr. uge, men der var dog mulighed for prisafslag eller friplads, hvis børnehavens bestyrelse skønnede, at en familie ikke kunne betale uden at komme til at mangle penge til den daglige forsyrgelse.

Børnehavens bestyrelse bestod af 5 medlemmer, hvoraf mindst én skulle være kvinde, og den stod for ansættelse af medarbejdere i samråd med børnehavens leder. Nye medarbejdere skulle inden ansættelse kunne fremvise en lægeattest, der ikke viste tegn på sygdom, nervøsitet eller legemsfejl i en grad, der ville gøre dem mindre egnede til stillingen, ligesom der ikke på noget tidspunkt måtte have været tegn på tuberkulose.

Åbningstiden for børnehaven var 6.45-17.00 alle hverdage, og børnene blev beskæftiget efter det såkaldte Fröbel-system, opkaldt efter den tyske pædagog Friedrich Fröbel (1782-1852). Fröbel opfandt børnehavebegrebet og et af de vigtigste elementer i hans pædagogik var, at leg er et centralt punkt i børns læreproces. Derfor skulle børnenes daglige aktiviteter i Børnehaven på Haderslevvej bestå af sange, sanglege, arbejde med materialer, fribeskæftigelse, frilege, spadsere-ture og leg på legepladsen samt spisning morgen, middag og eftermiddag.

Der oprettedes en stambog, hvori blev indført barnets navn, alder, forældre, opholdets varighed, årsag til opholdets ophør, bemærkninger om barnets opførsel osv., mens der i

Børnehavens legeplads, ca. 1950. Foto A. Boilesen.

en dagbog blev registreret antallet af børn pr. dag, årsag til forsømmelse osv.

I februar 1945 blev børnehavens lokaler beslaglagt af den tyske værnemagt til indkvartering af soldater, hvorefter børnehavens 48 børn blev flyttet til Kristkirkens krypt. Efter besættelsens ophør overtog engelske tropper kortvarigt børnehavens lokaler på Haderslevvej indtil juni 1945.

TRYKTE KILDER:

Birgitte Dedenroth-Schou og Jens Åge S. Petersen: *Social- og Sundhedsforvaltningen Kolding Kommune 1899-1999*. Kolding 1999.
Georg Bertling: *Kirke og skole. Sct. Michaels menighed i hundrede år*. Kolding 1982.

Den Store Danske Encyklopædi, bd. 7. København 1997.

Kolding Folkeblad 19. januar 1944.

Kolding Social-Demokrat 19. januar 1944.

UTRYKTE KILDER:

Kolding Stadsarkiv:

A 101, Borgmesterkontorets arkiv, DK 529.842.7.

A 402 Social- og Sundhedsforvaltningens arkiv, kasse 58.

A 433 Børnehaven Haderslevvejs arkiv, kasse 1-2.

MUNDTLIG KILDE:

Fru Ruth Speedtsberg Petersen.

RADIKAL UNGDOM I KOLDING I 1960ERNE

AF LARS BANG JEPPESEN

I Koldingbogen 2004 fortæller trafikassistent Paul Nielsen om Konservativ Ungdom i 1950erne og 1960erne. Denne artikel har givet mig inspiration til at fortælle om Radikal Ungdom i Kolding i 1960erne, idet jeg blev medlem af RU i maj 1964. K. E. Reddersen har i bogen *Op mod en 100 års dag* fra 2002 nævnt, at han ikke kunne finde kilde materiale om RU i Kolding i den periode. Jeg vil derfor her supplere Reddersens bog med mine egne erindringer. Anledningen til en sådan artikel er også, at Det Radikale Venstre fyldte 100 år den 21. maj 2005.

KONGENS TALE PÅ DYBBØL 18. APRIL 1964

Ved 100 års mindedagen for nederlaget på Dybbøl sagde kong Frederik 9. bl.a.:

De spurgte ikke "Hvad kan det nytte" – de kæmpede tappert videre. Denne brug af citatet fra Viggo Hørup fra 1884 var medvirkende til, at jeg følte, at jeg måtte gøre noget aktivt for den radikale politik. Der var en stemning i disse år præget af en eventuelt truende atomkrig. Den blev bl.a. fremført af Kampagnen mod Atomvåben. Jeg fandt i Radikal Ungdoms blad Tidens Tanker en tilmeldingsblanket, som jeg sendte ind. Vi fik stadig bladet, selv om min bror var flyttet fra byen i 1962. Han var blevet opfordret til at blive medlem

af Kolding RU, mens han gik på Kolding Seminarium. Der gik nemlig en ung seminarielev med navnet Ole Vig Jensen, der havde taget initiativ til at genoplive Kolding RU.

Nogle dage efter min indmeldelse fik jeg besøg af bibliotekar Flemming Thøgersen, der var formand for Kolding RU. Han spurgte, om jeg ville være formand efter ham. Han skulle flytte fra byen. Jeg fik en medlemsliste på 11 medlemmer, men de fleste af disse var enten flyttet fra byen eller havde passeret 35 års alderen. Allerede dengang havde RU problemer med medlemsregistreringen!

Så jeg stod pludselig som repræsentant for Kolding RU. Senere i september måned fik jeg igen besøg af Flemming Thøgersen. Han var nu blevet kandidat i Koldingkredsen for det nystiftede Fredspolitisk Folkeparti, der var opstillet ved valget i 1964, men ikke kom over spærregården.

GRUNDLOVSMØDER PÅ DYREHAVEGÅRD

Jeg fik kontakt med Kolding Bys Radikale Venstre og deltog i grundlovsmødet 1964 på Dyrehavegård. Der havde været holdt radikale grundlovsmøder siden besættelsestiden, og disse grundlovsmøder fortsatte til 1969, hvor forpagter Lunden døde.

Ved disse grundlovsmøder var der først en

Et radikalt grundlovs møde i midten af 1960'erne.

tale i haven. Senere var der kaffe og spising af de medbragte madpakker. Derefter var der en almindelig diskussion om partiets aktuelle politik og referat fra hovedbestyrelsesmøder og landsmøder. Enkelte af deltagerne havde været med siden partiets dannelse i 1905. Nu ligger Kolding Teater på dette sted.

I 1964 talte folketingsmedlem Else Merte Roos. Nogle år senere var det højskolelærer Richard Andersen fra Askov. Ham havde jeg ofte hørt i radioen. Hans udsendelser om "Danmark i 30'erne" i foråret 1964 havde også været medvirkende til mit ønske om at blive politisk aktiv.

På grundlovs mødet i 1964 traf jeg flere medlemmer af den radikale vælgerforening,

bl.a. sundhedsplejerske Ida Jørgensen. Hun havde en fantastisk evne til at få nye til at føle sig velkomne. Hun hjalp mig også med at få kontakt med nogle af de radikale medlemmers børn. I løbet af efteråret var vi 7 aktive medlemmer. En ret stor fremgang fra reelt kun 1 medlem.

VALGET DEN 22. SEPTEMBER 1964

Dette valg var det sidste i nyere tid, hvor der var god tid til en ordentlig forberedelse af lokale vælgermøder og valgplacater. I juli måned indbød KU til et planlægningsmøde i Olaf Ryes Gade. Der kom repræsentanter fra KU, VU, DSU, RU samt Retsforbundets

Ungdom. Vi mødtes også i DSUs bygning på den gamle Sydbanestation. Møderne førte frem til et stort møde den 8. september på Hotel Kolding, hvor repræsentanter fra de politiske ungdomsorganisationer deltog. Vi mødtes også efter valget til et offentligt møde i de Konservatives hus i Fredericiagade 25. Desværre smuldrede dette tværpolitiske samarbejde efter valget.

Der var også et stort vælgermøde i Industriforeningens teatersal den 19. september, hvor borgmester Peter Ravn var dirigent. Han var holdt op som folketingsmedlem, da han blev borgmester i 1962. Hans socialdemokratiske afløser var Bernhardt Tastesen, mens de konservative var repræsenteret af dyrlæge Ravn. Venstre havde også fået ny kandidat som afløser for politimester Vagn Bro, der havde repræsenteret Venstre i Koldingkredsen siden 1920. Venstres nye kandidat var Poul Hartling, der jo senere blev landskendt som formand for Venstre og senere som udenrigsminister og statsminister. Gunhild Due var ny kandidat for SF.

Det radikale Venstre havde siden 1939 været repræsenteret af entreprenør P. H. Clausager, der under krigen havde været medlem af Folketinget. Som RU-repræsentant skrev jeg også et stykke i den radikale valgplakat, hvor jeg argumenterede for en folkeafstemning om medlemskabet af Nato. Ved valget gik partiet 1 mandat tilbage og trådte ud af regeringen.

KOLDING BYS RADIKALE VENSTRE/
KOLDINGKREDSSENS RADIKALE
VENSTRE

Jeg blev også medlem af Det Radikale Ven-

stre i Kolding, der formelt bestod af to foreninger – Kolding Bys Radikale Venstre og Koldingkredsens Radikale Venstre, men reelt var bestyrelsesmedlemmerne næsten identiske. Der blev holdt regelmæssige medlemsmøder på Slotshotellet (tidligere Højskolehjemmet), især i salen ud mod Gråbrødregade. Det nyvalgte folketingsmedlem Svend Haugaard, formand for foreningen Aldrig Mere Krig, besøgte os i december 1964. I april 1965 fortalte tidligere byrådsmedlem Ida Jørgensen om sin tid i Kolding Byråd og især om, hvad der blev gjort for børn og unge i Kolding. Vi havde efter kommunevalget i 1966 besøg af Selma Andersen, Gesten. Hun var som den første kvinde blevet medlem af Ribe Amtsråd. Mange radikale i Kolding var også medlem af Dansk Kvindesamfund. Forberedelserne til kommunalreformen i 1970 blev også diskuteret ivrigt. Ved større møder var vi i den store sal ved siden af.

Bl.a. var vi samlet til fest ved P. H. Clausagers 25 års jubilæum som folketingskandidat. Han ønskede nu at stoppe som folketingskandidat. Ny kandidat blev fra februar 1966 Jens Bilgrav Nielsen, og så havde vi igen en radikal repræsentant for Koldingkredsen på Christiansborg. Han fortalte ofte ved møder om sine oplevelser der, og vi fik meget at vide, som vi ikke kunne læse i aviserne eller se på TV.

Når vi havde møder, blev disse refereret af Ida Jørgensens ægtefælle Søren M. Sørensen, der havde været redaktør af Venstrebladet for det sydlige Jylland siden 1926. Bladet var ophørt som dagblad i 1958, men fortsatte som ugeblad. Det blev trykt på Skive Folkeblad som midtersider i det blad, der hed Ugens Politik. Redaktør Sørensen skrev re-

Sundhedsplejerske Ida Jørgensen.

feratet, mens mødet foregik. Han skrev i hånden med blyant, referatet blev lagt i postkassen samme aften og trykt i det følgende nummer. Desuden bestod midtersiderne af citater fra andre aviser, som redaktør Sørensen sad og klippede ud i sin dagligstue.

Ida Jørgensen og Søren M. Sørensen's datter Anne Marie Sørensen blev også medlem af RU. I 1966 eller 1967 fortalte hun om sit skoleophold i USA. Hun fortalte bla. om, hvordan de unge var påvirket af indkaldelserne til Vietnamkrigen. Medlem af RU blev også Nikolaj Borg Mogensen, søn af læge Lisbeth Mogensen, der var formand for Kolding Bys Radikale Venstre og Ib Borg Mo-

gensen, der var socialdemokratisk byrådsmedlem.

JENS CLAUSAGER SOM FORMAND

I august 1965 skulle jeg fem måneder på "græs". Det kom seminarieelever/lærerstudierende dengang, da der endnu var lærermangel. Min afløser som formand blev Jens Clausager, søn af P. H. Clausager, og jeg afleverede protokol og mit arkivringbind til ham. Da jeg senere kom tilbage til Kolding, var Radikal Ungdom vokset til omkring 20 medlemmer. De mødtes regelmæssigt i et lokale på øverste etage i hjørnebygningen Blæsbjerggade 2 oven på Mælkepoppen. Stolene i lokalet bestod af gamle træ-ølkasser. Der var livlige diskussioner til disse møder, bl.a. en stor diskussion om medlemskabet af Nato.

Da redaktør Søren M. Sørensen døde, blev Jens Clausager redaktør af Venstrebladet. Jens Clausager var fra 1984 til 1990 leder af det radikale sekretariat på Christiansborg.

RADIKALE UDFLUGTER

Vi kørte flere i bil sammen til møder længere væk. 24. august 1964 hørte jeg i Vejle første gang den senere statsminister Hilmar Baunsgaard. I 1966 besøgte vi en lørdag eftermiddag den radikale husmand Marinus Ebbesen, Vork ved Egtved. Vi var også før kommunesammenlægningen 1970 på tur rundt i de 4 af de 8 sogne syd for fjorden, der blev lagt sammen med Kolding.

Der var hvert år møder mellem de radikale i Koldingkredsen og Middelfartkredsen, hvor vi sammen kørte rundt i de to områder og så på nye virksomheder og institutioner.

Bla. så vi den nybyggede Kolding Højskole i begyndelsen af 1970'erne. I 1974 talte Hilmar Baunsgaard på Hindsgavl Slot.

I 1967 flyttede jeg fra Kolding, men fulgte dog byen på kort afstand, idet jeg har boet både i Fredericia og siden 1974 i Vejen, hvor jeg blandt andet årligt besøgte Richard Andersen for at opkræve hans kontingent til partiet. Ved møder i Vejen traf jeg ofte Selma Andersen, Gesten. Hun havde været medlem af byrådet i Vejen. Ida Jørgensen traf jeg også ofte siden. Hun kom til grundlovs-møder på Askov Højskole og radikale møder på Hovborg kro. I 1991 deltog jeg som formand for Grindstedkredsens Radikale Venstre ved Jens Bilgrav Nielsens 25 års jubilæum som kandidat. Det foregik på Sct. Jørgens Gård i Kolding. I 1994 blev Jens Bilgrav Nielsen afløst af Elsebeth Gerner Nielsen, som stadig er radikal repræsentant for Koldingkredsen.

PS: EN GENFUNDEN PROTOKOL

Efter at denne artikel var afleveret til redaktionen, fik Kolding Stadsarkiv fra en genbrugsbutik afleveret forhandlingsprotokollen for Radikal Ungdom 1960-1968! Et usandsynlig heldigt tilfælde. Jeg havde jo troet, at protokollen var gået tabt. Det bekræfter, at det er vigtigt, at foreningsmateriale og andet afleveres til de lokalhistoriske arkiver, der findes overalt i landet.

Jeg vil ud fra protokollen kort berette om tiden før og efter min formandstid (1964-1965).

Jens Laurids Rahbek Pedersen blev formand for Kolding RU i december 1960. Han blev siden forstander for Snoghøj Højsko-

le, hvorefter han i 1993 blev forstander for VUC i Vejen, og nu er han medlem af Vejen Byråd for Socialdemokratiet. Kontingentet var i 1960 3 kr. om året. I 1960 blev også elev på Kolding Seminarium Ole Vig Jensen, senere kultur- og undervisningsminister, medlem af bestyrelsen i Radikal Ungdom, Kolding.

I 1961 blev Jørgen Engberg, søn af Vonsildkredsens radikale folketingskandidat Rigmor Trier Engberg og lektor Gunnar Engberg formand for bestyrelsen. Hans søster Sigrid blev også medlem af bestyrelsen. Man planlagde møder om Berlin som politisk brændpunkt, reklamen som politisk magtfaktor, overenskomstsituationen med SFs byrådsmedlem Kai Ibsen, "u-landene", FN og Sydafrika. Flemming Thøgersen var formand fra 1962 til maj 1964, hvor jeg blev formand. Efter mig overtog Jens Clausager posten i 1965. I februar 1966 holdt RU møde med den senere folketingskandidat Jens Bilgrav Nielsen, og i 1967 blev Jørgen Dahl formand. Han har i mange år været lærer på Skamlingsbankens Ungdomsskole. Han afløstes i november 1968 af Niels Vestermark, og her slutter protokollen.

KILDER:

K. E. Reddersen: Op mod en hundredårsdag. Historien om Det Radikale Venstre i Kolding fra 1905-2001 samt om Venstrebladet for det sydlige Jylland, 2002.

Lars Bang Jeppesen: Fra den politiske periferi-artikler i bladet Tungen – udgiver af Det Radikale Venstre i Ribe Amt.

Kolding Stadsarkiv: A 1106. Radikal Ungdom for Kolding og Omegn. Forhandlingsprotokol 1960-1968.

BEVISETS STILLING: ROTTEKRUDT ELLER NATURLIG DØD?

AF AAGE ANDERSEN

Kong Christian 3. opholdt sig som så ofte før i Kolding i maj og juni måneder 1546. Med sig havde kongen sin kansler, Johan Friis, der var leder af Danske Kancelli, og regeringsmagten udøvedes således i denne periode fra Koldinghus.

Kongen kom fra en rejse med dele af Rigsrådet, og den havde ført dem til Kolding via Viborg, Ålborg og Århus. Sammen udgjorde de rigets højeste domstol, Det kongelige Retterting, der som slutinstans afsagde domme. Ved domfældelserne påberåbtes som retsgrundlag nu og da lovgivning, som Rigsrådet selv havde været med til at vedtage. Vore dages tilstræbte tredeling af magten hører først hjemme i 1700-tallets tankegods.

I maj og juni 1546 afgjorde Rettertingen 28 sager, hvoraf fire vedrørte forhold i Kolding eller Koldinghus len. Jeg har valgt en af disse sager ud, fordi den fortæller os lidt om livet i Kolding i første halvdel af det 16. århundrede blandt mennesker, om hvilke vi i øvrigt ingen efterretninger har – hverken før eller siden – og fordi den giver os et indblik i appelsystemet, da sagen appelleredes fra Kolding Byting til Rettertingen som anden og afsluttende instans. De retslige afgørelser blev truffet af dommere, der ikke alle var juridisk skolede.

SAGEN OM KRISTOFFER LARSENS DØD

Kristoffer Larsens svoger, Rasmus Sørensen, havde stævnet nogle sandemænd eller næv-

ninger, der havde tiltalt hans søster, Gertrud, for at have ombragt sin ægtemand, Kristoffer Larsen, og hans moder for at have hjulpet datteren med at forgive hendes mand. Sagen var berammet til den 31. maj 1546.

Rasmus Sørensen hævdede, at disse beskyldninger var grundløse. Svogeren var en svagelig og skrøbelig karl og var pludselig død. Søsteren var blevet anklaget på grund af den pludseligt indtrådte død og på grundlag af et udsagn fra en "løss" eller upålidelig kvinde ved navn Anne. Anne boede hos moderen og måtte derfor anses for at have indsigt i familieforholdene, men hun havde udtalt sig i forbindelse med, at hun var blevet lagt i jern – hvorfra hun dog senere var undvejet. Moderen, som havde været til stede ved svigersønnens død, havde været så forskrækket, at hendes udsagn ikke var blevet forstået af sandemændene, der havde kendt søsteren skyldig i drab og moderne i overfald på sagesløs.

Rasmus Sørensen bevidnede nu over for Rettertingen sin og sin families agtværdige levned gennem flere generationer i Kolding med et tingsvidne af Kolding Byting, hvilket vil sige, at et antal af byens mest troværdige mænd havde udtalt sig skriftligt om Rasmus Sørensens familiesandel i byen gennem flere slægtled. Han fremlagde også et vidnesbyrd afsagt ved Brusk Herredsting, hvor fire mænd meddelte, at de på Bytingen i Kolding havde hørt Rasmus erklære sig og sine uskyl-

Kong Christian 3., maleri på slottet Sondershausen i Thüringen.

dige i Kristoffer Larsens død og havde ytrret ønske om, at 24 gode mænd ved selvsyn skulle afgøre, om afdøde havde været udsat for overgreb. Endvidere anmodede han om, at søsteren løslodes i forbindelse med afdødes begravelse, så hun kunne lægge hånd på sin afdøde mand. Herved kunne Vor Herre tilkendegive hendes skyld. Intet af disse ønsker var dog blevet imødekommet. Sandemændene konstaterede blot, at de havde handlet korrekt, og deres kendelse fremlagdes som dokumentation af byfogeden Jørgen Holst.

For de forsamlede dommere fremlagdes nu seks mænds vidnesbyrd om, at de havde hørt Koldings borgmester Hans Hugger spørge Rasmus Sørensen moder, om der havde været nogen til stede ved dødsfaldet. Hun fremførte, at Niels Murermester havde været der, hvilket han dog benægtede ved forespørgsel fra Hans Hugger. Dog havde han hørt, at nu afdøde havde råbt "Eja, moder, jeg dør straks", hvortil svigermoderen replicerede, at så måtte han dø for sig selv, for hun kunne ikke hjælpe ham.

På samme tid var den oven for omtalte Anne kommet ind til fru Gertrud, der sad

ved ilden i sin og Kristoffer Larsens bolig. Gertrud havde fortalt hende, at Kristoffer var alvorlig syg. Hertil havde Anne svaret – idet hun slog sig på brystet – at så blev pinen kortvarig, og at Gertrud hurtigt ville få sig en ny mand. Gertrud havde hertil udtalt ønske om, at Kristoffer var "fuld af rottekrudd", det vil sige, at hun formodentlig i fortvivlelse havde gjort sig klart, at døden var nært forestående, og at hun ønskede Kristoffers lidelser tilendebragt. Ifølge Annes udsagn bad Gertrud nu Anne om at skaffe sig noget rottekrudd!

Rasmus Sørensen hævdede, at et sådant vidneudsagn berørte både hans søsters og moders ære og liv, og at det ikke kunne have nogen beviskraft, idet et vidne ikke er noget vidne!

Der fremlagdes yderligere et vidnesbyrd fra to mænd, der havde været vægttere i byen den aften eller nat mellem klokken ni og ti. Skønt de dog ikke havde været til stede ved dødslejet, havde de hørt Anne råbe om Kristoffers død. Desuden omtaltes beklagelser fra afdøde afgivet til agtværdige mænd om, at hustruen, Gertrud, ikke ville give ham hverken vådt eller tørt eller søge seng med ham, hvilket han mente skyldtes svigermoderens uvilje mod ham. Endvidere hævdede kapellanen ved Sankt Nikolaj kirke, hr. Peder Tap, i et vidnesbyrd af Bytinget, at hverken han eller et andet, kvindeligt vidne, fru Anne Iversen, på afdøde havde kunnet iagttage tegn på helspætter, der var små blodudtrækninger under huden, som normalt kunne iagttages på patienter, der led af skørbug eller tyfus, og som var tegn på forestående død.

Rasmus Sørensen fremlagde nu et tingsvidne, der var afgivet af personer, der angive-

ligt havde stor erfaring i håndtering af lig med helsot og pest. De konstaterede, at Kristoffer Larsen umiskendeligt havde spor af helsepætter.

DOMMEN

Processen var foregået mundtligt med fremførelse af forskellige vidner og fremlæggelse af flere vidnebeviser. Herefter afgjordes sagen. Dommerkollegiet, der var forsamlet på Koldinghus, udgjordes i denne sag af otte medlemmer af Rigsrådet, der i kongens fravær var hans repræsentanter som dommere, og hvoraf kun den tidligere katolske biskop over Viborg stift, hr. Jørgen Friis, var juridisk skolet.

De fremkomne vidneudsagn kunne ikke retfærdiggøre en dødsdom, hvorfor Gertrud og hendes moder frifandtes. Man må formode, at Rasmus Sørensen, der på søsterens og moderens vegne havde udtaget stævning i sagen, har modtaget en, nu tabt, beseget udskrift af dommen. Rigens skriver, Søren Kjær, der senere blev borgmester og tolder i Kolding, har formodentlig været til stede med Rettertingets protokol og har indført dommen og beseget brevet med tingets segl. Trykt blev dommen ikke, men selvfølgelig har omgivelserne fået kendskab til udfaldet, og moder og datter har naturligvis fået deres frihed.

KONKLUSION

Dette var en sag om påstået manddrab, hvor anklagen var fremsat på et løst grundlag. Der blev ved fremlæggelsen for den daværende Højesteret, Det kongelige Retterting, fremdraget nye oplysninger, hvorved der var skabt grundlag for en fornyet stillingtagen i

sagen. Og skønt grundlaget for at afsige en frifindelse ikke specificeredes, har de fremførte udsagn været dommernes baggrund for at frifinde Rasmus Sørensens søster, fru Gertrud, og deres moder for henholdsvis drab og overfald på sagesløs.

Hvad der siden hen er hændt dem, tillader kildematerialet os ikke at sige noget om. Men retsprotokollerne giver et glimt af hverdagslivet i datidens samfund – dog ikke ligefrem det lystigste! Hovedparten af sagerne handler om berigelsessager i bredeste forstand. I de såkaldte Rigens Forfølgingsbøger kan man finde oplysninger om, hvilke foreholdsregler, der blev taget for at udføre domstolens afgørelser.

KILDEMATERIALE

Tegnelser over alle lande, *Danske Magazin indeholdende Bidrag til den Danske Historie og det Danske Sprogs Historie*, 4. række 1. bind, Kbh. 1864, s. 196-224.

Danske Kancelliregistranter 1535-1550, udgivne ved Kr. Erslev og W. Møllerup af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1881-82, s. 288-98.

Rigsarkivet, Kbh., Kongens Retterting. Herredagsdombog nr. 5, (1545-1549) f. 14IIr-61r. Ditlev Tamm, *Kongens Retterting 1537-1660*, II, Kbh. 2003, s. 57-60, nr. 541-565.

J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, *Samling af gamle danske Love*, IV, Kbh. 1824, s. 182.

Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid, udgivet ved Troels Dahlerup af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, I, Kbh. 1959, s. XI.

Susanne Vogt: Søren Kjær, borgmester og tolder i Kolding, *Koldingbogen 1987*, Kolding 1987, s. 97-100.

KRIGEN – 60 ÅR EFTER

AF VILLY RASCH

Da jeg gik i mellemskolen, 5.-8. klasse, i begyndelsen af 40'erne – jeg er født i 1929 – fik vi en stil for: “En gammel fortæller om gamle dage”. Jeg havde ingen bedsteforældre i byen og gik derfor op på “De gamles Hjem”, det, der i dag hedder “Låsbyhøj”, og fandt en venlig gammel mand, som kunne give en øjenvidneberetning om ting, han havde oplevet i 1864. Det, syntes jeg, var spændende at høre og skrive om. I dag er jeg den gamle mand, der gerne vil give en øjenvidneskildring af det, jeg oplevede under 2. verdenskrig, den, der sluttede for 60 år siden.

Der er jo skrevet meget om krigen, både af de, “der var med”, og de, der som jeg “bare kiggede på”, men det er ved at være sidste udkald for nye beretninger, og mine historier er mig bekendt ikke skrevet før. Jeg beskæftiger mig med slægtsforskning og synes, at lokal-, Danmarks- og verdenshistorie først bliver rigtig spændende, når den kan knyttes sammen med mennesker, der har levet på den tid.

De fleste beretninger om krigen handler om den 9. april, den 5. maj og så de sidste 1½ krigsår. Det vil min beretning også komme til, men til sidst vil jeg komme ind på tiden før 29. august 1943, den periode, hvor vi “samarbejdede” med tyskerne, den længste del af “de 5 forbandede år”, som man helst ikke taler om. Jeg fik den ind, om ikke med

modermælken, så dog med det daglige brød omkring familiens spisebord.

EN 4-ÅRERS INNRIGGER OG – ISÆR – DENS BESÆTNING

Min storebror, Søren, født 1920, var ivrig roer og sammen med 4 kammerater, altid de samme, tilbragte han før krigen megen tid på Kolding fjord og længere væk. De 3 af dem havde ikke deres hjem i Kolding, og derfor kom de ofte hos os, og vi, min tvillingbror Erik og jeg, lærte dem at kende som unge sportsfolk, som vi så meget op til.

Men lad mig præsentere dem: Søren var styrmanden, han var roinstruktør, uddannet på Dansk Forening for Rosports kursus på Ollerup Højskole. Harald havde tag-åren, han var sønderjyde, en charmerende fyr, ansat på Kolding Strømpefabrik, 2'eren og 3'eren var brødre, Viggo og Chris Dreyer. Deres forældre var skilt, meget skilt. Faderen var forretningsmand og boede nu i Hongkong, og moderen var gift igen og boede i Rio de Janeiro. Selv boede de i “Borgen” på Haderslevvej hos deres faster, fru Kelstrup, gift med Holger Kelstrup, ekviperingshandleren fra Engelsk Beklædningsmagasin. 1'eren eller pligt-åren var koldingenser, og derfor så vi ikke så meget til ham. Kort før krigen kom Chris og Viggos mor på besøg, og så rejste

Chris med hende til Brasilien. Haralds mor var nazist. Og det tror jeg, har givet anledning til diskussioner på deres roture. Den 9. april mødte Søren Harald, som havde et stort smil på, og så var det venskab forbi, i hvert fald for mange år, og bådens besætning opløst. Viggo blev dog ved at komme i vort hjem. Han blev garder, kom på orlov i en "rumpeforkøler", en speciel kort uniformsjakke, som garden brugte som udgangsuniform den gang, og jeg mindes ham fortælle om soldatertjenesten, mens vi sad om vort spisebord. Så var vi helt opslugt. Også Harald blev soldat, men det var SS'er i division "Viking", som var indsat på østfronten.

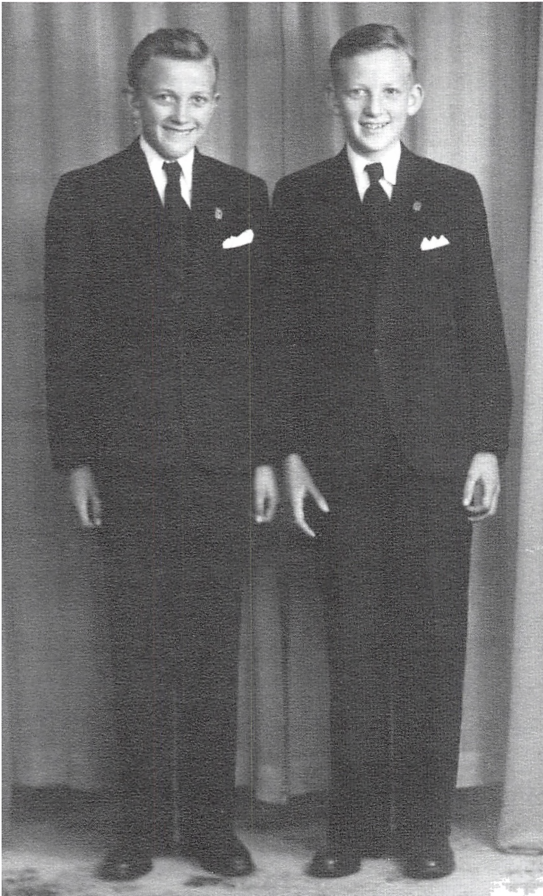
Efter soldatertiden blev Viggo politibetjent, og 19. september 44 blev han med de øvrige københavnske betjente sendt i koncentrationslejr. Da Søren i 1944 blev indlagt for et mavesår på Kolding Sygehus, dukkede pludselig en civil Harald op. Han var på orlov, og han var vist efterhånden blevet kompagnichef. Efter sygebesøget, hvor han sandsynligvis har hørt om Viggos skæbne, var han med os hjemme, og her fortalte han om østfronten, om stalinorgler, et raketbatteri, som tildækkede et areal med granater, og om de huller, granaterne efterlod, som de overlevende kunne gemme sig i, når de russiske tanks bagefter kom buldrende. Og så var vi helt opslugt.

Haralds bror, som også var blevet kompagnichef, var faldet. Kort efter Harald var kommet tilbage til fronten, fik Viggo i koncentrationslejren besked om, at han efter Haralds indgriben kunne rejse hjem til København, og det gjorde han. I april 45 ringede det en aften på hans dørklokke, og der stod en civilklædt Harald. Han var deserteret.

Han fik lov at bo hos Viggo, som den 5. maj genoptog sin tjeneste som politibetjent. Én af de første dage derefter var Viggo på jagt efter HIPO'er, tysk hjælpepoliti der terroriserede gaderne i den "politiløse" tid. Her blev han på Jagtvejen ramt af et projektil, der gik fra halsen ned igennem ryggen og ud. Der blev skudt oppe fra tagvinduerne. Han blev indlagt, men da hans kone og Harald ikke kunne bo alene under samme tag, måtte Harald søge logi andetsteds, og det blev i et fængsel, hvor han fik den samme straf som alle andre SS-folk. Så vidt jeg ved, blev han "kun" dømt for tjeneste som frontsoldat på østfronten. Hvad der siden blev af ham, ved jeg ikke. Viggo tog efter krigen med sin familie til sin far i Hongkong.

KIRSTEN THERKILDTSEN

Vi, Erik og jeg, var meget optaget af at være spejdere, men på et tidspunkt begyndte vi også at interessere os for piger, specielt på grund af, at vi gik i danseskole på Rutebilcafeen, over for Sct. Nicolaj Kirke, der hvor nu Midtgården ligger. Selvfølgelig kendte vi også piger fra Almenskolen (gymnasiet), som havde "blandede" elever i klasserne i modsætning til de kommunale skoler, Drengeskolen nu Ålykkeskolen og Pigeskolen, som lå på hjørnet af Katrinegade og Skolegade. På hjørnet af Blæsbjerggade og Skolegade lå Forskolen, hvor man gik i 1. og 2. klasse. Jeg tror her gik både piger og drenge, men ikke i samme klasse. Men nu var der altså også en "blandet" danseskole i kvarteret ledet af stationsforstanderens datter, Kirsten Nørgård, som var en yndig, men meget sminket ung dame. Og når pigerne her var noget andet

Erik og Villy Rasch fotograferet i anledning af deres konfirmation i 1943 af J. Ingemann.

end dem i klassen, var det vel, fordi man aldrig så dem stå uforberedt ved en tavle.

Tøjet var et stort problem under krigen, og man skulle jo være "pæn" i danseskolen. Vi gik i vort konfirmationstøj, som skrædder Ravn, en bror til den senere borgmester, havde omsyet af min morfars sorte "stadstøj" og min farmors spadseredragt med langt skørt. Skjorter var det store problem, for de

blev så slidte i vasken, at de revnede over skuldrene, men det skjulte jakken jo heldigvis. Godt vi aldrig skulle smide den. Da jeg er ved tøj! Mine ugifte mostre boede på landet i Sønderjylland og fik uld fra de klippede får, kartede den, spandt tråden på en rok, og så strikkede de sokker og hvide bluser med slyngede mønstre til os. De var gode og varme, men desværre så de jo "anderledes" ud. Når de blev slidt, blev ulden revet op, og heraf fik min mor fyld til soveposer til vore spejdeture. Men de så jo også "anderledes" ud! Nå men det var et sidespring.

Tilbage til danseskolen. Vi dansede engelsk-vals, tango, slowfox og quick-step og af og til vovede frk. Nørgård endda swing, som var en grov provokation mod besættelsesmagten. Swingpjatter i deres lange jakker var næsten værre end folk med Royal Air Force huer, strikkede huer med rød/hvid/blå ringe. Men pigerne? Dem husker jeg i deres yndige nystrøgne hvide eller blomstrede bluser. Søde var de alle sammen, men så var der "stjerne"erne". De var dog forbeholdt "sheikerne", som vi kaldte de pigepopulære drenge, som ved dansetimens begyndelse kurede over det glatte gulv med retning mod dem. Var vi andre heldige i timens løb at skulle "gå et skridt til højre til ny dame", og så mødte én af dem, ja så var både den uge og den næste reddet.

I august 1944 begyndte jeg i 1. g på Almenskolen, som gymnasiet dengang hed. Der blev oprettet 3 små klasser, 2 matematiske og en sproglig. Det var, hvad Kolding inkl. omegn kunne præstere. I alt knap 30 elever. På den årgang. Blandt eleverne var der naturligvis nogle, der som jeg rykkede med fra skolens mellemskole, men så var der også nye,

og blandt de nye var Kirsten, en "superstjerne" fra danseskolen. Hun var sproglig, men vi, den mindste af de matematiske klasser, havde mange timer fælles med de sproglige, og da jeg sad ved ét af de bageste borde, kunne jeg se hende hele timen. Tale med hende blev der ikke tale om. I frikvartererne gik gymnasiepigerne arm i arm rundt om skolegårdens lindetræ, mens drengene stod ved drikkekummerne og kommenterede dem.

Men så en fredag i september! Vi havde i ugens sidste time haft boldspil på Stadion, og reglen var, at en dreng og en pige efter timen skulle rydde op og stille på plads. Den uge var jeg drengen og Kirsten pigen, og vi fulgtes ad fra Stadion til skolen og talte sammen. Hun viste sig at være ganske almindelig, sød og naturlig, og havde jeg ikke været forelsket før, var jeg nu ganske fortabt. Jeg glædede mig til mandagen, hvor jeg kunne sidde ved mit bord i klassen og beundre.

Jeg drømte om hende, da jeg faldt i søvn, vågnede midt på natten ved et vældigt brag, og tænkte så på hende, før jeg igen faldt i søvn. Næste morgen hørte jeg, at Folkebladet var sprængt i luften, og det var jo her, Kirsten boede. Jeg styrtede ned i Jernbanegade og fik at vide, at Kirsten hårdt såret var bragt til sygehuset. Hun havde om natten hørt støj fra trykkeriet, havde vækket sin far, redaktør Therkildsen, som sammen med portner Gejlager var gået ned i trykkeriet, og mens Kirsten og fru Gejlager bekymret havde fulgt dem fra et vindue på trappegangen, var eksplosionen kommet. Mændene var blevet dræbt og begravet under den sammenstyrtede bygning, mens fru Gejlager og Kirsten havde fået vinduet ind i kroppen.

Jeg husker, jeg hele dagen gik omkring i

Jernbanegade og håbede på godt nyt fra sygehuset. Jeg så af og til en klassekammerat, men vi talte ikke sammen, syntes vel begge, at denne sorg "mest var min". Om eftermiddagen så jeg en bedemand køre en kiste ud fra deres lager i Slotsalle og troede, nu var det sket, men først sent på dagen kom meddelelsen om hendes død.

Ved Gunnar Ebbesens udstilling om besættelsen på Koldinghus i maj i år så jeg et avisudklip, hvor der stod, at Kirsten var blevet bragt ind på Trocadero, før en ambulance havde hentet hende. Trocadero lå næsten nabo til Folkebladet. Da jeg nogle dage senere traf "Trocadero-Flemming" i Østergade, talte vi over en øl på fortovsrestauranten om Kirsten, og jeg kan nu stykke sammen, hvad der skete hende, efter vi skiltes den fredag eftermiddag.

Hendes mor var i København. Hun må i Folkebladet, som den gang udkom om eftermiddagen, have læst, at Vejle Amts Avis var sprængt i luften om natten. I hvert fald må hendes far have fortalt hende det, og det må have forurolet dem. Hun havde været i biografen i gul spadersedragt med Jens, og de havde set den svenske film "Mellem 2 Tog", der gik i Kosmorama, der lå, hvor nu Tiger har forretning. Jens fra "Galvaniseringen" i Vestergade og "Trocadero-Flemming" hørte til den tids "sheiker". De gik i den anden l.g.

Flemming blev om natten vækket ved braget, og med hjælp af andre fik han og hans far brækket gitterporten til Folkebladet op. De mødte nu de stærkt blødende kvinder, Kirsten og fru Gejlager. Flemming kunne ikke kende Kirsten. Først da hun samlede den gule jakke om sit underliv, der var revet fuldstændigt op af glassplinter, forstod han, det var

Efter schalburtagen på Kolding Folkeblad 16. september 1944. Foto Niels Lisberg.

hende og fik hjulpet hende ind i Palmehaven. Da hun kom på sygehuset, spurgte lægerne, om der var andre sårede, de kunne tage først. Kirsten var blevet et håbløst tilfælde.

Hvordan gik det nu morderne? Efter krigen har det vist sig, at sprængningen blev udført af "Peter-Gruppen", den terroristgruppe, der myrdede Kaj Munk. Gruppens leder "Peter" med det rigtige navn Otto Schwedt, en højt dekoreret tysk SS jægersoldat, var efter denne "provinsturne" med Folkebladet som sidste mål taget tilbage til København og meldte sig på Dagmarhus hos terror/Gestapochef Bovensiepen med et "Ziel erreicht" (opgaven løst!). Han fik så gruppens næste opgave. Den skulle tirsdag assistere ved in-

terneringen af det danske politi. Her skulle den i SS-uniform trænge ind gennem Politigårdens hovedport og afvæbne politiet i vagtlokalet. To af de kendteste danske medlemmer af gruppen, Brøndum og Bothildsen Nielsen, skulle straks derefter gå til det danske sikkerhedspolitis kontorer og bemægtige sig alle papirer og kartoteker. Om de selv har været registreret her, ved jeg ikke, men det kom de i hvert fald til efter krigen, hvor de skulle stå til regnskab for Brøndums vedkommende 35 drab og 2 drabsforsøg, 52 sprængninger og et togattentat med 10 dræbte, for Bothildsen Niensens vedkommende 55 drab og 11 drabsforsøg, 84 sprængninger og 6 togattentater med 26 dræbte. "Peter" var senere

på politi-interneringsdagen sammen med Bovensiepen og en bilfuld af sine folk kommet forbi Amalienborg, hvor der til deres overraskelser var skudvekslinger mellem det danske politi, der bevogtede slottet, og en tysk afdeling, der allerede på det tidspunkt havde lidt svære tab. De blandede sig, men ikke ret længe, for "Peter" blev såret i foden, og hans tyske næstkommanderende blev dræbt af en dansk politibetjents kugle. Tyskerne opgav, som bekendt, kampen, og politiets kongevagt fortsatte til befrielsen.

Terroristernes jyske afdeling flyttede i november 1944 ind i konsul Effs villa i Søgade Kolding, og fortsatte herfra deres "turneer". 7 af gruppens 11 danske medlemmer fik deres dødsstraf endelig stadfæstet ved Højesteret i april 1947, og natten mellem den 8. og 9. maj blev de alle henrettet.

De tyske terrorister gik det bedre. "Peter" fik ved højesteret 24 års fængsel, Bovensiepen livstid, men han og "Peter" blev som de sidste af de tyske krigsforbrydere benådet og udvist i december 1953. "Peter" fik efter udvisningen en heltemodtagelse på Flensborgs banegård, hvor store folkemængder hylkede ham med blomster, taler og sange; ligesom man i dag hylder en olympisk guldvinder, der kommer hjem til sin by. Bovensiepen er nok blevet budt velkommen i Mülheim af sin byfælle dr. Best. Men tiderne ændrede sig også i Tyskland. Han havde som dr. Best en fortid som gestapochef i Berlin, dog på et andet tidspunkt. Han blev i 1969 atter fængslet, tiltalt for medvirken til 30.000 mord, idet han havde forestået de berlinske jøders deportation. Fire år senere blev han løsladt uden dom, fordi han af helbredsmæssige grunde ikke kunne gennemføre en retssag.

Kirsten blev et offer for Danmarkshistoriens indtil nu uhyggeligste terrorister. Hun blev én af 144, der dræbtes af "folkehelten Peters" gruppe.

INGE MATHIESEN

En anden af de nye piger, der startede i gymnasiet i 1944, var Inge Mathiesen. Hun var en stor kraftig mørkhåret pige, der var lidt ældre end os andre, og som tit smilede lidt overbærende af os, men som også kunne give en lussing, hvis man blev "fræk". Hun slog en proper næve. Hendes far var kaptajn på et handelsskib. Hun havde sejlet med ham på verdenshavene, men var lige før krigen blevet sat i land, og de var nu på hver sin side af grænsen mellem "de besatte lande" og "den frie verden". Hun boede hos vores matematiklærer, lektor Misfeldt, en slægtning. Han var sønderjyde, og havde vi ikke nået at regne vore stykker, spurgte vi ham: "Hvordan var det, da sønderjyderne stemte sig hjem til Danmark", og så fortalte han, så tårerne trillede ham af øjnene, og han skulle have sit store hvide lommetørklæde frem.

Men Inge var sproglig, meget dygtig og egentlig hyggelig at snakke med, hvis man ikke lagde sig ud med hende. Det gjorde vores fransklærer, Asbjørn Rasmussen. En dag kiggede han ud over klassen, rystede bedrøvet på hovedet og sukkede: "Åndelige fnug!".

I næste time skulle de sproglige have tysk med ham, og i frikvarteret lagde Inge en plaskvåd svamp på lærersædet, som hun fjernede, inden han kom. "Hvem har gjort det?" skreg han og for op. "Ja, hvem sad der i sidste time?" spurgte Inge.

Vi havde i klassen en pige, lad os kalde

Tyske flygtninge i Almenskolens gård under krigen. Foto Kaj Baagø.

hende Lis, hvis far var nazist. En dag, hvor vi spiste frokost på biblioteket, vrængede Lis "jødeunge" til Inge, og det udløste et furieslagsmål, som hurtigt endte på gulvet og blev voldsomt, da også Lis var en stor, stærk, men blond valkyrie. Det var tøj, der blev revet i stykker, og hårstumper, der blev revet af, men så kom heldigvis vor elskede historie-lærer frk. Carstens, som var i samme vægtklasse eller højere og fik skilt dem ad. Lis ringede til sin far, og der var en overgang tale om, at den tyske kommandant, Hauptmann Mahler, skulle indblandes, men ved rektors mellemkomst blev det da heldigvis forhindret.

Når vi spiste frokost på skolens bibliotek,

skyldtes det, at skolen var okkuperet af tyske flygtninge, skolegården også. Den blev brugt til vasketøj og børns leg. Mange af flygtningene var fra Polen og Tjekkoslaviet. Vi kunne sommetider få kontakt med dem, og vi var da imponerede over, at Inge kunne tale med dem på deres eget sprog. Det samme gjaldt de polske kz-lejrvinder, som i krigens sidste dage passerede Kolding med et tog. Så kom den 5. maj, og vi fik at vide, at hun slet ikke hed Inge Mathiesen, men Franja Mazyasyk. Hun var datter af en polsk gymnasie-lærer, som sammen med sin familie var taget af Gestapo, og mens forældrene blev ført i kz-lejr, var hun havnet på et muslingekogeri i Flensborg. Herfra var hun stukket af og

flygtet til Danmark, og en sen aften havde hun banket på døren til et hus i Viuf, hvor Misfeldts datter boede. Sammen havde de nu opfundet historien om skibsføreren. Nogle dage efter befrielsen inviterede Misfeldt nogle polakker til middag. Da de kom, var Franja væk. Også den "polske historie" var digt. Nu skulle hun være en sydslesvigsk bondepige, som var stukket af hjemmefra; senere fandt hun vist en engelsk sergent og flyttede til England, men om de historier er rigtige, ved jeg ikke. Hun forsvandt ud af vor tilværelse.

LILI HAHN

Kort før slagsmålet på biblioteket, men efter Kirstens død, var der kommet en ny pige, Lili, ind i klassen. Hun kom fra Falster, hvor hun havde boet på landet og gået i 1.g. på Nykøbing Katedralskole, hvor der ingen tyskere var, hverken på skolen eller i byen. For hende var det et chok at komme til Kolding, hvor størstedelen af skolen var beslaglagt, kun fløjen mod kirken var fri, og hvor det vrimlede med tyskere i byen, specielt ved ismejerierne, hvor de kunne købe flødeskum i papbakker eller lagkager, pyntet med rigeligt skum og 2 dannebrogsglaser over kors. Nok var der også nazister i hendes Falster-klasse. Der var også en Gert Petersen, som brugte frikvartererne til agitation, men det var da trods alt mere akademisk end voldsomme pigeslagsmål på gulvet, hvor der kom en "rengøringskone", troede hun – det var frk. Carstens – og skilte dem ad. Gert Petersen blev i øvrigt senere en kendt kommunist og endnu senere en endnu mere kendt SF'er.

Lilis far var apoteker på Løveapoteket, der

den gang lå på torvet. De havde svært ved at finde noget at bo i, da apotekerken blev boende på Axeltorv, men de købte et sommerhus på Strandvejen, som det hed dengang, i dag Fjordvej, en stor bjælkehytte "Granstuen" som var dejlig at bo i om sommeren, men en rædsel i de kolde isvintre, hvor vinden susede igennem det pejsfyrede uisolerede hus. Udover familien boede her "apotekerens "uægte søn", en "underjordisk" politibetjent, som de havde medbragt fra Falster, og som havde gjort den i forvejen spændende tur over Storebælt nervepirrende, fordi han havde sin tjenestepistol med.

Lili cyklede frem og tilbage til Granstuen og medbragte noget for Kolding nyt, nemlig massive gummiringe på cyklen. I Kolding bandt vi en takling rundt om dækket, når det var så slidt, at det ikke kunne holde slangen "indendørs". Og så passerede hun på vejen broen over banen lige før roklubberne. Her stod en uniformeret tysk dreng, 15-16 år, på vagt, som skulle se Ausweis. Han og hans kammerater havde mange af fruene i Strandhuse frygtelig ondt af. De boede alene i forsamlingshuset under opsyn af en ældgammel lærer, som lavede mad til dem på et feltkøkken på gårdspladsen. Og de måtte være meget bange, når de stod alene om natten med deres store geværer, og det knaldede omkring dem, når sabotørerne var på arbejde.

Nå, men det var Lili, og hvordan gik det så hende? Hun blev student i 47, klinikdame hos ørelæge Hvidt, sang med i de første KU-revuer på "Industrien" og Trocadero og blev så sygeplejeelev på Rigshospitalet. På en weekend tur hjem til Kolding traf hun en dansk sergent. At den historie er rigtig, ved jeg, for sergenten var mig, og hun forsvandt

Rektor Hakon Fogh med to af sine sidste Koldingstudenter Grethe Hanbro og Lili Hahn, 1947. Foto Fr. Averhoff.

ikke ud af mit liv. Vi holdt guldbryllup i sommer.

MIN BARNDOMS GADE

Vi boede Hollændervej 2 st. med indgang fra Dalbygade. Det er der ikke mere, og kvarteret er i det hele taget fuldstændig forandret. Over for lå "Bager Becker bager Byens bedste Brød". På det andet hjørne mod Møllevvej var kiosken, som også solgte tobak, eller hvad man skulle kalde det. Her standsede mænd altid op, når der kom nye numre af "Cocktail" og "Sol og Sundhed", den tids eneste blade, hvor man kunne se begrænsede mængder af bar hud. Så var der Købmand Kjældgaard, og ved siden af ham ned af Hollændervej var en skomager og en cykelhandler, som havde en el-kompressor, som cykelpumpe til selvbetjening. Herfra lød ofte et vældigt knald, for dækkene var jo ikke så stærke, og ved siden af os i nr. 4 lå Damaskvæveriets udsalg, mens væveriet slyngede sig rundt om vor gård og havde vinduer ud mod

Dalbygade. Overfor disse vinduer lå Beirholms væverier, og oppe på hjørnet af Chr. Xs Gade var et tømrværksted, som arbejdede for tyskerne. Men de store fabrikker, strømpefabrikkerne og Volkerts fabrikker lå i den anden ende af Hollændervej og ovenfor bakken på Dalbygade. Det var et livligt kvarter, specielt omkring det tidspunkt, hvor fabriks sirenerne blæste. Hver fabrik havde sin lyd, men de lød nogenlunde samtidigt. Jeg tror, der arbejdede op mod 1000 mennesker, og alligevel var der stor arbejdsløshed.

I kælderen under os boede hr. og fru Hansen. Han var en overgang pedel og fejemand

Damaskvæveriet og til højre herfor Hollændervej 2, hvor familien Rasch boede.

på Damaskvæveriet, men blev så arbejdsløs en længere periode og fik omsider arbejde hos tyskerne, nede ved Ulvsløst ved Haderslev. En dag trådte han på en mine, blev indlagt på Kolding Sygehus og kom hjem totalt blind. Han sad herefter hver dag, hvis vejret tillod det, på en stol i gården, og når Folkebladet kom, satte Børge Juhl, én af drengene på 1. sal, sig på en stol og læste den for ham.

MED TYSK HJÆLP

Jeg var i den periode bydreng på Damaskvæveriet. Damaskvæveriet vævede under krigen mest groft denimklæde til arbejdstøj, blåt og kaki af hørgarn fra Kolding Hørfabrik. Det passede bestemt ikke væverne og det øvrige personale, der var vant til de flotte duge. Men der blev da også solgt duge f.eks. en med et stort billede af Koldinghus på midten. En regnvejrsdag var jeg på banegården, og da væltede budcyklen, så alle pakkerne faldt ned i rendestenen. En tysk soldat sprang til og hjalp mig pakkerne op. Det var bestemt ikke noget, der passede mig. Det var "den kolde skuldernes" tid. Tyske soldater var ikke nogle, man talte med, og da slet ikke nogen, man fik hjælp af. Jeg kan i dag godt se, det var en bagatel, men episoden gjorde et meget stort indtryk på mig, og jeg var glad for, at ingen, jeg kendte, så det.

MED DANSK HJÆLP

I de sidste krigsår havde vi det dejlige nye bibliotek, det der netop nu flyttes. Men det var lidt anderledes den gang. Facaden ud mod Jernbanegade var en skotøjsforretning, A/S Marius Mogensen, og indgangen var mod

Fredericiagade, der hvor der nu er avislæsesal. En overgang blev det om dagen anvendt som skole. Tyskerne tog jo efterhånden næsten alle byens skoler. Men Staldgården med sit Gestapohovedkvarter lå lige ved siden af, og da Royal Air Force havde bombet de andre Gestapohovedkvarterer – Shell huset i København, Århus Universitet og Husmandsskolen i Odense – turde man ikke have børnene gående her, og man måtte finde et endnu mere uegnet sted. Mange af mine klassekammerater, der boede på landet, brugte dog læsesalen hver dag mellem skoletid og togtid, og jeg var der også ofte. En dag, jeg kom ud derfra, så jeg en mand på det modsatte fortov gå "med lange skridt", og efter ham kom en flok mænd, blandt andet nogle tyske soldater. Manden satte i løb ned over rundkørslen, der dengang lå, hvor lyskurvene nu er, og så begyndte forfølgerne at skyde efter ham. Jeg løb efter og så ham løbe op over broen og ned ad en trappe lige efter broen, der førte ned til nogle skure, der lå der, hvor nu Pakhustorvet er. Han blev forfulgt af de skydende mænd. Jeg løb ned over Buen og så dem komme over Sdr. Havnegade. Der var et åbent område ned mod åen, hvor nu Skippergården ligger; her løb manden, mens forfølgerne stod på fortovet og skød til måls efter ham. Jeg så sættet, det gav i ham, da han blev ramt, men han løb videre ind i et skur ved åen. Da jeg kom derned, havde de slæbt ham henover en rist, hvor blodet kunne løbe fra. Nogen tid efter kom en ambulance og hentede ham.

Jeg fulgte skytterne bort derfra, og hørte gestapostikkeren Brinkmand, ham kendte hver dreng i byen, sige til tyskerne: "I skal jo ha' os danskere til at ramme". Jeg hørte sene-

re, at den forfulgte var "farmaceuten", Chr. Schmidt, som skulle afløse de netop arresterede sabotageledere "Per" og "Hugo". Gestapostikkerne, grisehandler Bollerup fra Jordrup og Riis nævnes også som deltagere i skyderiet. "Farmaceuten" kom på tysk lazaret i Vojens, hvorfra det lykkedes ham at flygte, men så blev han taget på Storebæltsfærgen. Det var dog så sent, at han kom fri ved Befrielsen, så han lever måske stadig. Det gør Brinkmand og Riis ikke, de blev henrettet efter krigen. Bollerup blev dødsdømt ved byretten, men slap senere med en lang fængselsstraf, da han ikke havde været med til tortur.

GENERALSTREJKE

Utrolig mange mennesker var frihedskæmpere i hvert fald i krigens sidste måned. Det var jeg og mine klassekammerater ikke. Vi var 15 år, da krigen sluttede. Men lidt har vi da lavet. En fredag eftermiddag, da vi gik hjem fra Stadion, hørte vi, at der var generalstrejke. Det syntes vi var en udmærket national manifestation, så vi gik lige hjem. Vi var åbenbart blevet savnet, for mandag blev vi kaldt op på rektors kontor. Vi stillede op på en række, og rektor, skældte ud. Vi vidste nu, at når rektor blev færdig, ville han med sin venstre hånds fingre fatte de korte ørehår over venstre fløjmands højre øre; han ville så prøve at løfte vedkommende i hårene og derefter tildele ham en lussing med sin højre hånd. Det gjaldt altså om ikke at være venstre fløjmand, og derfor listede vedkommende hele tiden bag rækken om på højre fløj, så da rektor var færdig med sin tale, stod vi et helt andet sted i kontoret.

Rektor, Hakon Fogh, regnedes i byen for en barsk fyr, men det var i munden. Alene det, at han kun slog én gang, viste, at han ikke var nogen voldsmand. Korporlig afstraffelse var jo bestemt et både tilladt og hyppigt anvendt pædagogisk hjælpemiddel den gang, og hver lærer havde sin metode.

TRANSPORTER

De sidste krigsmåneder var meget præget af transporter, dels de, der ikke blev gennemført til planlagt tid på grund af sabotage, og det var både jernbanetransporter med soldater og skibstransporter med kvæg til tyskerne, dels de, der blev gennemført, koncentrationslejrfangers og såredes transport til Sverige. De gjorde et stort indtryk på os. Jeg vil nævne 2 transporter, af hvilke den ene endda ikke foregik i Kolding, men hvis virkninger nok kunne følges også her.

Det var i pinsen 1945, da jeg var på ferie i Aabenraa. Jeg så en tysk krydser "Nürnberg" komme ind og lægge til. Det var et meget smukt skib, men jo tættere det kom, jo mere

Franske kvinder på vej til Sverige på Kolding Banegård.

blev vi klar over gruen. Det kom fra Østpreussen/de baltiske lande, og det var overfyldt med tyskere, der flygtede fra den røde hær, som havde så meget at hævne. Krydseren havde åbenbart været i kamp undervejs, for først kom de sårede, støttet eller båret ned ad landgangen. Nogle blev også hejst i land ved hjælp af krydserens kraner. De kom på lastbiler og i ambulancer, der holdt på kajen, og blev kørt væk. Så kom flygtningene, nogle soldater men mest kvinder og børn, og de holdt tilsyneladende sammen i familier. Blev man der længe nok, og det gjorde jeg, kom til sidst de døde, de lå tildækkede på store træplader, og her var krannerne også i brug.

Den anden transport foregik den 4. maj om morgenen, hvor en større tysk kolonne parkerede i Sydbanegade. De var anderledes end de gamle folkestormsfolk eller soldaterdrengene, vi ellers så på den tid. Rigtige soldater i den bedste alder. Og de var overmodige og galgenhumoristiske. "Vi skal ned og smide Montgomery ud", "vi er bevæbnede til tænderne", "hver mand et maskingevær eller en maskinpistol", "men ingen ammunition" lød det bagfra, og så grinede de alle højt. Deres ophold varede ikke ret længe. I den første radioavis fra England den 4. maj om aftenen hørte vi, at engelske fly havde angrebet en tysk kolonne nord for Aabenraa, og den var blevet totalt udslettet, blev der sagt.

BEFRIELSESDAGENE

Kapitulationsbudskabet hørte vi oppe ved Badmintonhallen, der lå ved Østerbrogade foran den nuværende handelsskole. Her boede nogle italienske flygtninge, som vi tit

besøgte, og vi hørte samtidigt rygtet, at Montgomery havde overskredet grænsen og snart kunne ventes til Kolding. På Haderslevvej besteg vi med andre drenge en lastbil og begav os syngende og skrålende nationale sange sydpå. Vi blev standset af en tysk officer, der svingede med en lampe. Vi troede vor sidste time var kommet. "Vorsicht, es kommt eine Kolonne" sagde han, og så passerede vi i stilhed en række køretøjer på vej nordpå. Jeg tænkte, det må være resterne af den kolonne, vi så om morgenen.

Ved Brødremenighedens Hotel i Christiansfeld var forsamlet en del mennesker, som blev ligeså skuffede over at se, vi bare var glade drenge, som vi over at se, de ikke var engelske soldater. Vi kørte tilbage og kom hjem lidt over midnat til en mor, der havde været meget urolig over os, fordi hun havde hørt kraftig skydning oppe fra Domhuset.

5. maj tilbragte jeg foran Domhuset, hvor der skete en masse:

Vi så de fleste af vore spejderførere gå rundt med frihedskæmperarmbind. Der var bl. a. gruppeføreren Kaj Jacobsen, tropfører urmager Poul Nissen, gruppens sjove mand Eskild Wind, politibetjenten Harry Mortensen og damaskvæveren Bent G. Jensen. Der blev dannet grupper af 4-5 frihedskæmpere og en politibetjent, og de kørte ud og hentede landsforrædere. De var stærkt bevæbnede med maskinpistoler, håndgranater, karabiner og pistoler op til 11 mm. Med sådan én kan man stoppe en angribende elefant! Når de kom tilbage med "fangsten", udspandt der sig voldsomme scener, hvor års had fik udløsning. Noget uværdigt syntes jeg bagefter, men det var dog bedre end "de lange knives nat", man oplevede andre steder i Europa.

Scene fra Domhuset den 5. maj 1945, hvor modstandsfolkene mødtes.

Jeg tror nu ikke, man fangede nogen af de "store", som Kolding jo var rigt forsynet med. Både Staldgårdens Gestapofolk og "Peter-gruppens" Koldingafdeling overnattede 4.-5. maj på Staldgården. Senere blev de fleste arresteret i Danmark og Tyskland, men det var først flere dage efter befrielsen.

Lili havde en oplevelse på torvet, som gjorde indtryk. Her var jo samlet store jublende folkemængder, og pludselig så hun et syn, der forskrækkede hende. Fra Adelgade kom en gammel tysk soldat kørende på et hestekøretøj. Der var lynchstemning, indtil

en mand sagde: "Nå, nu ska' du hjem og lægge kartofler", og så brød alle ud i latter, også tyskeren, som formentlig ikke har forstået andet end tonen. Så åbnedes folkemassen for ham, og han kørte smilende og vindende igennem.

7. maj kom englænderne. Jeg mødte dem ude i Vonsild skov, hvor de gjorde holdt. Jeg, som havde bestemt mig for aldrig at ryge, fik her min første cigaret, som desværre ikke blev den sidste, og så invaderede vi Kolding siddende på kampvogne og andre krigskøretøjer. Nogle englændere fra "the Royal Dragoons" overnattede på Sønder Vang Skole, og jeg husker én af dem sagde: "Jeg har aldrig taget en tysker til fange, jeg skød dem alle". 9. maj var det "den Danske Brigade", der kom til Kolding. De samledes på torvet og marcherede til Haderslev. Vi fulgte dem på cykel. Hvad jeg specielt husker fra den tur er nogle lokale landmænd ved Vonsild skov, der stod og rodede i resterne af et stort bål. Det var danske pengesedler, som en flok tyske soldater på vej hjem havde brændt af. Hvad skulle de bruge dem til. Jeg så ikke, om der var brugelige tilbage.

DOMMER STRØBECH

En af de mærkeligste skæbner, jeg har hørt om, var Koldings kriminaldommer Emil Strøbech. Før befrielsen var han fange hos Gestapofolkene på Staldgården. Efter befrielsen blev han deres dommer. Nogle blev dømt til døden. Her synes at være et habilitetsproblem, så det klodser, men efter krigen gik "habiliteten" alene på, om man i sager mod modstandsfolk havde dømt efter dansk lovgivning. Kun de dommere, der ikke havde

Dommer og byleder Emil Strøbech fotograferet kort efter befrielsen.

dømt illegale under krigen, var egnede til at dømme krigsforbryderne, og sådan en dommer var Strøbech. Endnu mere mærkeligt blev det, at én af dem, der havde lavet loven, den kommunistiske jurist Carl Madsen, blev ekstraordinær statsadvokat, og da han skulle i gang med en af de "store sager", blev han taget for spirituskørsel. Han prøvede endnu engang at indføre nyt i retsopfattelsen ved at kalde det en "patologisk" rus, som selvfølgelig skulle være straffri; men den gik rigsadvokaten ikke med på, så han blev fyret. Så skrev han bøger, specielt om danske dommere, og Strøbech, som jo havde været byleder for modstandsbevægelsen i Kolding, blev nu udnævnt til agent for Gestapo!

Jeg fandt denne historie interessant og har undersøgt den, specielt i en doktorafhandling om politiet af Henrik Stevnsborg. I årene før krigen blev der oprettet en politiafdeling, der skulle tage sig af trusler mod statens sikkerhed, og det drejede sig både om trusler udefra, spionage og trusler indefra, specielle politiske partier som nazister og kommunister.

Som chef blev valgt en politiadvokat Strøbech, som havde indlagt sig fortjeneste ved at optrevle en tysk spionageorganisation og afsluttet sagen med fængsling og dom af flere tyskere. Strøbech skulle nu lære, hvordan man organiserer sådan en tjeneste, og der kom tre muligheder på tale: Helsinki, Scotland Yard i London og Gestapo i Berlin. Skønt Strøbech selv ville have foretrukket London, kom han efter rigspolitichefens bestemmelse til Berlin i 1939. Rigspolitichefen Thune Jacobsen, den senere justitsminister, nærede jo en vis beundring for Tyskland. Og fra dette ophold, hvor gestapochefen i øvrigt var den senere i Danmark så kendte rigsbeholdningsmægtigede dr. Best, stammer Carl Madsens beskyldning om "gestapoagent-virksomhed".

Sikkerhedspolitiet fik en overordentlig uheldig start, væsentligst af to grunde. For det første: Da rigspolitichefen ønskede korpset placeret direkte under sig, kom det i strid med landets politimestre og måske især Københavns politidirektør. For det andet: Udover normale kriminalbetjente blev der i korpset ansat hemmelige meddelere, rekrutteret blandt borgere, men uden lokale politimestres vidende. Man var yderligere så "uheldig" som leder af dette meddelerkorps at få ansat en ikke-politimand, som viste sig også

at være ansat hos Gestapo. Det blev selvfølgelig en kæmpeskandale, som kostede justitsministeren, K. K. Steincke, taburetten, og Strøbech blev "forfremmet" til dommer i Kolding. De afdelinger, der fandtes rundt omkring, blev underlagt de lokale politimestre, og tiltaleforhold blev afgjort af en "statsadvokat for særlige anliggender".

Strøbech blev i 1945 byleder for modstandsbevægelsen i Kolding. Han blev arresteret og indsat på Staldgården, senere overført til Frøslevlejren, hvorfra han kom med en transport formentlig til en krigsret i København, men turen blev afbrudt i Padborg. Det var én af de sidste besættelsesdage, og han nåede altså ikke, som jeg i mange år troede, at blive dødsdømt.

Jeg har talt med flere mennesker, der omgikkes dommeren privat, og de klagede alle over, at de ikke skulle være sammen ret længe, før han indledte lange foredrag om Romerretten. Disse mennesker kan trøste sig med, at han formentlig har udsat sine frokostkammerater hos Gestapo i Berlin for de samme lidelser, idet de som afskedsgave gav ham en buste af Julius Cæsar. Den befinder sig i dag på Koldinghus.

MIN FAMILIE

For mig begyndte krigen den 1. september 1939. Min mor vækkede os meget tidligt og sagde, at der var krig. Hun var meget alvorlig. Hun havde hørt dagens tidligste radioavis, hvor Hitler var refereret: "Polske tropper har i morges skudt mod vore soldater. Fra kl. 5.45 har vi skudt igen". Mine forældre var sønderjyder, og hun har sandsynligvis mindedes 1. august 25 år tidligere, da 1. verdens-

krig brød ud. Den dag blev min far indkaldt, og 3 dage efter var han på vej mod Vestfronten. I november blev han såret i Nordfrankrig. Han undgik yderligere fronttjeneste ved at arbejde på et skibsværft i Pula. 2 af hans brødre og en svoger faldt i krigen.

Denne gang havde min mor 2 sønner i "soldateralderen", en gift datter og så os 10-årige tvillinger, og så levede sønderjyder jo i en stadig angst for, at Tyskland skulle kræve landsdelen tilbage. Sønderjylland vedblev at være dansk, og ingen af os brødre faldt i kri-

Min far, Lorenz Hansen Rasch, som tysk soldat. Foto fra 1910.

Commission International Schleswig (CIS) styrede afstemningen efter 1. verdenskrig. De rådede over en militærstyrke (i baggrunden franske soldater) og politi (i forgrunden). Min far Lorenz Hansen Rasch står yderst til højre. Foto fra 1919.

gen, og alligevel var vi en hel anden familie, da krigen sluttede.

Min far var i København. Det var han tit i den tid. Han var kriminalbetjent og var lige blevet overbetjent og leder af sikkerhedspolitiets afdeling i Kolding. Han var født 1888 i Sæd, som den gang var tysk. Hans far var husmand, men flyttede til Flensborg, hvor han fik arbejde på skibsværftet. Min far gik i tysk skole, der var ingen danske i Sæd sogn, og i Flensborg kom han i lære som nitter. Da

han var svend, aftjente han 1910/11 værnepligt ved "Kronprinsens 141. Infanteri Regiment" i nærheden af Berlin. Efter krigen kom min far ind ved et internationalt politi, som besættelsesstyrkerne, englænderne og franskmændene, oprettede i Slesvig, og ved Genforeningen søgte han til Dansk Politi, hvor han startede den dag, kongen red over grænsen, 10. juni 1920. Da var han ved Christiansfeld-grænsen. Han fik tjeneste i Tønder, men flyttede et par år senere til

Københavns kriminalpoliti, og derfra over Ringkøbing til Kolding.

9. april oplevede jeg, som de fleste, ved at høre og derefter se lavtflyvende tyske bombemaskiner, der kastede deres last af "Op-rop". Min far var heller ikke hjemme den dag, men indlagt på sygehuset til operation for et mavesår. Vi prøvede at besøge ham i besøgstiden, men blev afvist. Jeg har siden hørt, at han havde travlt med at give anvisninger til rydning af sit kontor på Domhuset for alt det materiale, der fandtes over engelske og franske spioner. Det måtte ikke falde i tyskernes hænder.

Han blev opereret og kom siden på 3 måneders rekreation hos min moster i Sdr. Sejerslev ved Højer, og der kom vi til at gå i skole. Aldrig har jeg lært så mange nationalsange som i den skole. Vi badede i et saltvandsbassin ved Emmerlev Klev. Her kom også unge fra det tyske "mindretal" i Højer. De var anderledes klædt. Drengene i læderbukser med brede seler, pigerne i dirndl og med lange fletninger, og deres strandtøj var sorte bukser og hvide bluser. Vi holdt os hver for sig og talte aldrig sammen. Den dag, Paris faldt, var de glade, og vi hadede dem.

EN DANSKSINDET OG EN TYSKSINDET SØNDERJYDE "SAMARBEJDER"

Men vi kom tilbage til en ny skole, Mellem-skolen, og min far til en ny chef, politimesteren og nye opgaver. Han skulle tage sig af de sager, hvor danske og tyske stødte sammen, og jeg tror, han var velegnet til det. Han talte jo tysk ligeså godt som dansk, han kendte tysk mentalitet, havde selv været tysk frontsoldat, og ingen var i tvivl om, på

hvilken side han stod, det blev respekteret også af tyskerne. Den tyske kommandant i Kolding, Oberleutnant senere Hauptmann Mahler var også sønderjyde fra Øster Højt men af en hjemmetysk familie. Jeg har indtrykket af, de havde regelmæssige møder, måske en gang om ugen, og så havde min far samlet sager sammen om tyske overgreb, så han havde noget at forhandle om. Han talte meget med min mor om det ved spisebordet. Vi måtte selvfølgelig intet referere, og var derfor heller ikke særlig opmærksomme. Var det meget hemmelige ting, talte de tysk.

Jeg husker ikke mange konkrete sager, men kan dog fra "Kolding under Besættelsen" give et referat af, hvad det kunne handle om. Det er en redaktionssekretær J. Ragne, der skriver:

Tyskerne forlangte mig arresteret for "Angreb på den tyske Værnemagt og det tyske Folk". Grundlaget var en Tale, jeg havde holdt mod de danske Nazister om deres Sammenspil med Tyskerne og deres indbyrdes Splidagtighed og deres gensidige Tyverier, Vold og Brandstiftelser. Jeg betonedede, at "sådan en Flok nazistiske Abekatte får ikke Magten udleveret i Danmark. Vi er danske, og vi bliver aldrig tyske. Vi er Demokrater, og vi bliver aldrig Nazister". Denne Tale leverede jeg det danske Sikkerhedspoliti i Manuskript og understregede, at jeg ikke vilde modtage nogen Advarsel, men hævdede min Ret til som dansk Mand at holde denne eller en lignende Tale, hvor jeg fandt Lejligheden passende dertil. Tyskerne havde også leveret Politiet et "Referat" af talen, men Kriminalassistent Rasch påviste, at Referatet var falskt, forfattet i Forvejen af Fötz (tysk pressesekretær) og Mahler og underskrevet af en Stikker, der var beordret dertil. Da man nåede så vidt, ville Tyskerne have Sagen

standset, men Politiet lod Sagen gå til Rigsadvokaten, der afviste Tyskernes Klage. Dette var, før Tyskerne selv tog "Rets"plejen i Deres Hånd.

En anden gang var det far selv, der var kommet i klemme. Han var formand for "Foreningen af dansksindede sønderjyske krigsdeltagere 1914-18", og han må ved en lejlighed have udtalt sig meget nedsættende om tyskerne. Et af medlemmerne, der åbenbart ikke var dansksindet, var gået til Mahler med den, og det blev til en meget alvorlig diskussion, som ærgrede min far meget. Han havde mistanke til mange, men specielt til en grisehandler Bollerup fra Jordrup. Bollerup blev, som før nævnt, senere Gestapostikker på Staldgården.

Omvendt kom Mahler engang i klemme. En typograf var med sine specielle arbejdstider plaget af, at Værnemagten holdt fester hos en dame i lejligheden nedenunder. Da han gik ned for at bede om ro, kom Mahler selv til døren og sagde, at han var dennes bys kommandant osv osv. Det anmeldte typografen til min far, som lod sagen gå til statsadvokaten, og det var jo nok meget ubehageligt for Mahler.

Også jeg kom engang op at køre. Mens jeg var i stuen, kom der på telefonen en anmeldelse på en dreng, der havde kaldt hans datter (lad os kalde hende Ursula) for en "tyskertøs". Det var en tvilling, der boede nede på hjørnet af Hollændervej og Dalbygade (den skulle serveres rigtigt), og han hed Villy. Jamen det er jo min søn, hørte jeg far sige, og så fik jeg ellers en ordentlig tur. Om Ursulas far også har talt med Mahler, ved jeg ikke. Det kan have været ubehageligt for far.

Jeg har truffet Mahler engang på min fars kontor på Domhuset. Han var i civil og talte

sønderjysk. To ting husker jeg, der undrede mig: Tonen mellem min far og tyskeren var afslappet og venlig. Det havde jeg ikke troet, efter den måde far altid omtalte Mahler hjemme ved spisebordet. Min far pralede den dag som altid af sine tvillinger. Den anden ting var, hvor lille og spinkel min far var ved siden af den store tysker. Jeg vidste jo ikke, at far var langt henne i den kræftsygdom, der nogle måneder senere førte til hans død.

Dette "samarbejde" stod på i 3 år, og jeg tror, det vakte opmærksomhed, for også andre politikredse opdagede min fars forhandlingsevner og tilkaldte ham, når der var "vrøvl med tyskerne".

ATTENTATET PÅ HØJSKOLEHJEMMET

Opgaverne, de beskæftigede sig med, blev selvfølgelig andre. Der var ikke meget sabotagevirksomhed i Kolding, men der var for første gang i Danmark et direkte attentat mod den tyske værnemagt, nemlig mod tyske telegrafistpiger på Højskolehjemmet, og da der netop var kommet en ny general til Danmark, von Hanneken, for at skærpe kursen mod danskerne, efter kongens fornærmelse af føreren, han havde blot skrevet "besten Dank" for en fødselsdagshilsen, blev det taget meget alvorligt fra tyskernes side med udgangsforbud og undtagelsestilstand. Min far havde været udenbys, men blev straks ved ankomsten til Kolding indsat som leder af efterforskningen, og startede på "Industrien", der lå lige over for Højskolehjemmet, hvor der den aften var en jubilæumsfest i en fagforening. Da tyskerne havde erklæret udgangsforbud, blev der rigelig tid til at afhøre alle deltagere. Næste dag kom et større

antal kriminalbetjente fra København for at assistere.

Selvom man stødte på meget “illegalt”, fik man ikke fat i gerningsmændene og ønskede det vel heller ikke. En ung mand, Gustav Lumbye, blev fængslet. Han havde vistnok været i besiddelse af våben og havde eksperimenteret med sprængstoffer. En dag hentede tyskerne ham simpelthen i den danske afdeling af Koldings Arresthus og førte ham over i den tyske, og den aften blev der talt med meget store bogstaver ved vort spisebord. Det var jo netop det, det hele var gået ud på at hindre. Lumbye kom for en tysk krigsret, og jeg mener, min far var indkaldt som vidne. Det danske sikkerhedspolitis materiale viste i hvert fald, at Lumbye ikke kunne være attentatmanden. Han fik derfor “kun en fængselsstraf”, som skulle udstås i Tyskland! Hitler havde kort før indskærpet, at der overfor angreb på den tyske værnemagt kun fandtes en straf, døden.

SAMARBEJDSPERIODENS SIDSTE MÅNEDER

Rigsdagsvalget den 25. februar 1943 husker jeg som en national festdag med flaget hejst overalt i Kolding og med uniformeret politi på alle valgsteder! Der måtte ikke holdes valgkamp forud, men Erik og jeg havde fået brevkort med til uddeling i skolen med et meget rødt/hvidt billede af Holger Danske. Det var partiet Dansk Samling, der stod bag. Skolens inspektør opdagede det, og vi fik en ydmygende omgang skældud i hele klassens påhør. Min far har formentlig stemt “Dansk Samling”, et nationalt og absolut tysk fjendtligt parti, som kun fik 3 mandater, nøjagtigt

Kriminalassistent L.H. Rasch fotograferet i 1942.

det samme antal som nazisterne. Kommunisterne var et forbudt parti, men de opfordrede til ikke at stemme. Der blev en enorm valgdeltagelse, så valget blev en meget stor succes for samarbejdspartierne socialdemokrater, venstre, konservative, retsforbundet og de radikale. Det har senere undret mig, at min far, som, selv om nogen praktiserede samarbejdet, stemte imod, og det har også undret mig, at samarbejdspartierne, trods den socialdemokratiske statsminister Holger Buhls kraftige tale mod sabotage – han opfordrede faktisk til at stikke sabotører – fik så stor en opbakning.

Så sent som 15. maj udtalte landets nationale symbol nr. 1, kongen, at sabotagen var

“forkastelige handlinger af ansvarsløse personer”. Så det var et enormt holdningsmæssigt omslag, der skete på de 3 måneder fra slutningen af maj 43 og til slutningen af august 43.

I Kolding var der i den periode ingen væsentlige sabotagehandlinger, bortset fra attentatet, men der var en del illegal bladvirksomhed, der var styret af kommunisterne ligesom attentatet.

Min far var stærkt imod sabotage og endnu mere imod “falbskærmsfolket”; det var agenter, som fra England, via SOE, Special Operations Executives, blev kastet ned for at etablere modstandsbevægelse i Danmark. Organisationen arbejdede i alle besatte lande. Jeg undrede mig i mange år over min fars indstilling, men da jeg studerede besættelsestidens historie, begyndte jeg at forstå.

PRINSERNE

Der kom, jeg ved ikke hvor ofte, en “fin” mand hos os. Han var meget velklædt og en gang havde han en æske chokolade med til min mor. Det var usædvanligt i vort miljø. Efter krigen fortalte min mor mig, at det var en kaptajn Gyth. Og det forklarer meget. Kaptajn Gyth var fra Generalstabens Efterretningstjeneste. Sammen med nogle officerskolleger udgjorde han en gruppe, kaldet “prinserne” eller “ligaen”, som i besættelsestidens første 3 år spillede samme rolle som Frihedsrådet i de sidste 1½ år. Militært set nok med større succes, idet det var efterretningens virksomheden, Montgomery henviste til, da han omtalte den danske modstandsbevægelse som “second to none”.

Gyth startede sit modstandsarbejde 4 dage efter besættelsen, hvor det engelske diplo-

mattog passerede Fredericia på vej over Holland til England. Det lykkedes ham her at indsmugle en oversigt over, hvilke tyske enheder, der havde deltaget i besættelsen. I løbet af de næste måneder fik Prinserne etableret en meget effektiv efterretningskontakt over Stockholm til SOE. Ved siden af tog de initiativ til og arbejdede med at etablere en “hemmelig hær”, en såkaldt P-styrke, som skulle træde i funktion på “dagen”, dvs. befrielsesdagen. Hæren skulle rekrutteres blandt hærens officerer, og de sidste årgange af værnepligtige. P står for pålidelig, og hermed mente man, at nazister og kommunister ikke måtte være med, fordi de ikke ville et demokratisk samfund. Sprogbrugen fascister-antifascister blev vist kun anvendt af kommunister.

Prinserne var i de første krigsår den eneste organiserede modstandsorganisation, men en forudsætning for deres arbejde var, at der var arbejdsro. De var imod Christmas Møllers uroskabende taler fra London, det var SOE i øvrigt også, og de var meget imod sabotage og falbskærmsfolk fra England, hvis opgave jo netop var at gøde jorden for sabotage. “En krig vindes på slagmarker”, var disse militærfolks opfattelse. Sabotage kunne kompromittere deres arbejde og provokere tyskerne til afvæbning af hæren og politiet samt til at introducere Gestapo, som jo havde sine specielle metoder til oprulning af modstandsarbejde. Hæren og ordenspolitiet var en væsentlig del af deres P-styrke og sikkerhedspolitiet en væsentlig leverandør af efterretningsoplysninger,

Hos min mor fik jeg efter krigen fortalt et eksempel på min fars samarbejde med Gyth: En mand, som skulle til England som tysk

spion, havde fejret sin afsked fra Danmark med en værtshustur i Vejle, hvor han havde pralet af sit fremtidige arbejde, og turen var endt i detentionen. Her blev han afhentet næste morgen af min far, som kørte ham til Kolding, hvor han afhørte ham i vor spise-stue, mens Gyth sad i dagligstuen bag portie-terne og gjorde notater.

FALDSKÆRMSAGENTERNE OG SIKKERHEDSPOLITIET

De første faldskærmsagenter kom til Danmark ved årsskiftet 1941/42. Det var unge mænd, som sikkert har været indstillet på at yde en livsfarlig og modig patriotisk indsats, men de var så utroligt dårligt uddannet og forberedt på opgaven, at de netop blev den sikkerhedsmæssige risiko, som Prinserne havde frygtet. Flere blev dræbt, nogle taget af tyskerne, en enkelt likvideret af sine egne, og det endte med, at de 3 sidste blev kaldt hjem, for ikke at lave flere ulykker. De kludrede i det ved afrejsen over Øresund, så de blev taget og endte i kz-lejr. SOE's danske chef måtte sende en stor undskyldning: "Jeg kan glimrende forstå, at gode folk helst undgår at have noget med os at gøre, når de drenge, vi sender, bærer sig så tåbeligt ad". I 1943 kom nye og langt mere modne folk, og deres arbejde blev meget bedre. Også i kraft af, at danskere da var mere positive overfor sabotage.

Den mest kendte af de ulykker, der ramte agenterne var, at en af lederne, den sikkert meget ansvarsbevidste Rottbøll, "blev dræbt af det danske sikkerhedspoliti". Denne formulering har nok, i forbindelse med den grundlovstridige arrestation af kommunisterne gjort

dette politikorps til noget af samarbejdspe-riodens "sorteste". Alt, hvad der skete un-der krigen, var sort eller hvidt. Hvad skete der med faldskærmschefen? Sagen er relativ godt belyst, fordi politibetjentene har været tiltalt for flere retsinstanter efter krigen, men er blevet frikendt. Rottbølls telegrafist blev lokaliseret af den tyske Sicherheits Dienst (SD), fordi han sendte flere gange fra samme adresse. SD alarmerede, som aftalen var, det danske sikkerhedspoliti, som så skul-le foretage anholdelse. Herved håbede man fra dansk side at kunne bevare retsforfølgel-sen på danske hænder. Telegrafisten satte sig til modværge og skød og dræbte en dansk politibetjent. Herefter slugte han en giftam-pul. Sagen var ekstra tragisk derved, at be-tjenten var med i Prinseorganisationen. Der blev nu indgået den aftale mellem Rottbøll og det danske sikkerhedspolitis kontak-tmand til faldskærmsfolkene, at danske ikke måtte skyde på danske. En uge efter blev Rottbøll lokaliseret af SD, og igen blev en gruppe fra sikkerhedspolitiet sendt ud for at anholde ham. Han var ikke til stede, og poli-tiet gav besked om, at de ville komme igen næste dag. Da de kom, var Rottbøll der, han skjulte en pistol på ryggen. Da kriminalassistenten ville tage pistolen, gik et skud af (vådeskud?) og ramte politimandens bælte-spænde. Det udløste en skudveksling, hvor de 2 kriminalbetjente affyrede 12 skud mod Rottbøll, mens Rottbøll nåede at affyre end-nu 2 skud. Det hele varede få sekunder. Rott-bøll blev dræbt, ingen af betjentene blev ramt. Da betjentene kom hjem på politigår-den, sagde kriminalkommissæren til kontak-tmanden: "Sig så én gang til, at de ikke skyder på os"!

MIN FARS DØD OG AUGUSTOPRØRET

Månederne april/maj/juni 1943 erindrer jeg som meget utrygge. Der var smuttet udtalelser igennem fra min far ved spisebordet som "tyskerne vil fyre det danske (sikkerheds-)politi", "hvad skulle vi så leve af?", "jeg kan blive indsat i Vestre Fængsels tyske afdeling", og værst var næsten, at han af og til tog pistol med i et skulderhylster, når han gik på arbejde. Var det falskærmsagenterne, han var bange for at møde?

Han sov næsten aldrig, gik op og ned ad stuegulvet for smerter om natten; men at også sygdom kunne være farligt, faldt os egentlig ikke ind. Dengang.

Dagen efter sin 55 års fødselsdag, den 18. juni, blev han indlagt. Vi besøgte ham nogle gange, før vi tog på ferie. Han lå på medicinsk afdeling og var meget oprømt over, at nogle unge læger havde kaldt ham "håndlanger for tyskerne". Vi tog på ferie, men blev kaldt hjem i slutningen af juli. Man havde "åbnet ham" og fundet ud af, der ikke var noget at gøre. Vi skiftedes til at sidde hos ham, og jeg husker specielt hans sidste søndag, 8. august 43, da min bror Søren kom på besøg. Søren var på det tidspunkt i Odense, hvor han var revisor og uddannede sig til "statsautoriseret". Han fortalte om de voldsomme uroligheder, der var brudt ud i Odense, og far omtalte, hvad der var sket i Esbjerg: Det var jo de 2 byer, hvor Augustoprøret startede. Far var velorienteret, for han havde dagen før haft sygebesøg af statsadvokaten, og så kom den nyhed, han havde glædet sig til at fortælle Søren: Gustav Lumby var stukket af fra den tyske arrest ugen før. Fars store traume, manden han havde arresteret, og

Tysk patrulje i Adelgade under undtagelsestilstanden i august 1943. Foto Kaj Bågøe.

tyskerne bare havde hentet i arresten, var undsluppet – og så morede han sig og tårene løb ham af øjnene. Dagen efter mistede far bevidstheden, og fredag døde han.

Medierne giver en "dokumentation" for, hvordan han blev opfattet den gang. Folkebladet havde hans død som eneste punkt på løbesedlen. Radioavisen havde en kort bemærkning. De lokale blade havde 2-spaltede nekrologer. I Jydske Tidende stod bl. a.: "Efter besættelsen fik Rasch Lejlighed til at vise sine fremragende Forhandlingsevner, idet han i en lang Række Sager måtte stå som Mellemlid mellem det danske Politi og den tyske Besættelsesmagt. Hans indgående Kendskab til begge Landes Forhold i Forbindelse med en sproglig Færdighed gjorde ham velegnet til at beklæde den ansvarsfulde Post, og fra alle Sider udtaler man da også fuld Anerkendelse for det enorme Arbejde, han som en god dansk Mand nåede at udføre, indtil Sygdom tvang ham til at holde sig i Ro". Folkebladet havde et næsten enslydende indlæg.

På begravelsesdagen var flag på halvt overalt i byen, og Søndre Kapel var fyldt med blomsterkranse, af hvilke mange var signerede. Der var både fra hans overordnede, Rigspolitichefen, Statsadvokaten, Politimestre i Kolding, Fredericia, Vejle og Esbjerg, Kriminaldommeren i Kolding, der var fra kolleger, kriminal- og sikkerhedspolitiefdelinger i Kolding, Vejle, Fredericia, Haderslev, Esbjerg, Ringkøbing, Aalborg og København samt fra politiforeninger i Kolding, Tønder, sønderjysk politi og Landpolitiet og naturligvis Dansk Kriminalpolitiforening, som også var repræsenteret med en fane ligesom Kolding Politiforening og Forsvarsbrødrene. Ved båren stod 6 uniformerede Kolding-betjente, og i følget sås 4 politimestre i galla med sabel og trekanthue.

Der var mange smukke mindeord. Provst Roesen: han udfyldte sin ansvarsfulde post, så han fik påskønnelse for det, og vi vil ønske for hans sønner, at de må følge i deres fars fodspor, som gode trofaste danske mænd. Politimester Thalbitzer: Vi vil mindes ham med højagtelse og ære, og vi kunde have undt ham at opleve den dag, da forholdene herhjemme atter er bragt i lave. Lederen af kriminalpolitiet i Kolding, Maintz: Du var sønderjyde i ordets bedste danske betydning. Du bar i dig troen på retfærdighedens sejr, og du var en god kollega, en god dansk mand og politimand.

Når jeg nævner dette, er det for at belyse, hvordan man så på samarbejdsperioden den gang, den 18. august 1943. 11 dage senere blev det et tabuemne, et sort kapitel i Danmarks-historien. Efter den 29. august 1943 blev Danmarks helte skabt. I dag 60 år senere synes mere nuancerede opfattelser at dukke op.

EN NY TID

I dagene efter begravelsen bredte Augustop-røret sig til Kolding. Om dagen med slagsmål mellem stenkastende drenge og tyske soldater med bajonetter og med rudeknusninger af tyskvenliges butikker. Om natten: Mahler gav udgangsforbud til tyske soldater fra kl. 21, der fortsattes med bål i gaderne og kanonslag ind i hoteller, hvor tyske soldater boede. Én af de ting, der blev antændt, var vor næsten nabo, Ursulas fars tømmerværksted. Jeg var naturligvis oppe at kigge og så unge mennesker, der stak dolke i brandvæsenets slanger.

Politikommisær Kleberg udtalte i et interview i Folkebladet, at han "ikke troede, Koldingensere ville opføre sig sådan", og så blandede dansk politi sig med knipler i slagsmålene. Den 28. august henrettede tyskerne for første gang en dansker, og dagen efter trådte regeringen tilbage, fordi den havde fået nok og ikke ville indføre dødsstraf. Hæren blev afvæbnet og interneret af tyskerne, og flådens skibe blev sænket af sin egen besætning. Det danske Sikkerhedspoliti stoppede sabotageeftersøgning, og den 14. september kom Gestapo til Danmark og i oktober til Kolding.

MIN BROR SØREN

Min bror Søren var efter min fars død mest bekymret for, hvad der skulle blive af min tvillingbror og mig. Han opgav arbejde og studier i Odense, hævdede sin forlovelse og flyttede til Kolding, hvor han blev ansat på et revisionskontor. Han genoptog medlemskab af Sct. Georgs Gilde og Kolding Roklub

Min bror Søren. Foto fra 1943.

og gjorde så virkelig noget ud af at hjælpe os. Vi fik det år større julegaver end nogensinde før, ski og skistøvler, og jeg husker den kolde isvinter i 43/44, hvor der omkring nytår var fuldmåne, så vi kunne blive på skibakkerne ved cykelbanerne, hvor nu handelsskolen ligger, til langt over midnat. Søren lavede det år Sct. Georg Gildets traditionelle nytårsspejderløb, han skaffede mig lønnet arbejde på revisionskontoret i påsken, han blev bestyrelsesmedlem i rokklubben og var her med til at oprette en ungdomsroklub. Vi havde mange dejlige ture til Løverodde i en to-årrers innrigger med styrmand den sommer. Han sørgede for, at jeg kom i gymnasiet, og han hjalp en klassekammerat og mig med at skrive en stil om "Miljøet i Holbergs Barselstuen", som blev præmieret som årets bedste.

Men han havde det ikke godt med sin mave. I november blev han indlagt på sygehuset og opereret. Der stødte bughindebetændelse til, man havde ikke penicillin den gang: Han døde den 19. november 44, 24 år gammel.

Vi var alle samlede på sygestuen. Han var klar til det sidste, var optaget af religiøse spørgsmål, citerede Kierkegaard, talte denne søndag eftermiddag bedeslagene fra Kristkirken og bad så sygeplejersken tage ilten bort. Kort efter lukkede hun hans øjne.

Sørens begravelse blev også "stor". Her var det gildebrødre i kjole og hvidt og med skærf, der bar kisten. Dagen efter foranstaltede en gruppe gildebrødre en indsamling til min mor. Der blev dannet en fond "broderfonden", som senere har bredt sig til alle landets gilder, og som stadig eksisterer. Den yder begravelseshjælp.

Nogle dage efter tømte jeg hans garderober i rokklubben. Der lå et bundt illegale blade, han ikke havde nået at omdele. Det har siden givet mig nogle overvejelser. Søren stod på den ene side med ønsket om at gøre noget for sine brødre. På den anden side over for tidens og omgivelsernes pres: "at være med". Han kendte prisen for det sidste: Fra rokklubben: Harald, der var med på Østfronten. Viggo, politibetjenten, der måske fandtes et eller andet sted i Tyskland. Ingen vidste hvor og hvordan. Det var Hitlers metode. Fra Sct. Georgs Gildet: Gustav Lumbye, som måtte findes ét eller andet sted i Danmark, Sverige eller England og Jørgen Kelstrup, Viggos fætter, der måtte findes ét eller andet sted i Tyskland. Viggo og Haralds skæbne er tidligere nævnt her. Gustav Lumbye kom i den Danske Brigade i Sverige, men blev kort efter befrielsen dræbt ved en vådeskudsulyk-

ke i Viborg. Jørgen Kelstrup, der havde været med i bladvirksomheden døde 4 dage efter Søren's begravelse i kz-lejr Neuengamme uden gildebrødre hos sig. Måske har der været kommunisten Alfred Kristensen – ham, der styrede optøjerne op til den 29. august i Kolding. Han døde også i Neuengamme 2 dage efter Jørgen Kelstrup. Det har været et meget usundt miljø for en mand med en mave, der var disponeret for mavesår. Men det var da heller ikke en problemstilling, der var fremmed for andre unge mænd med familiemæssigt ansvar.

EFTER BEFRIELSEN

Jeg vil springe frem til en måned efter befrielsen, da døde min svigerindes far i København. Min bror og svigerinde kom med toget nordfra og afleverede undervejs deres 7 måneder gamle baby, Hans, til min mor. Han blev syg en nat, kunne ikke få luft, min mor tog ham over i sengen og tilkaldte om morgenen vores læge. Hans blev straks indlagt og fik en slange indopereret til luftrøret. Han døde om eftermiddagen, efter at hans forældre var kommet til Kolding. Han var i toget blevet smittet af en meget farlig difteribakterie. Næste morgen bad min mor mig kigge sig i halsen, og der var de typiske belægnings. Jeg bad hende omgående ringe til lægen, og da jeg om formiddagen kom hjem fra skole, jeg må jo have været urolig, så jeg på afstand ambulancen holde ved vores dør. Mor blev indlagt.

For 3. gang på mindre end 2 år havde vi begravelse fra Søndre Kapel. Denne gang var det lille Hans og en meget lille begravelse. Mine 2 brødre, min svoger og jeg bar kisten,

og følget var min svigerinde og min søster. Min mor var jo på sygehuset, og vi havde lært, at sygdom er noget, man kan dø af, så vi var bekymrede.

Heldigvis kom hun hurtigt over krisen, og vi tog til Ballum i Sønderjylland på sommerferie. Her var jeg uheldig under høstarbejde at få en fork ind i knæet. Det blev hurtigt meget smertefuldt, og vi tilkaldte en læge. Det blev en læge fra Den Danske Brigade, som kom på motorcykel fra Højer. Han sagde, knæet ville blive stift, hvis ikke jeg blev opereret inden 6 timer, så jeg fik en morfinindsprøjtning og kom bag på motorcyklen til Højer. Så skiftede vi over til en personbil og kørte til Daler, hvor han skulle til befrielsesfest i et hus. De var meget søde og bød mig på jordbær, men jeg tænkte jo på de 6 timer. Omsider kom ambulancen fra Tønder, og præcis på klokkeslæt var jeg på operationsbordet.

Jeg blev indlagt på en 10-sengs stue, som dagen efter blev ryddet for de 9 andre. I stedet kom 9 tyske soldater, d.v.s. det var soldater fra andre lande, der var tvunget ind i den tyske hær. De blev flyttet fra det tyske lazaret, hvor man lå på halmmadrasser, til Tønder Sygehus' komfortable senge. En engelsk sergent kom og afhørte dem, og så blev én af dem, i øvrigt den mest syge, kørt tilbage. Det var en 19-årig jugoslav, som havde været politisoldat, og det mente man var frivilligt. Han kom i øvrigt tilbage dagen efter, endnu mere syg. Han havde et skudsår i låret, som der var gået betændelse i. Han havde fået besked på at ligge ganske stille for at undgå amputation, og da såret var så højt oppe, at man kunne risikere at skulle tage benet oppe i hoften, så han ikke kunne få et kunstigt

ben, var det en alvorlig sag. Han lå meget stille. Også de andre var hårdt sårede. Flere havde fået benet amputeret, en polak havde et dybt sår i brystet, og en 18-årig tjekke havde fået kønsorganerne sprængt væk af en granat. Han blev hjemsendt, mens jeg lå der. Han glædede sig meget til at komme hjem til sin mor og vise den flotte tyske uniform, hvor han havde fået en Gefreitervinkel på, fordi han havde været såret. Nå, jeg slap for det stive knæ og kom hjem til Kolding.

Vi fik lov til at få indkvarteret en engelsk soldat for at øve os i sproget. Den første var en sergent fra The Royal Engineers. Han havde gjort turen med fra Afrika, og hans opgave havde været at demontere forsagere, tidsindstillede bomber og booby-traps. Det er sprængladninger, man efterlod på f. eks. lig og på "træk og slip snore" på toiletter. En dag havde han taget tidsindstillingsuret til en tysk bombe med hjem. Englænderne brugte syrepatroner. Han skilte det ad, mens vi kiggede på og hørte uret tikke. Han sagde, han aldrig havde hørt uret gå i stå, men det havde hans løjtnant. Det passer nok ikke, for jeg tror ikke, man hører det i den situation. Vi fik uret, men det er desværre bortkommet.

Den næste, vi fik som logerende, var en petty officer fra The Royal Navy. Englænderne havde jo en ferielejr på Lykkegårdsvej, der hvor der nu er Kolding Miniby, og til denne hørte en større fjorddamper "Förde", som havde tysk kaptajn; men der skulle være en englænder med, og det var ham. Han var en lille meget charmerende fyr, som næsten alle Koldings piger var vilde efter. Og da han rejste, var de ting, der for os havde direkte tilknytning til krigen og Kolding, overstået.

Jeg kom senere, da jeg læste til ingeniør, til at tilbringe 4 måneder i et sønderbombet Ruhrdistrikt, og det var jo en ganske anden sag.

Men nu 60 år efter kan vi næsten tillade os at glæde os over, at den grimme del af besættelsen kun varede 20 af de 61 måneder, at vi ikke blev sønderbombede og næsten allermest, at vi ikke blev et østland.

KILDER:

Knud J. V. Jespersen: Med hjælp fra England, 1998-2000.

Hans Kirchhoff: Samarbejde og modstand under besættelsen, 2004.

Aage Trommer: Modstandsarbejde i nærbillede, 1973.

Aage Staffe: Besættelsestidens efterveer, 2004.

Henrik Stevnsborg: Politiet 1938-47, 1992.

Jørgen Hæstrup: Kontakt med England, 1959.

Frank Bøgh: Peter-Gruppen, 2004.

Agner Marinus Døssing: Kolding Politi i historisk lys og skygge, 1995.

Kolding kæmper. Redigeret af Erik Voss, 1993.

Besat & Befriet. Redigeret af Tove Jørgensen og Birgitte Dedenroth-Schou, 1995.

Hans Kirchhoff: Augustoprøret 1943, 1979.

Henrik Lundtofte: Gestapo, 2003.

Frank Bøgh og Palle Bruus Jensen: Da politiet blev taget, 2004.

Hans Kirchhoff: Kamp eller tilpasning, 1987.

Hans Chr. Bjerg: Ligaen, 1985.

Gads Leksikon, Dansk Besættelsestid 1940-1945, 2002.

www.befrielsen1945.dk

www.befrielsen.dk

www.historien.dk

HISTORIEN BAG FILM6000 I FILMENS HUS

AF HANNE HANSEN OG CARL RIISGAARD

Da Kino i slutningen af 1999 flyttede ud i Kolding Storcenter og blev til Biocenter Kolding, efterlod den et film-kulturelt tomrum i Kolding Midtby.

Der havde i mange år eksisteret op til tre filmklubber i byen, men regelsættet omkring drift af filmklubber samt mangel på egnede lokaler gjorde, at medlemmer af bestyrelsen for Kolding Filmklub besluttede at gå i gang med et arbejde, der skulle munde ud i etablering af en cafébiograf i Kolding Midtby.

Vi, Morten Boesen, David Rafn, Søren Ratser, Lone Mønster samt artiklens forfattere fra den gamle Kolding Filmklub, formulerede i april 1999, at vi ønskede at medvirke til, at der blev etableret en biograf i midtbyen, en art cinema. Vi headhuntede Hans Christian Nedobrowsky og Nich Bendtsen som mulige ledere, og sammen blev vi klar over, at det skulle være en biograf, der skulle vise flest mulige af de mange film, der på det tidspunkt ikke blev vist i Kolding (ca. halvdelen af alle de film, der kom til Danmark). Vi ville derved tilgodese den meget store filminteresse, der i mange år havde været i Kolding. Det stod også klart, at driften primært skulle forestås af frivillige, dels af økonomiske, men også af idealistiske grunde, idet vi ønskede at give Koldings mange filminteresserede en mulighed for at engagere sig på en meningsfyldt måde.

Kærligheden til den smalle film, som giver stof til eftertanke, blev krumtappen, som førte os fra Kolding Filmklub direkte over i FILM6000, som blev stiftet den 8. juni 1999.

Ved den stiftende generalforsamling kom mellem 20-30 personer, som, viste det sig, havde de samme tanker som os selv. Efterfølgende blev foreningens profil tegnet og biografens budget udarbejdet i oktober 1999, hvorefter den nye bestyrelse, der udgjordes af Hans Christian Nedobrowsky, formand, Nick Bendtsen, Randi Völcker, Jens Severinsen, Søren Ratser, Hanne Hansen, Carl Riisgaard, og med Finn Møller og David Rafn som suppleanter, kun manglede én væsentlig ting, nemlig et sted at være.

Vi opsøgte Teknisk Forvaltning for at høre, om det i Kolding City var muligt at finde et lokale, der kunne rumme mindst 40 mennesker og mindst havde fire meter til loftet.

De muligheder lå ikke umiddelbart lige for, men alligevel tilbød Kulturforvaltningen, som dengang havde Klostergården, at FILM6000, indtil Klostergården blev solgt og skulle rives ned, kunne låne Det lille Teater.

BEGYNDELSEN I DET LILLE TEATER

FILM6000 havde overtaget filmfremviser og lærred fra Kolding Filmklub, og ved at om-danne amfi-opstillingen i Det lille Teater til

Den første formand for Film6000 Hans Christian Nedobrowsky fotograferet på Klostergården af Jonas Ahlstrøm for Jyske Vestkysten 28. januar 2001.

biografrækker hver gang en forestilling skulle løbe af stablen, og vel at mærke tilbage igen efter forestillingen, kunne vi skabe de nødvendige men også nødtørftige fysiske rammer.

FILM6000 startede med projektet År 2000 Film – en række på 10 film, der især var repræsentative for vor tid. Projektet blev foreslået af daværende kulturkonsulent Benny Nicolaisen. De første af filmene blev vist i Den Blå sal, hvor sorte plastiksække skulle sørge for mørklægningen, men fra september 2000 kunne vi tage “vores” biograf i brug – og siden er det gået støt fremad. I dag kan det

undre, at nogen orkede at komme og se film under de betingelser, men det var der.

Sommeren 2000 blev banebrydende, idet vi fik etableret operatørrum i et af Det lille Teaters depotrum, hvor der således blev slået hul i muren ind til salen, og ved at vende det hele om, kunne vi faktisk etablere en biografsal.

Stolene, som havde stået som et amfiteater i tre niveauer, skulle som nævnt køres frem og tilbage før og efter hver forestilling, og der skulle mange frivillige til hver aften for at kunne få slæbt alt det, der skulle slæbes. Også i cafeen skulle der sættes borde og

stole op, og alle møbler var særdeles gedigne og således ikke særlig nemme at flytte rundt med.

Fra september 2000 var det muligt at spille film i Det lille Teater, og de engagerede frivillige var begejstrede.

Kulturudvalget havde bevilget midler til et forhæng, så vi ikke blev generet i lyset fra nødudgangsskiltet, og vi fik lov til at låne et ordentligt lærred, også af Kulturudvalget, i stedet for det gamle lærred der var suppleret med to stykker lagenlærred med plantepinde i top og bund ude ved siderne.

KUNNE VI FÅ BLÆSBJERGSKOLEN?

På trods af, vi vidste, at Klostergården skulle rives ned et halvt år efter og vores slid med at sætte frem og rydde op efter hver forestilling, så var lysten til at se gode film konstant til stede, ligesom publikum trofast støttede os.

Da bestyrelsen var klar over, at denne løsning ikke var holdbar, spurgte vi borgmester Per Bødker Andersen, om det kunne være muligt at indrette gymnastiksalen i "Den Røde Bygning" (Blæsbjergskolen) en del af den gamle Sct. Nicolai Skole som muligt biografsted. Vi fik at vide, at komplekset indgik i overvejelser om en fremtidig placering af kommunens forvaltninger, hvorfor der var dømt time-out, hvad angik skolens bygninger.

I mens arbejdede FILM6000 på at blive en permanent biograf, at blive godkendt som en såkaldt Art Cinema.

Vi begyndte at deltage i møder med Cityforeningen og Handelsrådet, kontaktede alle byens ejendomsmæglere for at finde egnede lokaler, idet vi hele tiden havde hængende

over os, at det kun var et spørgsmål om tid, inden Klostergården ville blive revet ned.

Alle kommunale instanser viste os en utrolig velvilje – og så var vi heldige, at beslutningen om at sælge og rive Klostergården ned ikke blev effektueret i "vor tid", så vi nu kan rykke derfra direkte ind i "Filmens Hus".

Da vi i marts 2000 havde fået fast adresse i Det lille Teater, fik vi af FAFID, Foreningen af Filmudlejere i Danmark, godkendelse til at køre som almindelig biograf.

MANGE FRIVILLIGE

Efterhånden som vi spillede flere forestillinger, skulle der også flere frivillige til.

I begyndelsen var det ellers bestyrelsen, der skiftedes til at tage vagter, men da det greb om sig, blev der snart udpeget en operatør-koordinator og en cafe-koordinator. Og vi blev klar over, hvor vigtige de frivillige var.

Efter den stiftende generalforsamling havde vi allerede nogle kontakter, som det var muligt at trække på. Der blev skabt en onsdags- og en torsdagsgruppe af frivillige, Randi Völcker havde været med til at etablere Bio Mors, hvilket betød mange konkrete erfaringer, og i løbet af ganske kort tid lykkedes det at få skaffet det nødvendige antal frivillige, og det har kunnet fortsætte.

Fra starten var vi bevidste om, at vi, når vi skulle have frivillige, måtte tage hensyn til, at nogle gik til andre aktiviteter på bestemte ugedage, f. eks. sport. Andre havde perioder, hvor de ikke kunne være så aktive p.g.a. eksamener o.lign, men i løbet af de seks år, vi nu har eksisteret, er vi vokset til at være 110 aktive frivillige. En del har været med lige

fra starten, mens nogle har holdt pauser og så er kommet tilbage efter et stykke tid. Hvor mange, der har været med siden starten, er ikke muligt at sige, men allerede efter det første år var vi oppe på ca. 50 frivillige, og det er så det tal, der nu er steget til 110.

Aldersmæssigt er der frivillige i alderen 18 til 73 år med vidt forskellige uddannelsesmæssig og jobmæssig baggrund. Det har vist sig at være en meget stor kvalitet, at man først et stykke hen i forløbet faktisk finder ud af, hvad "de andre" beskæftigede sig med i deres civile tilværelse. Nærmest mirakuløst har Film6000 været i stand til at tiltrække forskellige mennesker, der kunne lidt af hvert.

VOKSEVÆRK

I april 2001 viste vi film tre dage om ugen, fra maj måned fire dage om ugen, fra september 2001 fem dage om ugen. Målet var at vise film alle ugens syv dage. Det var et ufravigeligt krav fra Filminstituttet, at vi dels skulle have vores egen postadresse, og dels skulle spille alle ugens syv dage.

Midt på sommeren 2001 installerede frivillige nye stole, som vi havde lånt fra TV-Syd og Kolding Teater. I 2001 fik vi flere anerkendelser for vores arbejde, bl. a. Sydbanks Udviklingspris.

I juli 2002 skete der et skred i forhåbningerne om at komme ind i "Den røde Bygning".

Fonden Real Dania fandt bygningerne i Nicolaikomplekset så interessante, at de ville sætte penge i en renovering. Filmens Hus kunne blive en del af komplekset sammen med Fortællingens Hus, Kunsthåndværkets Hus, Børnekulturhuset samt Musikkens Hus.

For at få en aftale i stand med Real Dania, skulle Kolding Kommune finansiere halvdel af den samlede renovering og stå for den efterfølgende drift.

FILM6000 var i en nærmest euforisk tilstand. Vi følte, at vi havde medvirket til noget meget stort, der ville rumme meget mere end en biograf, og samtidig så de tegninger af "Den røde Bygning", der var udfærdiget af David Rafn, medlem af såvel Kolding Filmklub's og FILM6000's første bestyrelse, som blev præsenteret for borgmester Per Bødker Andersen i december 1999, ud til at kunne blive en del af en ny virkelighed. Vi turde tro på, at drømmene ville gå i opfyldelse.

FILM6000 SOM ART CINEMA

I september 2002 havde vi en postadresse og kunne spille en forestilling hver aften. Da fik vi også vores første check fra Filminstituttet – et tilskud i forbindelse med vores status som art cinema. Det var en milepæl for Film 6000. Vi var nu blåstemplet, og havde opnået anerkendelse til at spille de smalle film, som der nok ikke ville komme så mange mennesker til.

Der etableres i foreningen mange forskellige arbejdsgrupper. En medlems- og organisationsgruppe, PRgruppe, lokale- og teknikgruppe, en økonomi- og repertoiregruppe, og i oktober 2002 fik Film6000 egen hjemmeside. Under hele forløbet henimod etableringen af Filmens Hus er repræsentanter fra FILM6000 med til masser af møder. Både som tilbudsgivere til Filmens Hus og sidenhen, da Kolding Kommune har besluttet sig for, at det er os, der skal forpagte Filmens Hus.

Den anden formand for Film6000 Finn Møller fik den 19. marts 2003 overrakt Sydbanks kulturpris af direktør Finn Boel Pedersen. Foto Ludvig Dittmann.

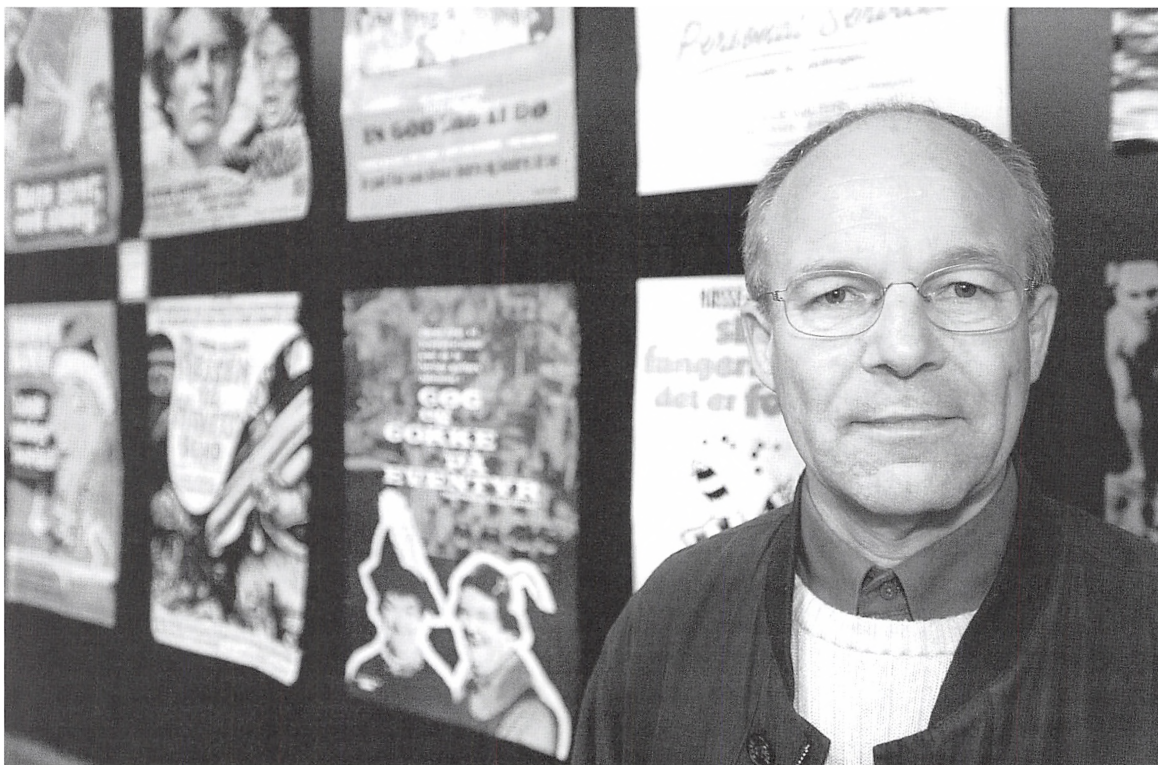
FILM6000's første formand blev Hans Chr. Nedobrowsky, der blev afløst i 2000 af Finn Møller, der var formand i de kommende tre år, indtil han i 2003 blev afløst af foreningens nuværende formand, Frode Lund Jensen.

Også i bestyrelsessammenhæng kan vi sige, at flere har været med, har holdt pause, og er så med igen. Foreningens meget store styrke er, at der hele tiden har vist sig kvalificerede personer til at tage over, og at man så får lyst til at komme tilbage på et senere tidspunkt.

Inden aftalen var i hus, deltog FILM6000 i oktober 2003 i det Åbent Hus-arrangement, som Kulturforvaltningen havde arrangeret som en forsmag på det senere kulturkompleks. Nogle frivillige havde i et lokale malet gulvet sort og i bedste Dogville-stil tegnet kridtstreger på gulvet, så publikum kunne se, hvordan vi forestillede os, at vores ønskebiograf kom til at se ud.

KOLDING SOM FILMBY

For os er Biocenter Kolding en kollega. Vi

Den nuværende formand Frode Lund Jensen fotograferet den 30. oktober 2003 af Orla Lund.

spiller for det meste forskellige film, hvor vi samlet sikrer, at flere og flere film, men stadig ikke alle, kommer til Kolding.

Vi koncentrerer os om art cinema-filme. Sidste år solgte vi knapt 10.000 billetter i Det lille Teater. Biocenter Kolding koncentrerer sig om det brede repertoire og solgte i 2004 godt 300.000 billetter – altså ca. 30 gange flere. Kun omkring en fjerdedel af de film, vi spiller, er repriser af Biocentrets film.

Det er udpræget, så stor en loyalitet, både frivillige som tilskuere har for vores projekt. Det fremgår af de undersøgelser, vi løbende laver. Vores publikum fortæller, at det er

atmosfæren, hyggen og de (for dem) gode film, de kommer efter hos os. Vores frivillige vægter de gode film og det sociale samvær omtrent lige højt, vores biograf har også været med til at knytte nye venskaber.

Alle vores drømme og forventninger er faktisk gået i opfyldelse. Kolding tager nu et meget afgørende skridt til at blive en rigtig god filmby, og med Filmens Hus vil den blive endnu bedre.

SKATTEFORVALTNINGEN I KOLDING – ET TILBAGEBLIK

AF A. D. SØRENSEN

Før Kolding Kommune i 1919 oprettede en skatteinspektørstilling, må der have påhvilet de folkevalgte og den indtil 1919 kongevalgte borgmester betydelige administrative opgaver. Det må være Ligningskommissionen, der udarbejdede ligningslisterne, som dannede grundlag for beregning og udskrivning af skatter. Kæmneren var medhjælper for kommissionen med hensyn til beregning og udskrivning af skatter.

I Instruks for kæmneren i Kolding underskrevet af Byrådet i Kolding i januar 1869 – lige efter at den dengang nye kommunalreform – hedder det blandt andet i § 3: Under Ligningskommissionens Forhandlinger er han pligtig til at gaa denne tilhaande med de Oplysninger, den maatte fordre af ham i hans Egenskab som Kæmner. I §4 hedder det: Naar ved Aarets Slutning Ligningen af de kommunale Skatter for det paafølgende Aar er tilendbragt, indfører Kæmneren i en Skattehovedbog for hver enkelt Skatteydere vedkommende de ham paalignede Skatter, specificerede efter deres Beskaffenhed.

§ 5 lyder: Skatterne opkræves og inddrives Kvartalsvis saaledes: I Begyndelsen af Aaret indkræves Skattebøgerne, og Skatterne indføres deri fuldstændig specificerede og sammentalte til en samlet Sum. Skattebøgerne med tilhørende Skattesedler uddeles inden Midten af Kvartalets første Maaned

med Paalæg om Indbetaling af den forfaldne Kvartalsskat paa Kæmnerkontoret inden Maanedens Udgang. Lignende Paalæg gives Skatteyderne ved trykte Sedler inden Midten af hvert følgende Kvartals første Maaned. Hvad der ikke er betalt inden Udgangen af Kvartalets anden Maaned, bliver i Kvartalets sidste Maaned at inddrive ved Udpantning, og har Kæmneren at indsende Restancelisten inden den 4. i Kvartalets sidste maaned. Efter Løsningsfristens Udløb (6 Uger) har Kæmneren at tilstille Auktionsforvalteren en Rekvisition om Bortsalg af de Panter, der da ikke maatte være indfrieede. Undlader Kæmneren at efterkomme dette Paalæg, er han personlig ansvarlig for de Tab, som derved maatte foraarsages Kommunen.

Også §16 giver stof til eftertanke. Heri hedder det: For sit Arbejde nyder Kæmneren en aarlig Løn, der for Tiden er bestemt til 600 Rdl., og som under Bilæggelse af behørig Kvittering kan føres til Udgift for hver Maaned ved dens Udgang. Endvidere tilstaaes Kæmneren for Tillæg af Papir og Skrivematerialer samt til Løn for et Bud, som har at besørge alle ved Kæmneriet forefaldende, navnlig de i 5te Post nævnte Budløberforretninger samt indhente de til Skatternes Paaligning nødvendige Oplysninger om Byens Indvaanere, et aarligt Vederlag af 50 Rdl.

Af kommunens regnskab for 1895 fremgår, at kærnerens løn på dette tidspunkt var 1100 kr. Hertil kom kærnerens kontorhold på 700 kr. og en byskriverløn på 84 kr.

KOMMUNENS UDGIFTER TIL SKATTEVÆSENET

I 1903 kommer den første egentlige statskattelov, men det giver sig ikke udslag i nogen mærkbar stigning i administrationsudgifterne i de følgende år.

I regnskabet for 1918-19 står under overskriften "Skattevæsen", at sekretæren for Ligningskommissionen får 2.600 kr. for sit arbejde. Hertil kommer et tilskud til pensionsfonden på 130 kr.

I 1919 blev Koldings første skatteinspektør Herlev Herlevsen ansat, og så gik det helt grassat. I regnskabet for 1920-21 er udgifterne: Løn til skatteinspektør 4.000 kr., pensionsfonden 200 kr., midlertidigt løntillæg 2.400 kr., medhjælp 8.000 kr. og ny skrivemaskine 1.200 kr. De samlede udgifter til skattevæsenet beløb sig til 21.800 kr., hvorfra gik refusion for opkrævning af statskat 7.200 kr, altså netto 14.600 kr.

Regnskabet for 1927-28 viser: Udgifter til skatters påligning og opkrævning 51.326,05 kr., refusion fra statskassen og gebyrer 22.339,26, altså netto 28.986,79.

Regnskabet for 1945-46 viser en efter dagældende forhold ret stor stigning i administrationsomkostninger ved skatteadministrationen. Dette hænger sammen med pengeombytningen i 1945, som medførte ansættelse af mere personale og store udgifter til overarbejde. Tallene for dette regnskabsår: Skatteinspektør 11.340 kr., 2 fuldmægtige, 1

Skatteinspektør Herlev Herlevsen fotograferet i 1925.

revisor og 2 overassistenter 37.204 kr., 3 assistenter 23.731 kr., kontorister og ikke-fastansatte assistenter 48.664 kr., elever 2.892 kr., ekstra medhjælp og overarbejde 55.271 kr. samlede lønudgifter 179.102 kr. Året efter steg de samlede lønudgifter til 231.596 kr., og her spillede pengeombytningen stadig ind. Det personale, der ansattes i forbindelse med pengeombytningen, ansattes i de efterfølgende år i faste stillinger.

Lovkomplekset på skatteområdet var under en stadig udvikling, hvilket medførte behovet for mere personale, og ligningen var

Skatteforvaltningen på "Rosenberg", nu diskotek "Tordenskjold". Siddende assistenterne A. D. Sørensen og Bent Schmidt, stående assistent Ruth Christensen og ekspeditionssekretær Charles B. Frederiksen.

nu mere effektiv (og nødvendig), end det tidligere havde været tilfældet.

I regnskabsåret 1960-61, hvor jeg blev ansat ved Skatteforvaltningen, beløb de samlede lønudgifter inkl. Folkeregisteret sig til 584.611 kr.

Næste store spring i personaleudviklingen skete i forbindelse med indførelse af kilde-skatten og kommunesammenlægningen i 1970, hvor der igen skete en ret kraftig udvidelse af medarbejderstaben. De samlede lønudgifter inkl. pensionsbidrag var i regnskabsåret 1970-71 kommet op på 3.259.127 kr.

I budgettet for 1996, da jeg fratrådte, regnedes der med samlede lønudgifter ved

Skatteforvaltningen uden Folkeregisteret på 15.728.000 kr.

PERSONALE

Jeg blev ansat ved Skatteforvaltningen i 1960, og dengang kunne telefontavlen for alle administrative medarbejdere rummes på én folioside. Dengang var stort set alle de kommunale forvaltninger samlede på Rådhuset, dog var en del af Skatteforvaltningen placeret på den tidligere restaurant "Rosenberg" i Torvegade, nu "Tordenskjold".

I kælderen på Rådhuset havde Socialforvaltningen til huse, Kæmnerkontor med in-

casso m.v. var anbragt på etagen ovenover, og Teknisk Forvaltning sad oppe under taget. Der er sket en kæmpemæssig udvikling – både hvad angår antallet af medarbejdere og de lokalemæssige forhold. Det hænger selvfølgelig sammen med de opgaver, der siden midten af 1960'erne er kommet til, ikke mindst på det sociale område. Skoleforvaltningen bestod dengang af en skoledirektør, H. A. Hansen og en sekretær.

Skatteforvaltningens personaletal var i budgettet for 1996, da jeg forlod forvaltningen, ansat til 61,5 medarbejdere mod 8 i 1929, og dengang varetog man også folkeregisteropgaver. Personaletallet var i midten af 1980'erne en overgang oppe på 84, men dengang varetog man også arbejdsgiverkontrollfunktionen, som i 1996 var overført til Told- og Skatteregionen i Vejle, og desuden var der dengang ekstraordinært ansat 10 elever. Det var hensigten, at man på denne måde ville give de unge mennesker en mulighed for uddannelse fremfor arbejdsløshed. Arbejdsgiverkontrollen var normeret med 7 medarbejdere.

At det har været muligt at klare de stedse mere og mere krævende arbejdsopgaver og den stedse mere komplicerede lovgivning, skyldes helt givet brugen af mere og mere avanceret computerteknik og her ikke mindst de statslige beregningssystemer, som jo i dag "producerer" en færdig selvangivelse for langt størsteparten af lønmodtagerne. Dette er muliggjort ved indførelsen af oplysningspligt på stort set alle de faktorer, der danner selvangivelsen. En medvirkende årsag til, at man har kunnet klare de pålagte opgaver trods en nedgang i personaletallet, er ikke mindst den kraftige udvikling, der i mange år er sket på uddannelsessiden.

SKATTEINSPEKTØRER

Som nævnt ansattes den første skatteinspektør i 1919, det var Herlev Herlevsen. Han var inspektør, indtil en ændring af strukturen betød, at kæmner Zoffmann i 1927 konstitueredes i stillingen, mens Herlevsen blev chef for et såkaldt Skatte- og Beregningskontor. I 1932 blev Chr. Sørensen så skatteinspektør, han afløstes den 1. februar 1941 af cand. polit. V. Vinge Madsen, der i 1946 blev amtsligningsinspektør i Århus. Min første chef Børge A. Nellemann var i funktionen fra 1946, og det holdt til Nellemann i 1978 valgte at gå på pension. Som afløser for Nellemann valgte Byrådet til stor overraskelse for alle den dengang 65-årige souschef ved forvaltningen Charles B. Frederiksen. Charles, som alle kaldte ham, havde desværre kun en kort funktionstid. Allerede i januar 1980 døde han og afløstes af den nuværende skattedirektør Peter G. Nielsen.

Peter G. Nielsen var den 1. november 1978 tiltrådt som souschef ved forvaltningen efter en del år som skatteinspektør i Karup kommune. Jeg fik så i 1980 fornøjelsen af at blive souschef, hvilket jeg var indtil 1. marts 1996, da jeg gik på pension.

LOKALFORHOLD OG TEKNISKE HJÆLPEMIDLER

I mange år havde forvaltningen som skrevet til huse på selve Rådhuset, hvor Folkeregisteret var placeret til højre for hovedindgangen, og skattefolkene incl. ejendomsskat sad i kontorerne på venstre side af indgangen.

Da disse lokaliteter blev for trange, leje-

de man sig ind i nogle kontorer i Adelgade, oven på det, der dengang hed Crome- & Goldschmidt. Senere flyttedes hovedparten af medarbejderne over i det tidligere nævnte "Rosenberg", hvor der var rimelige pladsforhold også for publikum.

Med henblik på den kommende kildeskat forudså man et stigende antal medarbejdere, og da man også skulle overtage sammenlægningsskommunernes opgaver og personale, købte kommunen i 1968 den nedlagte Nationalbank, Jernbanegade 27 med tilhørende tjenesteboliger af banken vistnok for den nette sum af 1,2 mio. kr.

Her har forvaltningen stadig til huse, i dag i lyse og venlige lokaler og med fremragende publikumsforhold. Dette skyldes, at der i 1978 blev indskudt en etage over det tidligere banklokale, hvilket gav en del mere plads i huset. Publikumsforholdene blev klaret ved en ombygning i sommeren 1995, og endelig blev der i de gamle tjenesteboliger i Fredericiagade skabt fine forhold for ejendoms-skattekontor, selskabsbeskatning, skatteankenævnsssekretariat og en revisionsgruppe. Efter min formening havde forvaltningen, da jeg gik af i 1996, optimale arbejdsbetingelser, og publikum kunne betjenes diskret og hurtigt.

Dette har også sammenhæng med den udvikling, der er sket på inventarområdet herunder EDB. Alle medarbejdere havde fået næsten nye arbejdspladser, både hvad angår skriveborde, stole, reoler og skabe samt endelig ikke at forglemme PC-ere, som kan klare det utroligste.

Når jeg ser tilbage på den teknik, der var til rådighed, da jeg startede i 1960, er det en stor revolution, der er sket. Dengang havde

vi ikke elektriske skrivemaskiner eller regnemaskiner, og fotokopieringsmaskiner var nogle besværlige fyre at arbejde med – og i øvrigt havde vi kun et eksemplar, som virkede ved en vædske og gav nogle dårlige kopier. Arbejdet ville i dag ikke kunne klares med de maskiner, vi havde til rådighed dengang, hvor en stor del klaredes pr. håndskrift, også skrivelser til borgerne. Det moderne EDB-medium betyder en stor lettelse i rutinearbejderne.

UDDANNELSE

I mange år var der stort set tale om selvlærte medarbejdere, hvad ligning og skattelovskundskaber angik. Medarbejderne skulle selv sætte sig ind i lovstof og andre problemområder, selvfølgelig hjalp man hinanden, og jeg er de erfarne kolleger, der bar mig gennem den første svære tid, megen tak skyldig.

I begyndelsen af 1950'erne startede B. Nellemann det første forsøg på noget, der lignede en uddannelse, nemlig Dansk Kommunalkursus, hvor skatten indgik som en del af undervisningen, men på et meget behersket niveau.

Dansk Kommunalkursus er i dag en to-årig grunduddannelse, som er obligatorisk, og som er påkrævet for at kunne gå videre i uddannelsesforløbet. Behovet for en dybere indsigt i de lovmæssige problemstillinger og ikke mindst i den revisionsmæssige side af sagen medførte, at Danmarks Forvaltningshøjskole i 1964 startede på den uddannelse, der i dag kaldes Skatterevisoruddannelsen. Igen var det Nellemann, der startede og i de første år både var kursusleder og desuden en fremragende underviser.

Skatteinspektør Børge Nellemann. Foto fra 1950'erne af P. Thastum.

Skatterevisoruddannelsen, som i dag består af et såkaldt SK-I forløb på 2 år og SK-II på minimum 4 år, er i forhold til i starten meget mere omfattende. Dengang klarede vi det på 4 år ialt, men så hedder vi også "hundehandlere" i de senere uddannedes omtale af os. Uddannelsen, som i dag ialt tager minimum 8 år efter udstået læretid, har medvirket til, at medarbejderne er i stand til at klare selv de vanskeligste skatte- og revisionsmæssige

problemer og til at matche forhandlingerne med revisorer og advokater på lige fod med disse.

Jeg havde iøvrigt fornøjelsen dels at undervise på Forvaltningshøjskolens skatte-revisoruddannelse igennem mange år, og dels fra 1979 til 1995 at være kursusleder for hele uddannelsen her i Kolding. Begge dele har givet en bred kontaktflade til kolleger over næsten hele landet.

Som tidligere nævnt bestod normeringen i 1946 af 1 skatteinspektør og 3 fuldmægtige samt et antal kontorister, assistenter og 2 overassistenter, i alt 28 personer inkl. Folke-register og Ejendomsskattekontor.

Pr. 1. marts 1996 var der i alt ansat 61,5 medarbejdere, som sådan ikke den store stigning i forhold til lovenes og dermed sagernes langt større kompleksitet. Den langt højere uddannelse og den almindelige samfundsmæssige udvikling har betydet en kraftig stigning i antallet af bedre normerede stillinger – en skattedirektør, 2 kontorchefer, 1 vicekontorchef, 3 ekspeditionssekretærer, 10 skatterevisorer, 7 fuldmægtige samt et antal assistenter og overassistenter.

Det offentlige lønniveau er som bekendt ikke det højeste. Revisorbranchen har igennem en del år kunnet overbyde det og dermed trække højt kvalificerede skattekonsulenter til sig. I Kolding har man dog endnu ikke mistet medarbejdere på denne konto.

Udviklingen i de personlige skatter til kommunen kan illustreres med, at formue- og lejlighedsskatten, som det kaldtes i 1887, var på 87.292 kr., mens den i 1996 var på 1.189.000.000 kr. (ifølge budget). Det taler sit tydelige sprog om den vækst i opgaver, kommunen har været igennem i disse godt

100 år, samtidig skal der dog tages højde for den købekraft, pengene er udtryk for.

VIGTIGE LOVE GENNEM NÆSTEN 200 ÅR

1831: Frederik den 6. giver ved skrivelse af 1. marts kommunerne den første hjemmel til at udskrive personlige skatter.

1903: her kommer den første statskattelov, hvor personlige skatter til staten indføres.

1922: dette er så at sige stammoderen for de nuværende skattelove, og §§ 4, 5 og 6 er stadig grundlaget for beskatningen.

1957: her kommer den første afskrivningslov og lov om særlig indkomst, denne sidste er nu helt ophævet.

1970: kildeskatten indføres, hvilket helt ændrer det administrative arbejde, og som har stor betydning den dag i dag.

1994: her indføres det strømlinede system, vi kender i dag, og som har betydet, at en meget stor del af lønmodtagernes selvangivelser dannes automatisk ved hjælp af de mange oplysninger, som rummes i de store statslige systemer, som køres med baggrund i et utal af indberetninger fra indberetningspligtige arbejdsgivere, banker og kreditforeninger, forsikringsselskaber og mange flere. Et er, at det i dag er meget svært for den almindelige borger selv at beregne skatten, noget andet og meget positivt, som ofte overses i debatten, er den nævnte automatiske dannelse af selvangivelse og årsopgørelse for hovedparten af befolkningen, ikke mindst pensionisterne.

Der har gennem de 35 år, jeg har været beskæftiget med skat, været et hav af lovæn-

dringer, som har besværliggjort arbejdet for forvaltningerne, men som har betydet masser af arbejde for revisorer og "skattetænkere".

Der er i de seneste år ryddet kraftigt op i mulighederne for legal skatteunddragelse, og det er mit håb, at man også vil få held til at ramme de seneste års svøbe, nemlig selskabstømmerne.

SKATTEFORVALTNINGEN EFTER 1996

I forbindelse med min fratrædelse pr. 1. marts 1996 blev Ole Christensen udpeget som min afløser som souschef, og da Peter G. Nielsen fratrådte den 1. januar 2004, blev OC, som han hedder i daglig tale, chef for forvaltningen og fælles ligningschef for Kolding og Lunderskov. Peter G. Nielsen fortsatte i en seniorordning indtil 1.5.2005.

Skattedirektør Peter G. Nielsen fotograferet i 1994.

Pr. samme dato blev Lunderskov og Kolding skatteforvaltninger sammenlagte, og 3 medarbejdere fra Lunderskov blev tilknyttet det, der så kom til at hedde Koldingområdet Skatteforvaltning. Den tidligere skattechef fra Lunderskov John Schnoor blev så sous-chef.

Allerede i min tid var der tale om, at staten en dag ville overtage alt ligningsarbejde, og allerede få år efter min afgang skete det for selskabsligningens vedkommende, idet denne arbejdsopgave blev overført til Told og Skat i Vejle.

Og så skete det, som mange gamle skattefolk havde frygtet: Alt skattearbejde bliver pr. 1. november 2005 overtaget af staten ved Told og Skat. Alle medarbejdere bliver overført til statslig ansættelse og bibeholder de nuværende lønninger. Staten overtager alt inventar, ikke mindst alt hvad der er af computerudstyr i kommunerne for masser af millioner kroner, og "Storebror Stat" kompenserer overhovedet ikke for dette, altså en art ekspropriation.

Landet er nu opdelt i såkaldte skattecentre, i alt 30. Byer som Kolding, Vejle og Fredericia med veludviklede skatteforvaltninger og veluddannet personale blev forbigået ved placeringen af disse centre. Personalet fra disse kommuner bliver fordelt mellem centre i Billund, Middelfart og Haderslev.

For Koldings vedkommende er det hensigten, at hele personalet skal flytte til centret i Haderslev, men da de bygningsmæssige forhold der ikke er til stede for nærværende, vil Told og Skat i Vejle midlertidigt skulle huse såvel Koldings, Vejles som Fredericias personale.

Det har været en frustrerende tid for med-

Skattechef Ole Christensen fotograferet i februar 2005.

arbejderne, som stadig ikke ved, hvilke arbejdsopgaver, de kommer til at udfylde, og ledelsesstrukturen er pr. 1. oktober 2005, for så vidt angår de nuværende ledende medarbejdere, ikke afklaret.

Det må forventes, at der rundt omkring bliver oprettet servicecentre til at tage sig af de mere almindelige forhold såsom forskudsregistrering m.m. Kolding Byråd har valgt ikke at bruge nogle af medarbejderne fra den nuværende Skatteforvaltning, og hvordan man så vil klare problemerne, står for mig som en gåde. At det vil kunne lade sig gøre at få kabalen til at gå op uden de fornødne bevillinger til flytning, bygninger m.m. tvivler jeg stærkt på, og denne frygt deler jeg med mange nuværende og tidligere kolleger.

CARL JENSEN ALIAS BØRGE SØDERBERG

AF NIELS-HENRIK JENSEN

Under den tyske besættelse af Danmark i 1940-1945 valgte Børge Søderberg side. Han blev en del af den danske modstandsbevægelse, blev taget til fange af Gestapo og tilbragte de sidste måneder af besættelsestiden i Frøslevlejren.

TIDEN SOM MODSTANDSMAND

I 1943 kom Børge Søderberg med i det illegale arbejde rettet mod den tyske besættelsesmagt. Det skete på opfordring fra adjunkt og folketingsmedlem Karl Olsen, der havde kontakt til oberstløjtnant Vagn Bennike, lederen af modstandsarbejdet i Jylland. På det tidspunkt var Børge Søderberg værkfører i Automobilhuset i Kolding, og det var på arbejdspladsen, han mødtes med Vagn Bennike, der blev hans kontaktperson til modstandsbevægelsen. *Vi skal ned og se på beskyttelsesrummet* var den faste vending, når Vagn Bennike opsøgte Børge Søderberg i Automobilhuset. Nede i kælderen kunne de to uforstyrret planlægge arbejdet for de grupper i modstandsbevægelsen, som Børge Søderberg havde forbindelse til og styrede.

Selv om Børge Søderberg ikke selv medvirkede direkte i sabotagehandlinger, så levede han livet farligt. For alle de modstandsfolk, han stod i forbindelse med, kendte ham, også selv om hans navn i de kredse var Carl Jen-

Børge Søderberg fotograferet i Gestapocellen i Koldinghus Staldgård i april 1944. Foto Annelise Fibæk.

Personalet i Automobilhuset, Fynsvej 19, der var ejet af Chr. Støjberg, der står nr. 2 fra venstre. Børge Søderberg er nr. 4 fra højre. Foto N. Lisberg.

sen. Flere medlemmer af de grupper, Børge Søderberg havde kontakt med, blev arresteret af Gestapo. Når de kom i forhør og blev udsat for tortur, var han én af dem, der var i farezonen. Jeg talte med ham om det i april 1994, og når han så tilbage i tiden, funderede han over, hvor mærkeligt det egentlig var, at Gestapo ikke slog en klo i ham på et meget tidligere tidspunkt.

Men arresteret blev Børge Søderberg. Meget tyder på, at Gestapo havde haft ham under observation et stykke tid. Men en udtræksseng, en såkaldt harmonikaseng, blev hans skæbne. Eller som han selv siger: – Harmonikasengen var en detalje, men dråben, der uden tvivl fik bægeret til at flyde over.

Børge Søderberg fortalte – Jeg havde en lejlighed i den bebyggelse, der hedder Solgården. Jævnligt havde jeg illegale personer boende hos mig, og det skete, at de også overnattede i lejligheden. Blandt dem var Sven Hoffmann, der var leder af Region III. I den forbindelse havde jeg den her harmonikaseng, som jeg på et tidspunkt havde udlånt til en anden illegal person i Kolding. Den pågældende havde et værelse et sted i byen, hvor han kunne sove og hvile ud mellem opgaverne. Men han blev taget af Gestapo, og da der var gået 14 dage, blev jeg ringet op og opfordret til at afhente min udlånte seng, som den for nyligt arresterede sidst havde sovet i. Jeg overlod opgaven til en budcentral, og da budcentralens folk mødte op for at afhente sengen, blev

de modtaget af Gestapo. Tilbage var der kun at spørge, hvem der havde sendt dem. Derefter rullede lavinen.

FANGET AF GESTAPO

Børge Søderberg glemmer aldrig den 14. marts 1945 klokken seks om aftenen. Da bliver han arresteret af Gestapo og indsat i Zelle II på Staldgården i Kolding. Sammen med en kammerat kommer han gående ad Jernbanegade i Kolding, trækkende med sin cykel. Med ét standser en langsomt kørende sort Opel ud for dem ved restaurant Trocadero. Gestapo har fulgt dem i hælene. I vognen er to tyskere og de to danske håndlangere Per Birkedal Hansen og Niels Riis.

– *Ja, ja, vi vidste sgu godt hvem de var, fortæller Børge Søderberg, der endnu kan huske, hvordan ordene faldt den aften: – Du skal med på Staldgården, lyder det fra de mænd, der pludseligt springer ud af bilen og farer på ham. Mange tanker løber gennem hovedet på Børge Søderberg, men Gestapo diskuterer man ikke med. En Gestapo-mand bliver på fortovet og følger arrestanten på vej mod Staldgården, mens de øvrige følger efter i den igen langsomt kørende bil. Ved opgangen til Staldgården fløjter Per Birkedal Hansen i fingrene for at påkalde sig opmærksomheden hos vagten oppe ved porten. En tysk sikkerhedsregel, for ingen har på det tidspunkt visiteret Børge Søderberg, som godt kunne have været bevæbnet. Arrestanten bliver vinket op til porten, ført ind på Staldgården og anbragt for sig selv i et lokale. På sig har Børge Søderberg et stærkt compromitterende brev om nogle våben ude i Vegen, der skulle flyttes til en jernbanevogn.*

Han får et kvarters tid i enrum og bruger tiden til at få brevet stukket ned i en af sine strømper. Og til at undre sig over, hvorfor han ikke for længst er blevet kropsviseret, men kun skulle tømme lommerne for deres indhold.

Per Birkedal Hansen deltager senere i forhøret. Han havde som altid sin store schæferhund med, husker Børge Søderberg: – *Det første hunden gør, da den kommer ind til mig, er at fare hen til mig og snuse til min strømpe. For satan da, nu går det helt galt, tænker jeg. Men Per Birkedal Hansen sparkes til den og siger: – Kan du holde dig væk køter. Og jeg tænker, at de skulle lige vide, at hunden snuser nøjagtig på det sted, hvor jeg har gemt brevet.*

FORHØR OG TORTUR

– *Og så kom de jo, og forhøret begyndte, fortæller Børge Søderberg stille. Ud på natten sagde én af dem: – Nu har du holdt os hen med løgn i syv timer – nu skal det være slut. Du skal blive banket, som du aldrig er blevet banket før. Langsomt – de gør et stort nummer ud af det – smøger bødlerne ærmerne op. Børge Søderberg tror til det sidste, at han kun skal skræmmes, at det hele er et stort bluffnummer. Men sådan er virkeligheden ikke hos Gestapo. Pludselig river en af bødlerne en skrivebordsskuffe ud. I den ligger en hundepisk. – Med hundepisken i hånden farer én af dem løs på mig. Mens det står på, sidder de øvrige, to tyskere og en dansker, og drikker snaps. Flasken går på omgang, men jeg bliver ikke budt, konstaterer Børge Søderberg lakonisk.*

De ville have navnet på én eller flere af de personer fra Århus, som kontaktede mig i forbindelse med mit illegale arbejde. For noget havde de

Koldinghus Staldgaard under besættelsen. Foto Kaj Baagø.

åbenbart fundet ud af. Men jeg kendte ingen navne, og kunne intet røbe. Så jeg sagde: – Jeg aner det ikke. Det svar udløste blot endnu flere bank. Pludselig siger jeg så: – Jo, han hedder Karl Sørensen. – Det ku' du jo have sagt med det samme, råber min bøddel. Om ham, de vil have navnet på, hedder Petersen eller Hansen – jeg aner det ikke – men med det opdigtede navn Karl Sørensen fik jeg fred. Men kun nogle øjeblikke. For så er der endnu et navn, de vil have, og endnu engang siger jeg, at jeg aner det ikke.

Bødlen tager en knippel og jager den ind i mellemgulvet på Børge Søderberg, så han taber pusten og synker sammen. I løbet af forhøret siger den ene tysker: – Du kan lige så godt sige, hvad du ved, for du skal skydes i morgen klokken seks. Han sætter trumf på sin trussel, tager sin pistol op af hylsteret og tager ladegreb på den. Sådan for lige at markere, at det er alvor det her.

Leder af forhøret er Thees Burfeind, chef for Gestapo på Staldgården i Kolding. Om ham sagde man, at han var en hård hund, og at han

accepterede brug af tortur. Han udførte den ikke selv, men overlod mishandlingen til andre, blandt andet til de danske håndlangere. Sådan var det også i mit tilfælde. Danskerne stod for mishandlingen, og tyskerne så på. Under forhøret kommer Burfeind ind sammen med en anden person, som jeg ikke kan se. Men jeg skal udpeges, identificeres af den pågældende. Lyset i forhørslokalet bliver slukket og en projektør bliver rettet mod mig. Hvem det var, der kom ind sammen med Thees Burfeind, har jeg aldrig fået opklaret.

Jeg bliver pint til at udlevere flere navne i løbet af forhøret. Men risikoen for, at nogle under tortur røber navne på andre modstandsfolk, er kendt og accepteret blandt de illegale. Blot gælder det om for den anholdte at holde tæt så længe som muligt. At vinde tid, så dem man til sidst må give navnet på, når at slippe væk. Kunne vi holde tæt med oplysningerne i 24 timer, var det godt. Sådan er aftalen.

Et stykke tid er der stille i Zelle II. Så siger Børge Søderberg lavmælt: – Egentlig har jeg tit spekuleret over, hvad man tænker på, når man sådan bliver slået halvt ihjel. Om man skriger eller råber. Jeg kan huske, at jeg gispede og gav nogle lyde fra mig. Indtil jeg ikke kunne mere. En af mine arme har i nattens løb også fået en ordentlig omgang – jeg er helt sikker på, at den er brækket eller sådan noget. Jeg kan ikke løfte den, og vil gerne til læge med den. Men det ønske bliver afslået. For som de siger på Staldgården: – Den skal sgu nok vokse sammen. Hvilket den også gjorde.

Forhøret og torturen varer hele natten. De er jo meget grundige, tyskerne, og alt skulle jo skrives ned. Navnene de fik, og hvad jeg i øvrigt vidste. Forhørsrapporten bliver skrevet under, og om morgenen ved syv-otte tiden bliver jeg sat

over i Zelle II, hvor jeg sidder resten af dagen. Mens jeg sidder i Zelle II kommer en ung mand ind. Også han har været i et frygteligt forhør, er forslået og kan næsten ikke stå op. Han er fra Esbjerg og er blevet taget i noget jernbanesabotage. Jeg prøver at trøste ham og siger, at det nok ikke går så galt. Men cellekammeraten fra Esbjerg er ikke sådan at trøste, ikke mindst fordi han havde en revolver på sig ved arrestationen.

POLITISTATION MED HUNDEÆDE

Sidst på dagen bliver Børge Søderberg indsat i den tyske del af arresten på Kolding Politigård. Men heller ikke det sted har han gode minder fra. – Forholdene er så ringe, fortæller han, at man tror det er løgn. Det var som om, det var nogle svin, der stod for det. Maden var uspiselig. Blandt andet får vi serveret en kogt fisk, der ikke på nogen måde er gjort i stand. De kogte kartofler er i en stor mælkejunge, og fra den bliver kartoflerne hældt direkte ud på celledulvet. Det kunne vi så sidde og pille i.

Børge Søderberg bliver ikke stillet for en dommer. Men nogle dage efter forhøret bliver han atter bragt til Staldgården, hvor forhørsprotokollen bliver gennemgået. Efterhånden går det op for ham, at han skal tilbringe resten af krigen som tysk fange. Uden at hans sag har været for en dommer, og uden at være dømt for noget som helst.

Påskelørdag, det er tidligt om morgenen ved firetiden, bliver celledøren lukket op. – Ud! Pak dit tøj! Mere bliver der ikke sagt, men sammen med andre fanger bliver han lukket ind i en af politiets såkaldte prærievogne. Uden at de ved det, er de på vej til Frøslevlejren ved den dansk-tyske grænse.

FANGE I FRØSLEVLEJREN

Mødet med Frøslevlejren begynder med en afslusning af kroppen. Alt tøjet bliver nærmest flået af de netop ankomne fanger. Det skal også behandles. Da tøjet efter endt behandling i en kedel igen udleveres til fangerne, kan de dårligt genkende deres eget tøj. De oprindelige farver er forsvundet, og alt har den samme blålige farve.

En anden episode fra modtagelsen i Frøslevlejren står også tydeligt i erindringerne: – Vi bliver stillet op i en rundkreds, og frem træder en råbende og skrigende tysk officer. Han er fuldstændig rasende og går rundt om os. En portør fra Fredericia – en jernbaneportør – er stadig i sin tjenesteuniform med blanke knapper. Dem river den tyske officer af, alt imens han råber til den stakkels portør, hvad han bilder sig ind at stille her med blanke knapper. Hver og én af dem river han af ham. Det er sådan en hel cirkusforestilling.

En dag kommer en mand hen til mig og siger: – Jeg kan godt sige, hvorfor du blev arresteret, for det er mig, der har angivet dig. Det var meget flot sagt af ham. Men han var altså under forhør blevet pint til at sige, hvem han besøgte i Kolding, og hvem hans kontaktmænd var. Og det var altså mig, der var manden, han besøgte. Men det, at han angav mig, var blot en af de mange hændelser, der fik mig i tyskernes søgelys.

BEFRIET OG HJEM TIL KOLDING

Børge Søderberg sad indespærret i Frøslevlejren indtil befrielsen den 5. maj 1945. I lejren vidste de godt, at de tyske tropper havde kapitulert allerede den 4. maj. Det havde en fra hans stue ved et tilfælde hørt ved lej-

Børge Søderberg, pasfoto ca. 1940.

rens vagttårn. Men i øvrigt var der illegale radiomodtagere i lejren, der kunne aflytte de dansksprogede udsendelser fra BBC. Ligesom i det øvrige Danmark, blev der også sunget og festet hele natten i Frøslevlejren.

Bevæget fortæller Børge Søderberg om den 5. maj 1945 i lejren: – Der blev rejst en flagstang midt i lejren om formiddagen – og kl. 12.00 gik Dannebrog til tops! En stor højttaler var også blevet opstillet på pladsen, og vi hørte kong Chr. X's tale. Det var meget gribende, og der var ikke et øje tørt blandt os fanger.

Senere på dagen blev os fra Kolding og omegn samlet og i busser kørt nordpå. Det var første gang i lang tid, vi så noget grønt i det åbne landskab. Omkring Frøslevlejren var alt bare sand og granplantage. Men på hjemturen så vi grønne grøftekanter, det var meget betagende. I de byer, vi kørte igennem på vej mod Kolding, stod folk og vinkede til os og smed chokolade og andre ting ind til os.

Det var en underlig fornemmelse at være på vej tilbage. Jeg var forlovet, og vi havde planlagt at skulle giftes lige netop omkring det tidspunkt, hvor jeg blev taget. Da vi kommer ind, hvor byen begynder, står min kæreste og venter. Hun springer op i bussen, og da vi kommer ned i byen, siger hun: – Kom ud den hér vej. Vi havde fået at vide, at vi skulle bydes velkommen ved rådhuset. Men vi stak simpelthen af. Jeg havde fået nok af alt det her, så jeg var ikke med til festligheden ved rådhuset. I stedet tog vi ned til min lejlighed i Solgården. Min kæreste og jeg blev gift et par måneder efter befrielsen og flyttede ind i en dejlig stor lejlighed i Jernbanegade 10.

Mærkeligt nok var jeg ikke interesseret i at komme tilbage til mit arbejde i Automobilhuset. Jeg mødte op, men var der kun en halv snes dage. Sagde så, at jeg hellere ville hjem og komme ind i dagligdagen.

OPRYDNING EFTER BESÆTTELSEN

Ved befrielsen var der på havnen i Kolding en hel park af barakker og haller. De husede tyskernes efterladte krigsmateriel, og Børge Søderberg kom til at stå for ledelsen af Parkkommandoen som den blev kaldt – *Da englænderne kom, så ødelagde de det hele. Der var jo geværer, maskingeværer og hundredvis af kikkerter til brug i skyttegravene. Med trucks kørte englænderne igennem det hele og smadrede alting. Jeg tænkte på alle de værdier, der gik tabt, men det var altså reglen. Det hele skulle ødelægges.*

Ved den dansk-tyske grænse havde tyske soldater på vej hjem til fædrelandet efterladt en uendelig stor mængde lastbiler. Fra hele Danmark kom de kørende i lastvogne til grænsen. Men dertil og ikke længere! Det

blev besluttet, at alle disse lastvogne skulle samles i Kolding, og på et tidspunkt havde Børge Søderberg 80 mand i arbejde – bare med at få bilerne kørt til Kolding.

Parkkommandoen blev afviklet lidt efter lidt. Det meste blev solgt på auktioner i løbet af et halvt års tid. S. A. Christensen overtog et par af de store barakker og indrettede sin afdeling for malkemaskiner deri. Det skete, selv om han var mistænkt for at have arbejdet for tyskerne og siden blev dømt som værnemager. I forbindelse med retsopgøret efter befrielsen blev Børge Søderberg indkaldt som vidne: – *For mig er det en underlig oplevelse, da jeg kommer ind i retten og skal vidne. For der sidder de jo i pænt tøj med deres advokater, og jeg tænker: – De dér bødler, de har sparket mig. Og nu sidder de pludseligt hér*

Hverdagen indfandt sig langsomt i Børge Søderbergs liv. I årene der fulgte, besøgte han af og til Zelle II på Staldgården. Ikke for at genkalde sig de uhyggelige oplevelser, han dér engang havde lagt krop og sjæl til. Men for på sin egen stille facon at forlige sig med det, der overgik ham i foråret 1945.

SÅDAN BLEV ARTIKLEN TIL

Dagen før sin 90 års fødselsdag, den 6. februar 2004, døde Børge Søderberg. Men forinden nåede vi en lang samtale om hans møde med den tyske besættelsesmagt. Vores samtale fandt sted i Zelle II på Staldgården i Kolding i april 1994. Selv om fortællelysten er stor, så er stemningen i Zelle II trykket og dystert. Det meste af tiden sidder Børge Søderberg med korslagte arme på briksen i den celle, som han første gang så som fange hos Gestapo.

NOTER:

Gestapo, Geheime Staatspolizei. Det hemmelige statspoliti var det nazistiske Tysklands politiske politi. Gestapo var frygtet for sin ekstreme brutalitet og benyttede sig i stor udstrækning af angivere i de besatte lande, de såkaldte stikkere. Således også i Danmark. **Staldgården**. Gestapos hovedkvarter i Kolding var på Staldgården ved Koldinghus fra 1943 til befrielsen. Zelle II findes stadig og er en del af Museet på Koldinghus.

Region III. I modstanden mod den tyske besættelsesmagt var Danmark inddelt i syv regioner. Region III omfattede den sydligste del af Jylland.

Lejren med de mange navne. Frøslevlejren, Fårhuslejren og Padborglejren er tre forskellige betegnelser for den samme lokalitet ved den dansk-tyske grænse nær Padborg.

Frøslevlejren. Den tyske besættelsesmagt oprettede Frøslevlejren. I august 1944 blev de første danske fanger overført til lejren fra Horserødelejren og andre fængsler i Danmark. Lejren var indrettet til at rumme 1.500 fanger, men antallet var i april 1945 knap 5.500.

Fårhuslejren: Få dage efter befrielsen skiftede lejren navn til Fårhuslejren. De indsatte var folk mistænkt for landsforræderi og medlemmer af det tyske mindretal i Sønderjylland.

Padborglejren. I 1949 blev Fårhuslejren nedlagt, og det danske militær indrettede området til kaserne for en del af Jyske Trænregiment. Overdraget til Civilforsvaret i 1969.

Frøslevlejrens Museum er den nuværende betegnelse for området. Vagtårnet og de bedst bevarede barakker rummer i alt seks forskellige museer.

Børge Søderbergs legitimationskort som Carl Jensen udstedt af Folkeregistret i Kolding 26.9.1944.

HVEM ER HVEM:

Børge Søderberg, modstandsmand i Kolding under den tyske besættelse af Danmark 1940-1945. Født 7. februar 1914, død 6. februar 2004, dagen før sin 90 års fødselsdag. Gift med Ingrid Søderberg.

Vagn Bennike, oberstløjtnant, født 1888, død 1970, leder af modstandsarbejdet i Jylland fra 1944-1945. Blev ved befrielsen udnævnt til chef for hærens jysk-fynske kommando.

Per Birkedal Hansen, Gestapomand og torturbøddel på Staldgården i Kolding. Efter befrielsen dødsdømt ved landsretten. Hans sag

blev aldrig pådømt ved Højesteret, som det ellers var almindelig praksis ved dødsdomme. Benådet af justitsminister A. L. H. Elmquist. Dødsstraf ændret til fængselsstraf.

Niels Riis, Gestapomand og torturbøddel på Staldgården i Kolding. Var Tysklandsarbejder i en årrække, men kom tilbage til Danmark i august 1943. Arbejdede for Gestapo fra februar 1944. Født 1907, dødsdømt i forbindelse med retsopgøret og henrettet i november 1948.

Karl Olsen, adjunkt på Kolding Højere Almenskole og medlem af Folketinget for Det konservative Folkeparti 1943-1954. Medlem af Kolding Byråd fra 1943-1946. Født 19. februar 1908, død 8. marts 1989.

Thees Burfeind, chef for Gestapo på Staldgården i Kolding fra den 2. juni 1944. En yderst professionel politimand, der af sine overordnede fik følgende prædikat: Den bedste kriminalist blandt tjenestestedslederne i provinsen.

Litteratur

GADS LEKSIKON OM DANSK BESÆTTELSESTID 1940-45, Gads Forlag 2002.

Besat & Befriet, Erindringer fra besættelsestiden i Kolding, Kolding Stadsarkiv 1995.

Langs grænsen, Forlaget Melbyhus 1982.

GESTAPO, tysk politi og terror i Danmark 1940-45, Gads Forlag 2003.

Ingrid og Børge Søderberg fotograferet i København under krigen. Foto Holger Søderberg.

BOGENS FORFATTERE

Aage Andersen, født 1948. Cand.mag. i historie og middelalderarkæologi fra Aarhus Universitet. Har arbejdet med middelalderlig bytopografi og kildeudgivelser, bl.a. *Diplomatarium Danicum/Danmarks Riges Breve og Den danske Rigslovgivning indtil 1558*.

Per Andersen, født 1956, cand. scient, direktør IDC Nordic A/S. Lokal- og slægtshistoriske arbejder især om Sønderjylland og Koldingegnen.

Gunhild Due, født 1929 i Midtjylland. Bosat i Sdr. Bjert fra 1946. Forhenværende medlem af Folketinget og Kolding Byråd for SF, nu pensionist.

Paul Frederiksen, født 1939. Uddannet som hånd-sætter (typograf) ved Konrad Jørgensens Bogtrykkeri. Har det meste af livet boet i byen og på egnen.

Birgith Rigenstrup Gimm, født 1938 i Randers. Barn i København under krigen og fra 1946 i Kolding. Gik på Sct. Nicolai Skole og Kolding Realskole. Uddannet som kemigraf på Jyllands Clichéfabrik i Mazantigade.

Hanne Berg Hansen, født 1954. Lærer ved Kolding Kommune. Har igennem en del år været involveret i Koldings kulturliv, og er både i jobmæssig- og andre henseender meget interesseret i multikulturel livsførelse.

Niels-Henrik Jensen, født 1945 i Brønderslev og bosat i Kolding siden 1988. Freelancejournalist. Arbejdede på Radio Kolding nogle år i begyndelsen af 1990-erne og er i dag skrivende journalist til danske dagblade, ugeaviser og magasiner.

Lars Bang Jeppesen, født 1944. Elev på Aalykkeskolen 1951-60, Kolding Gymnasium 1960-63 og Kolding Seminarium 1963-67. Lærer ved Statens Høreinstitut i Fredericia 1968-73, lærer ved Skibelund Efterskole 1974-2004. Radikal folketingskandidat i Fredericiakredsen 1975-77, formand for Grindstedkredsens Radikale Venstre siden 1989.

Jens E. Kris, født 1945. Uddannet som fotohandler 1962-66. Herefter på den familieejede pibefabrik (Kriswill) til 1975. Formand for Kolding Filmklub 1969-74. Biografdirektør i Kolding siden 1975. Født på H. C. Petersensvej i Kolding men flyttede i 1968 til Persillevej i Dons, hvor han har boet siden.

Torben Larsen, født 1977. Cand.mag. i historie og anvendt visuel kommunikation fra Syddansk Universi-

tet i Odense. Ansat som projektmedarbejder på Kolding Stadsarkiv fra 15. juni 2005.

Leif Raymond Olsen født 1931 i Århus, opvokset i Kolding. Udlært 1952 hos firma Carl Petersen, senere læreruddannet og cand. pæd. Film/TV-uddannelse i USA. TV-anmelder ved Kristeligt Dagblad og medlem af Statsministeriets medieudvalg. Sognepræst 1976-96 og freelanceproducer ved TV Nord og TV Midtvest, nu pensionist.

Villy Rasch, født 1929. Student fra Kolding 1947, civilingeniør, teknisk chef ved NKT-virksomheder i København og Ålborg. Nu pensionist og bosat i Kolding.

Carl Riisgaard, født 1947. Uddannet frø- og løgkonsulent og dekoratør. Har boet i Kolding næsten altid. Har arbejdet som freelancejournalist forskellige steder, nu for Kolding Ugeavis.

Helga Steffensen, født 1933. Seminarielektor ved Kolding Seminarium til lukningen i 1993. Udgivet bøgerne *Nålebinding*, *Håndarbejdsundervisning og Hænder*, *Sanser og Færdigheder*. Formand for Lokalhistorisk Forening i Bramdrupdam.

Anders Ditlev Sørensen, født 1931 i Bramstrup ved Randers. Efter en kontoruddannelse til Diesella i Kolding i 1954. Fra 1960-1996 ansat i Kolding Skattevæsen.

Gerda Marie Sørensen, født 1932 på gården Kristianshøj ved Ladelund Landbrugsskole. Bosat i Kolding siden 1932, handelseksamen fra Kolding Købmandsskole 1948. Ansat som kasserer og kontorchef på Saxildhus 1948-1970. Ansat 1970-1990 på Kolding Metalværk. Siden 1993 bogholder hos Optikjær. Siden 1975 formand for bestyrelsen for Nørreport Ejerlejlighedsforening.

Knud Sørensen, født 1934. Ingeniør i maskinteknik fra Odense Maskinteknikum 1959. Ansættelse på DDMM-Kolding, det nuværende APV indtil 2004. Nu pensionist og bosat i Kolding.

Gunnar Storm Thomsen, født 1942 i Kolding. Uddannet som typograf hos Fr. Lumbye, Rendebanen, Kolding. Var i 40 år ansat på Jydske Tidende/Berlingske Avistryk. Har været formand for Typografernes Fagforening og er nu formand for LO Kolding (tidligere Arbejdernes Fællesorganisation) og medlem af Kolding Byråd for Socialdemokraterne.

Eddie Troelsgaard, født 1950. Udlært isenkræmmer. Lærer. Svæveflyver i 21 år, sejler. Skrevet om Kolding Flyveklub: "Klubbens historie 1937-87" og arbejder nu på en bog om den rytmiske musik, pigtrådsmusikken, i Kolding i 60'erne. Spillede fra 1990 til 2003 i det koldingsiske orkester "The Hollyguns".

Kolding
Kommune
Stadsarkivet

Kolding